

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://www.dsshop.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://bibliotek.dis-danmark.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra

Frederiksborg Amt

Årbog 1998

Frederiksborg Amts Historiske Samfund

Udgivet af Frederiksborg Amts Historiske Samfund

Tilrettelæggelse:

Henrik A. Bengtsen og Lars Bjørn Madsen

Sat med Times og trykt hos A-Print, Espergærde.

Oplag: 500 eksemplarer.

Løssalgpris: Kr. 150,-

ISBN: 87-87415-40-2

Forsidebilledet:

Hans Kniepers fantasivåben for Kong Oluf 3.
på et af Kronborg-tapeterne.

Arne Oslev fot. 1998

Indhold

Erling Svane:

Kongelig Heraldik i Frederiksborg Amt 5

Eva Holm-Nielsen:

Demokrat i en brydningstid 23

Hans Andersen:

Barndomserindringer fra Uvelse 47

Steen Bernichow:

Sagen om Helsingø Præstegaards Brand i 1864 83

Foreningsmeddelelser

fra Frederiksborg Amts Historiske Samfund 103

Kongelig heraldik i Frederiksborg Amt

af Erling Svane

Heraldikken opstod i midten af 1100-tallet, idet europæiske konger og hertuger optog skjolde med heraldiske motiver som deres kendemærke.

Allerede før midten af 1100-tallet forekommer segl med heraldisk udsmykkede skjolde.

Ordet heraldik er afledt af middelalderlig latin »heraldus«, der på dansk blev til »herold« og egentlig betyder »hærældste« (hærleder), men blev under middelalderens riddervæsen betegnelse for fyrsternes budbringer eller ceremonimester. Disse personer skulle have særligt kendskab til våbenskjoldsbrug, altså heraldik.

I Danmark var det først og fremmest kongen og adelen, der anskaffede sig et våben, som ofte blev et slægtsmærke, der gik i arv fra far til søn. Når talen er om kongelig heraldik skal vi tilbage til »Valdemarene« for at finde det første danske kongevåben.¹ Et segl fra omkring 1194 viser tre løver omgivet af hjerter eller »søblade« som våbenmærke for Kong Knud 6., søn af Valdemar den Store. Da også Knud 6.s broder Valdemar Sejr samt de to brødres 3 søstres familier førte løve-våbener, er der stor sandsynlighed for, at det er Valdemar den Store, der som den første anvendte tre løver som Danmarks våben.

I de ca. 800 år, der er gået siden Knud 6.s tid, har danske konger og regenter ført våbenskjold med de tre løver - de første 200 år skjold med kun de tre løver omgivet af hjerter eller »søblade« og fra omkring år 1400 skjold med fra 3 til 17 våbenmærker (skjoldmærker) udover tre-løve-mærket.² De danske kongers våbenskjolde

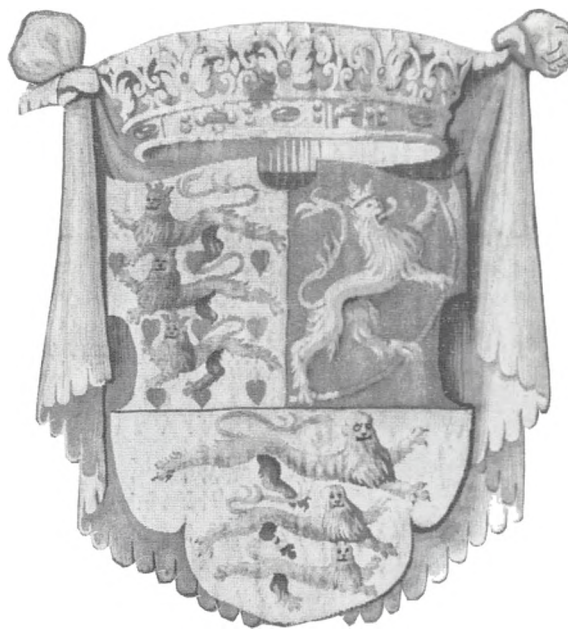

Fig. 1.
Hans Kniepers fantasivåben for Kong Oluf 3. på et af Kronborg-tapeterne.

kan i dag bl.a. ses rundt på slotte, herregårde og museer samt i kirker og skydeselskaber. Herudover kan kongelige segl ses i Rigsarkivet, ligesom der naturligvis kan findes megen kongelig heraldik i bibliotekernes historiske og heraldiske bøger.

Vi er så heldige her i Nordsjælland, at Frederiksborg Amt er et af de områder i landet, hvor der er samlet mest kongelig heraldik, når talen er om »synlige våbenskjolde«, som de kan ses i og på bygninger af forskellig art. Her kan nævnes Frederiksborg Slot og slotskirke, Kronborg Slot og slotskirke, Fredensborg Slot, Sct. Mariæ Kirke, Sct. Olai Kirke, Tikøb Kirke, Karlebo Kirke, Gurrehus og Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab. Vi skal faktisk til enten Roskilde Domkirke eller Rosenborg Slot for at finde lignende samlinger af kongernes våbenskjolde.

I det følgende skal omtales en række af de spændende, smukke og fornemme kongevåbener, som findes i Frederiksborg Amt. Vi starter »den heraldiske rejse« på Frederiksborg

Slot i Hillerød og tager herefter over Slangerup, Jørlunde, Slagslunde, Veksø og Ganløse til Birkerød. Videre herfra over Høsterkøb og Karlebo til Fredensborg. Sidste etape af rejsen går fra Fredensborg slotskirke og slotspark til Helsingør med »ophold« i Tikøb og Gurre.

En artikel her i årbogen kan naturligvis ikke rumme alle kongelige våbenskjolde i amtet, hvorfor artiklens forfatter har koncentreret sig om kun at give en nøjere beskrivelse af de mest interessante skjolde, medens en lang række kun vil blive nævnt i »forbifarten«.

I middelalderen lå der i det vidtstrakte skovområde ved Hillerød Sø (nu Slotssøen) en Herregård, som blev kaldt Hillerødsholm. I 1500-tallet tilhørte gården Herluf Trolle og Birgitte Gøye, men kongen, Frederik 2., ønskede at erhverve stedet. Der kom et mageskifte i stand, hvorefter kongen fik Hillerødsholm og Herluf Trolle fik overladt Skovkloster ved Næstved, der fik navnet Herlufsholm. Frederik 2. gav også sit nye gods nyt navn: Frederiksborg. Først i 1600-tallet opførte Christian 4. et helt nyt Frederiksborg, som i det ydre er bevaret til i dag. Frederiksborg Slot blev efter branden i 1859 genopbygget og blev 1878 med støtte af Carlsbergs grundlægger, brygger I. C. Jacobsen, indrettet til nationalhistorisk museum. Netop dette at museet er »nationalhistorisk« har gjort det muligt, at der her er samlet klenodier, billeder og våbenskjolde fra en lang række danske konger.³

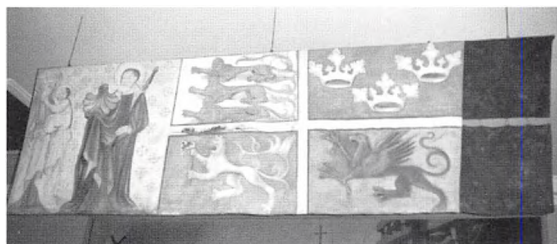

Fig 2. Kopi udført 1881 af det ældste Dannebrog, der kendes. De fire felter viser Danmarks 3 løver, Unionens 3 kroner, Norges løve med øksen og Pommerns grif.

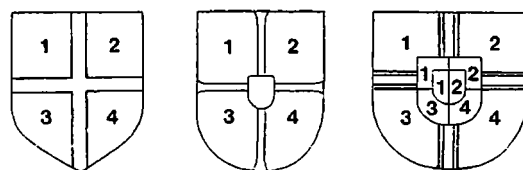

Fig.3. Skjoldets inddeling i felter og felternes »rangfølge«, som anvendes ved et våbens blasonering. Til venstre et firdelt skjold, i midten et firdelt skjold med herteskjold og til højre et skjold med både midterskjold og herteskjold. I heraldikken er det en vigtig grundsætning, at begreberne højre og venstre altid skal opfattes som gældende for skjoldets bærer. Man må tænke sig i dennes sted, stående bag skjoldet. Heraldisk højre kaldes dexter og heraldisk venstre sinister. Felterne 1 og 3 sidder altså i skjoldets (heraldisk) højre side og felt 2 og 4 i (heraldisk) venstre side.

I salen »Sommerstuen« eller »Valdemarsalen« ses det ældste danske kongevåben, der findes på Frederiksborg. Det er en kopi af et skibsflag med Erik af Pommerns våben. Flaget var det ældst kendte Dannebrogflag. Efter et søslag i 1427 blev det ophængt som trofæ i Mariekirken i Lybeck, hvor det brændte i 1942 under et bombardement (fig. 2). Dannebrogskorset deler flaget i fire felter, hvor man ser Danmarks, Kalmarunionens, Norges og Pommerns våbener.

Ved et våbens blasonering (beskrivelse) nævnes felterne i en bestemt rangorden, som vil blive anvendt ved artiklens øvrige våbenfigurer og som også er brugt i forbindelse med fig. 2. Oftest deles våbenskjoldet ved et kors i fire felter.

Er der herved ikke plads til alle landområdevåbenmærker, indsættes et herteskjold eller både et herteskjold og et midterskjold, se fig. 3.

I stue 25 begynder museets kronologiske udstilling med de første oldenborgske konger. Her ses Christian 3.s anetavle med våbener for Christian 3., Frederik 1., Christian 1 samt disse regenters dronninger. Det er fornemme farvelagte våbenskjolde, som i de fleste tilfælde sva-

Fig. 4.
 Christian 3.s anetavle på Frederiksborg. Stammer fra Christian 3.s dronning Dorotheas kapel på Sønderborg Slot, indrettet i 1570. Tavlen indeholder våbenskjolde for Christian 3., dennes forældre, bedsteforældre, oldeforældre og tipoldeforældre. På billedet ses Christian 1. og Dronning Dorothea med deres våbenskjolde. Christian 1.s våben viser i hovedskjoldets felt 1 Danmarks 3 leoparder omgivet af hjerter (i heraldikken er en løve, der ses i profil en »løve«, medens en løve - og det er samme zoologiske skabning, der tales om - der ses en face, ansigtet fremadvendt, er en »leopard. Så her er der altså tale om leoparder). Videre ses Unionens 3 kroner, Norges løve med øksen og de Venders lindorm. Midterskjoldet: Slesvigs 2 løver i felt 1 og 4 og Holstens nældeblad i felt 2 og 3. Hjerteskjold: Oldenborgs 2 bjælker. Dronning Dorotheas våben er Brandenburgs. Dronningen bærer enkelin.

rer til kongernes officielle våben. Også våbenerne for stamfamilien til oldenborgerne, grev Didrik den Lykkelige af Oldenborg og Hedevig (som i 4. led nedstammede fra Erik Klipping) er med på anetavlen (fig. 4).

I samme stue hænger et dobbeltportræt af Christian 1. og dronning Dorothea fra 1500-tallet. Her ses ligeledes kongeparrets to fornemme

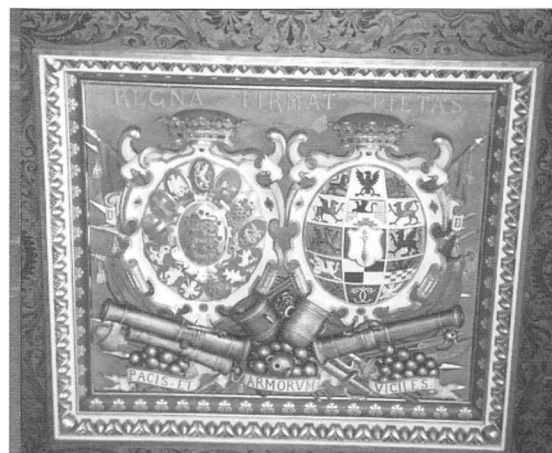

Fig. 5.
 Christian 4. og Dronning Anna Cathrine af Brandenburgs våbener i Riddersalen. Kongens våben er et såkaldt »sammenstillet våben«, idet specielt Christian 4. ofte anbragte Danmarks 3 løver i et midtstillet skjold, hvoromkring var placeret - enten i rundkreds eller i firkant - mindre skjolde eller felter med de øvrige landområdets våbenmærker.

våbenskjolde. Dette maleri har uden tvivl været forlæg for billederne på Christian 3.s anetavle. Maleriet af Frederik 1. med et spændende våbenskjold i øverste venstre hjørne er en kopi af J. Bincks maleri fra 1539. Det pudsige ved dette kopi-maleri er, at våbenet ikke er Frederik 1.s men Frederik 2.s, idet mærkerne for Island (kronet stokfisk) og Gotland (»Agnus Dei«, Guds lam med korsbanneret) først kom i kongevåbenet under Frederik 2.⁴

Har man øjnene med sig på turen Frederiksborg Slot rundt er der utallige våbenskjolde i de forskellige stuer og sale. I salen »Rosen« eller »Ridderstuen« i stueetagen, der oprindeligt var spisestue for slottets damer og kavalerer, bærer fem marmorsøjler to fag hvælvinger udsmykket med et mønster af beslagværk i stuk. I hvælvingerne bærer runde felter skjoldmærker fra Christian 4.s og Dronning Anna Cathrine af Brandenburgs våbener.

Fig. 6.
Christian 4.s våben på
Compenius-orglet,
Frederiksborg Slotskirke.

Fig. 7.
Frederik 2.s våben
over døren til »Bad-
stuen«. Under våbe-
net ses kongens valg-
sprog: »Mit håb står
til Gud alene«.

I Riddersalen bærer tapeterne i vinduesnicherne Christian 4.s våben. Samme våben sidder over døren fra Kongefløjen. Loftet i Riddersalen er et pragtfuldt udskåret arbejde med scenerier fra bl.a. en vandmølle, et værksted for nautiske instrumenter, et bogtrykkeri, et laboratorium og et kanonstøberi. Det sidste sydlige loftfelt indeholder Christian 4. og hans dronnings våbenskjolde,

pragtfuldt udskåret over kanonløb og kanonkugler og i strålende heraldisk rigtige tinkturer (farver). Over våbenene ses kongens valg-sprog: »REGNA FIRMAT PIETAS« (Fromhed styrker rigerne). På Christian 4.s tid blev dette valgsprog hurtigt omsat til: »Riget fattes penge«. Se fig. 5
Frederiksborg Slotskirke er et

Fig. 8.
Dronning Margrethes ordensherreskjold i ordensridderkappellet, Frederiksborg slotskirke. I dette nærbillede af det nugældende kongelige våben ser man kongelig våbenmaler Aage Wulffs karakterfulde skjoldfigurer og perfekte udfyldning af »rummet« i skjoldets felter.

Fig. 9.
Christian 4.s sammenstillede våben på Port- eller Fangertårnet. Omkring Danmarks 3 løver ses (fra oven - med uret): Norges øksebærende løve, Unionens 3 kroner, de Goters løve over ni hjerter, de Venders lindorm, Gotlands Agnus Dei (Guds lam med korsbanneret), Islands kronede stokfisk, Slesvigs 2 løver, Holstens nældeblad, Stormarns svane, Ditmarskens rytter, Oldenborgs 2 hjælpere, Delmenhorsts kors og Øsels ørn.

overflødighedshorn af kongelig heraldik, både i selve kirken og på galleriet, der i 1693 blev indrettet til ridderkapel. På kirkestolens gavltopstykker sidder skjoldmærker fra Christian 4.s våben. På galleriet i kirkens sydende er der på det berømte »Compeniusorgel« fra 1610 et i træ udskåret ufarvet Christian 4.-våben, hvillket skyldes, at orgelbygger Compenius oprindeligt byggede orglet til Hertugen af Braunschweig, som var gift med Christian 4.s søster Elisabeth, se fig 6. Nøjagtig samme våbentype var også Christian 4.s far, Frederik 2.s mest anvendte våben, og det kan ses i stenrelief over døren til Frederik 2.s lille lystslot »Badstuen« i slottsparken (fig. 7)

I ordensridderkapellet er der fra gammel tid ophængt elefant- og storkorsridderes skjolde med den pågældendes våben, eventuelt valg-sprog, navn og dato for udnævnelsen. I denne samling er der naturligvis utallige kongelige våbener. Dronning Margrethes »Ordensherre-skjold« hænger på den fornemste plads bag Compeniusorglet, se fig.8 Under ordensherre-skjoldet er ophængt Prins Henriks, Kronprinsens og Prins Joachims skjolde. Kronprinsen har våbenskjold med de samme skjoldmærker som dronningen, medens Prins Joachims hjerteskjold igen er delt - som kongevåbenet var før 1972 - nu af den danske kongeslægts våben, Oldenborgs to røde bjælker i guld felt, samt af Prins Henriks familievåben, en guld løve under tre femtakkede guld stjerner i rødt felt.

Desuden er der skjolde for mange tidligere danske konger, dronninger, prinser og prinsesser.

Christian 4. prydede mange af sine bygningsværker med sit våben. På Frederiksborg er der mange udendørs våbener over porte og døre.

Forlader vi Frederiksborg ad »Strædet« mod syd, har vi på Port- eller Fangetårnet igen et »sammenstillet våben« med et midtstillet skjold med Danmarks tre løver hvor omkring er placeret mindre skjolde med de øvrige landområde-skjoldmærker, se fig. 9.

Efter at Frederik 2. i 1573 havde givet Slangerup dens købstadsrettigheder tilbage, blev det

Fig. 10.
Københavns Universitets våben, som her ses på prædike-stolens rygskjold i Ganløse Kirke. Over det kronede våben med Danmarks 3 halve løver og Norges halve løve med hellebard ses Christian 3.s halvfigur med scepter og rigssæble.

besluttet at bygge en ny kirke i byen. Slangerup Kirke blev bygget i årene 1576 til 1588 og over våbenhusets dør blev anbragt Frederik 2. og Dronning Sofies våbenskjolde i stenrelief. Vej og vind virkede imidlertid så stærkt nedbrydende på de fornemme kongelige våbener, at de var ved at hensmuldre, så omkring 1980 blev de flyttet ind i kirkens sakristi, hvor de nu hænger i trærammer.

Kirkens smukke altertavle fra 1611 - formentlig fremstillet af en lokal mester, Bernt Snedker - bærer øverst på venstre side Christian 4.s våben og på højre side Dronning Anna Cathrines brandenburgske våben. Christian 4.s våben er her meget specielt. Skjoldet er et hjerte-

Fig. 11.

Frederik 4.s og Dronning Louises alliancevåben i Birkerød Kirke - dronningens våben til venstre med de mecklenburgske skjoldmærker i hovedskjoldet og i hjerteskjoldet: Danmarks 3 løver, Norges løve med øksen, Unionens 3 kroner og Slesvigs 2 løver. Kongens skjoldmærker er de samme som på fig. 6.

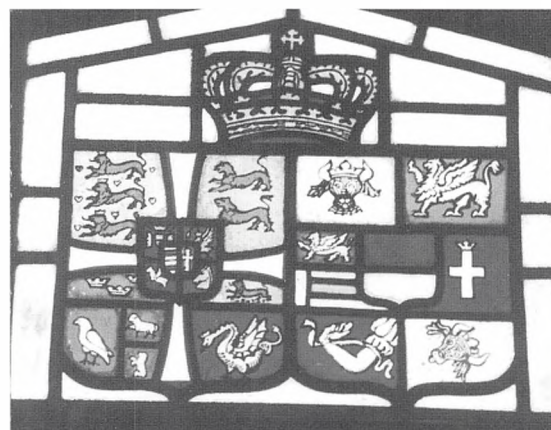
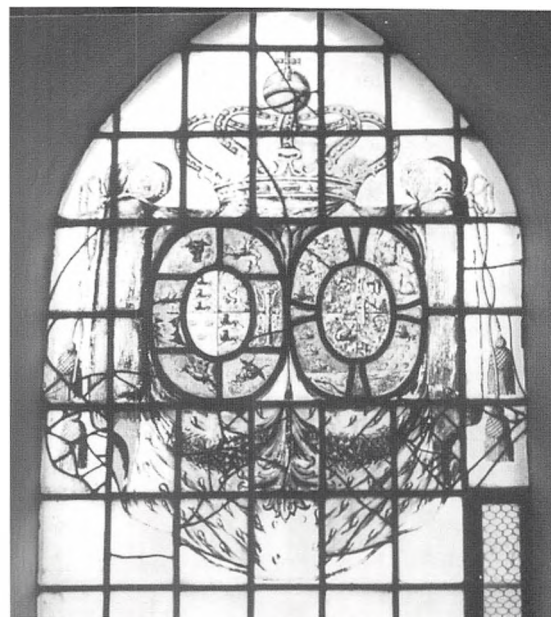
Fig. 12.

Christian 10.s og Dronning Alexandrines kronede alliancevåben i Birkerød Kirke. Blasoneringen for de to våbener er således:

Christian 10.s våben: I felt 1 Danmarks tre gående, kronede blå løver omgivet af ni røde hjerter i guld felt, felt 2 Slesvigs to gående, ukronede blå løver i guld felt, felt 3 viser fire våbenmærker alle i blå felter: Unionens tre guld kroner, Islands sølv falk, Færøernes sølv vædder og Grønlands sølv isbjørn. Felt 4 indeholder de Goters gående blå løve over ni røde hjerter i guld felt og de Venders guld lindorm i rødt felt. Midterskjoldet: Holstens nældeblad (her i guld, skal være i sølv) i rødt felt, Stormarns svane (her i guld, skal være i sølv) i rødt felt, Ditmarskens sølv rytter i rødt felt og Lauenborgs guld hestehoved i rødt felt. Hjerteskjold: Oldenborgs to røde bjælker i guld felt og Delmenhorsts guld kors i blå felt. Dronning Alexandrines mecklenburgske våben: Mecklenburgs sorte tyrehoved i guld felt, Rostocks guld grif i blå felt, i tværdelt felt en guld grif i blå øverst og et grønt felt med sølvbort nederst for fyrstendømmet Schwerin, Ratzeburgs guldkronede sølv kors i rødt, Stargards pufærmeklædte sølv arm holdende en guld diamantring i rødt og Wendens (herskabet Werles) skråtstillede sorte tyrehoved i guld felt. I det tværdelte hjerteskjold grevskabet Schwerins røde felt over guld felt.

formet renæssanceskjold, der lige som midterskjoldet er forsynet med guldkant. Hovedskjoldet er firdelt - ikke som normalt af dannebrogskorset, men af et sort kors med røde kanter. Danmarks tre, Slesvigs to og de Goters ene løve er ikke blå, men nærmest hvide. Våbenfigurerne for Holsten, Stormarn, Ditmarsken og Gotland er sorte i stedet for hvide og Øsels ørn, der også ret utraditionelt sidder i felt 4's nederste del, er i stedet for sølv i blå felt: brun i guld felt. Der kan naturligvis her være tale om, at farverne (tinkturene) i årenes løb har forandret sig.

Få kilometer fra Slangerup ligger landsbyen Jørlunde med en smuk gammel kirke fra 1200-tallet. Kirken har en fremragende altertavle med

malet årstal 1613. På altertavlens topstykke flankeres et maleri af den opstandne Kristus af Christian 4.s og Dronning Anne Cathrine af Brandenburgs våbener i kartoucher. Der er her tale om fuldstændig samme våbentyper som våbnene på altertavlen i Slangerup Kirke, og det er formentlig samme snedker, der har lavet begge altertavler med to års mellemrum.

Også i Slagslunde Kirke er der kongelig heraldik. En af kirkens to klokker (støbt 1630) har på klokkelegemet Christian 4.s sammenstillede våben i relief med skjoldmærker for Danmark og i ring herom (med uret): Norge, Unionen, de Goters, de Venders, Gotland, Island, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenburg, Delmenhorst og Øsel. Minder om Christian 4.s våben i loftet i riddersalen på Frederiksborg, se fig. 5.

I Veksø Kirke er der ligeledes et spændende våbenskjold på den ene af kirkens klokker. Den pågældende klokke er støbt i 1555 og har på klokkelegemet et våbenskjold med to af de skjoldmærker, der i 1500- og 1600-tallet sad i det danske kongevåben. Skjoldet er firdelt med hjerteskjold. I felt 1 og 4 sidder Øsels ørn og i felt 2 og 3 »Agnus Dei« (Guds lam med korsbanneret), der blev anvendt som mærke flere steder i det østlige Østersøområde, bl.a. Gotland og Kurland.⁵ I hjerteskjoldet ses en kutteklædt munk, som var våbenmærke for Johan von Münchhausen, der var biskop af Øsel og Kurland fra 1541 til 1559. Klokkeren er formentlig sendt fra Øsel allerede i 1602, da Christian 4. påbød aflevering af klokker, som skulle sendes til kobbermøllen ved Kronborg til omsmelting. Trods denne påbudte »klokkeskat« blev denne klokke altså ikke omsmeltet, og hvornår den kom til Veksø vides ikke. Øsel ved Estland var dansk under Valdemar Sejv 1206-27 og igen fra 1560 til 1645.

Ganløse romanske kirke er en af de kirker, som Københavns Universitet har ejet fra omkring år 1540. Universitetet foranledigede senere en stor tilbygning på kirkens nordside bygget. Det skete i 1634 ifølge indskrift på en stenreliefplade i kirkemuren, hvorpå også ses Københavns Universitets våbenskjold: det halve danske våben (3 halve løver) og det halve norske våben (en halv løve med økse eller hellebard).⁶ Samme våben ses på prædikestolen fra 1625. Her er der tale om et udskåret, farvelagt trævåben, som sidder på prædikestolens rygskjold (fig. 10). Over det fornemme universitetsvåben kan læses navnet D. THOMAS FINCK *

MED.D., som var rektor på universitetet først i 1600-tallet. Under våbenskjoldet er indskåret navnet WOLFGANGUS RHUMAN, som var decan og magister på universitetet. Københavns Universitets ejerskab ophørte i 1934, hvor kirken overgik til selveje.

I Birkerød Kirke fra omkring 1140 finder vi kongelig heraldik både fra renaissanceperioden og nyere tid. Kirken betragtes i øvrigt som en af landets smukkeste og mest interessante kirker, bl.a. på grund af dens storslåede kalkmalerier fra sengotisk tid. Endvidere en flot lybsk fremstillet fløjaltertavle fra 1475 visende korsfæstelsen med et antal af smukt udskårne figurer. På væggen i kapellet ses et fint Frederik 2.-våben i farver af samme type som våbenet på figur 7.

Det har formentlig oprindeligt siddet på forreste stolerækkegavl på det stoleværk, der i 1732 blev restaureret eller udskiftet med nye stolestader. I sakristiets vindue mod nord ses et fornemt, utraditionelt glasmalerivåben fra 1717.

Det er Frederik 4.s og Dronning Louises alliancevåben, fig. 11.⁷ I korets sydvendte vindue blev i anledning af kirkens 800 års jubilæum i 1940, men med næsten 30 års forsinkelse, isat Christian 10.s og Dronning Alexandrines våbenskjolde i glasmosaik - også som alliancevåben (fig. 12).

Fra Birkerød går turen til Høsterkøb og Karlebo. Begge landsbyers kirker har et smukt Christian 4.-våben på altertavlen. Høsterkøb Kirke er bygget i 1908-09, men har fået sin højrenæssance altertavle (fremstillet i 1599) fra Birkerød Kirke. Kongevåbenet er af samme type som våbenet i Karlebo Kirke. Karlebo Kirke er en romansk kampestenskirke fra omkring år 1200. Altertavlen er fra 1597 og indeholder som nævnt et smukt Christian 4.-våben med felter visende våbenmærker for Danmark, Norge, Unionen, de Goters, de Venders, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenburg og Delmenhorst (Delmenhorst er et lille grevskab i hertugdømmet Oldenburg), fig. 13.

Frederik 4. lod først i 1720'erne en gammel jagtgård »Østrup« i Fredensborg nedrive for på dette sted at bygge et nyt lystslot »Fredensborg«.

Fig. 13.
Christian 4.s våben i Karlebo Kirke.

Kort efter slottets foreløbige fuldførelse lod kongen ligeledes en slotskirke opføre, som blev indviet 11. oktober 1726. Kirken fik i 1779 et fornemt alterklæde, formentlig skænket af Dronning Juliane Marie, hvorpå der med sølv- og guldtråd er broderet det kongevåben, som i 1721 i forbindelse med Slesvigs indlemmelse i det egentlige kongerige afløste det hidtil anvendte. Slesvigs to blå ukronede løver på guld bund fik da plads i hovedskjoldets 3. felt under Unionens mærke, de tre guld kroner på blå bund.

I Fredensborg smukke slotspark fuldførte hofbilledhugger Johannes Wiedewelt (1731 - 1802) i løbet af 1760'erne en række kuriøse skulpturer med heraldiske motiver i norsk marmor og sandsten. Foruden cirkelrunde stenskjolde for Unionen, de Goters, Slesvig, hertugdømmerne, Oldenburg/Delmenhorst, Island, Grønland og Færøerne de to kolossalstatuer »Norge« og »Danmark«, se fig. 14.

Det skal nævnes, at der på Fredensborg Slot opbevares et smukt balkontæppe af silke (højde

2,60 m, bredde 2,15 m) med Dronning Margrethe 2.s våbenskjold fra 1972, hvor hun blev regent. Dronningen og Prins Henrik modtog i 1980 tæppet som gave fra det spanske kongepar. Tæppet, der er fremstillet af en kunstindustri-virksomhed i Madrid, ophænges på Kuppelsalens balkon ved ambassadørmødtager og gallafester på Fredensborg.

Den heraldiske rejse går herefter fra Fredensborg mod Helsingør, men med et par stop undervejs. Først ved »Gurrehus« i Gurre - nabo til Gurre slotsruin. »Gurrehus«, der i dag rummer forsvarrets skole for lederuddannelser, blev i 1914 købt af Prins Georg af Grækenland og Prinsesse Marie Bonaparte som landsted.

Prins Georg var søn af Kong Georg 1. af Grækenland (tidl. Prins Vilhelm, søn af Christian 9.) og Marie Bonaparte var oldebarn af

Fig. 14.
Statuen »Danmark« af J. Wiedewelt i Fredensborg slotspark.

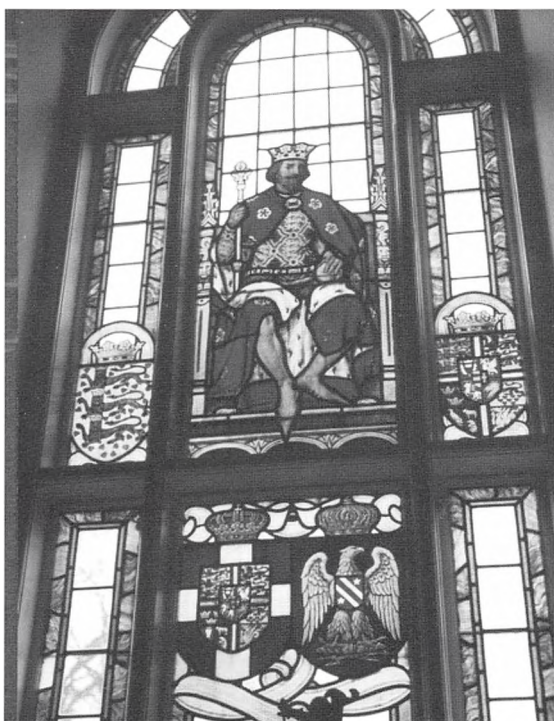

Fig. 15.
Den fornemme glasmosaikrude i »Gurrehus« med våbener for Valdemar Atterdag, det danske kongevåben fra 1903, det græske kongevåben fra 1863 og Bonaparte-familiens (Napoleons) våben.

Napoleon den Stores broder Lucien Bonaparte. Prins Georg fik 1914 opsat en flot glasmosaikrude i husets hall indeholdende fire våbenskjolde (se fig.15). Til venstre for kongefiguren, der forestiller Valdemar Atterdag med Danmarks tre løver flere steder på sin kjortel, ses Valdemar Atterdags kronede våben med tre kronede leoparder i guldskjold strøet med røde hjerter. Når der her skrives »leoparder« skyldes det, at den heraldiske terminologi har to udtryk for det rent zoologisk samme dyr, løven, nemlig »Løve« når dyret ses i profil og »Leopard« når dyret ses en face. Våbenet til højre for Valdemar Atterdag er det danske kongevåben fra 1903, hvor den islandske kronede stokfisk (klipfisk) blev afløst af den islandske falk. Dette våben blev anvendt

Fig. 16.
Frederik 2.s stenreliefvåben på Helsingør rådhus.

både af Prins Georgs farfar, Christian 9. og af Christian 10., som blev konge i 1912. Under kongefiguren ses først det græske kongevåben, som Prins Georgs far, Prins Vilhelm førte fra 1863, da han under navnet »Georg 1. Hellenernes Konge« blev konge i Grækenland. Våbenet er det danske kongevåben, som det var i 1863 (her med Islands kronede stokfisk) lagt på skjold med Grækenlands (Hellenernes) hvide kors på blå bund. Det fjerde våben er Kejser Napoleons familievåben med »Bonaparte-våbenet« i hjerteskjoldet. Ørnen med tordenkiler i kløerne var Napoleon den Stores våbenmærke. Dette skjold er naturligvis anbragt i ruden med relation til Prins Georgs hustru, Prinsesse Marie Bonaparte.

I Tikøb Kirke fra omkring 1175 findes på prædikestolens rygskjold et farvelagt Frederik 2.-våben, der først i 1900-tallet blev fundet i kirkens såkaldte »våbenskab«. Skjoldet blev restaureret i 1924 og anbragt på prædikestolen, hvor det sikkert oprindeligt har siddet fra 1583, hvor prædikestolen blev fremstillet. Våbenet er af samme type som våbenet på Frederik 2.s lystslot »Badstuen«, se fig. 7.

Sidste stop på den heraldiske rejse er Helsingør, hvor der også er særdeles mange eksempler på danske kongers kreativitet inden for heraldikken, specielt på Kronborg og i Sct. Olai Kirke. Vi starter dog i det små og ser først på to stensculpturer på Helsingør banegård. På trappeafsatsen fra banegårdshallen op til perronetagen sidder to hvide løver med hver sit skjold med det danske rigsvåben eller statsvåben: tre gående, kronede løver omgivet af ni hjerter.

Jernbanestationen, der er i dansk-hollandsk renæssance, blev bygget 1889-91. Øverst i banegårdshallen i firkantede nicher ses en række elipseformede og cirkelrunde våbenskjolde med forskellige motiver (Byvåben, dyr m.m.) Blandt

Fig. 17.

Christian 4.s kongevåben på prædikestolen i Sct. Mariæ Kirke, Helsingør. Var 1500- og 1600-tallets klassiske kongevåben.

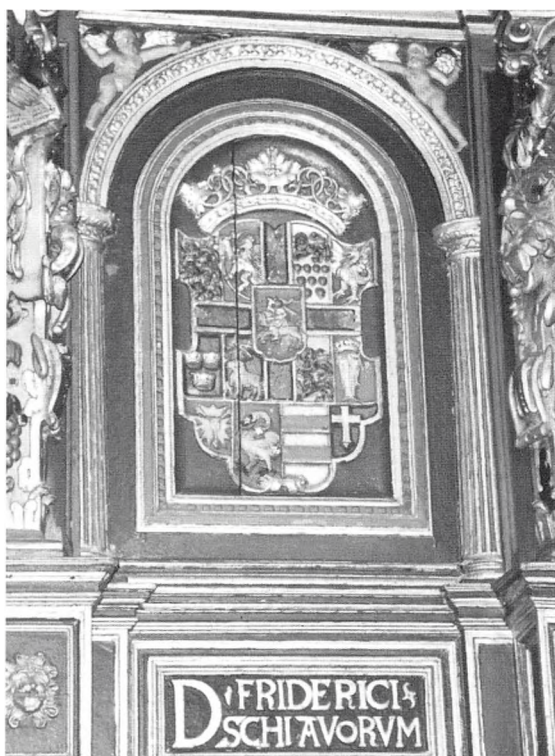

Fig. 18.

Frederik 2.-våben på stolestagedavl i Sct. Olai Kirke, Helsingør

andet finder vi et skjold med tre grå løver omgivet af ni grå hjerter på blå baggrund. Udover at farverne (tinkturene) er forkerte (de danske løver er blå på gul/guld baggrund og hjerterne er røde) mangler de også kongekrone på hovederne, som i øvrigt ligner skruptudsehoveder!

På vej til hovedgaden, Stengade, ser vi på havnepladsen over det gamle »Svaneapotek«, der nu desværre er nedlagt, i en halvcirkel en

hvid svane med en guldkrone om halsen - fuld-
stændig som skjoldmærket for Stormarn, se
f.eks. fig. 19 nederst. Det er selvfølgelig ikke
mærke for Stormarn, men for »Svaneapoteket«
og da apotekere i hvert fald tidligere var konge-
lig udnævnte, er det helt naturligt, at den gamle
apoteker satte en guldkrone om svanens hals.

På Stengade ligger Helsingør rådhus.

Over hovedindgangen er anbragt to meget flotte
kongelige stenrelief-våbener. Til venstre Frede-
rik 2.s våben (fig. 16) og til højre hans dronning
Sofie af Mecklenburg-Schwerin. De to våbener
blev skænket til det gamle rådhus i 1574 og over-
ført til det nye i 1855. Frederik 2.-våbenet inde-
holder de samme skjoldmærker som de tidligere
omtalte Frederik 2.-våbener, medens dronnin-
gens skjold er helt specielt. Hovedskjoldet in-
deholder samtlige mærker fra ægtefællens ho-
ved-, midter- og hjerteskjold, medens dronnin-
gens midter- og hjerteskjold viser mærkerne for
Mecklenburg.

Sct. Mariæ Kirke fra midten af 1400-tallet
udgør sydfløjen af Vor Frue Kloster - også kal-
det Karmeliterklostret - og blev i 1576 kirke for
byens tysk-hollandske menighed. Kirkens præ-
dikestol fra 1597, skåret af Tyge Snedker, bær-
er i det mod midtskibet vendte felt et flot far-
velagt Christian 4.-våben af den type, som kan
kaldes sidste halvdel af 1500-tallets og 1600-
tallets klassiske kongevåben (fig. 17), idet det
findes på utallige bygninger, altertavler og
prædikestole rundt om i landet samt på bygnin-
ger i »det gamle Danmark«, fx på Nordertor
(Nørreport) og »Kompagnihuset« i Flensborg.

Domkirken i Helsingør, Sct. Olai Kirke, er
kendt for sin helt anderledes overvældende rig-
dom på kongelig heraldik. Kirken er oprindelig

*Fig. 19. Det specielle Frederik 2.-våben på Sct. Olai kir-
kes prædikestol. Ditmarskens rytter, som Frederik 2. op-
tog i sit våben, er her helt usædvanligt anbragt i hjerte-
skjoldet.*

*Fig. 20.
Frederik 3.s våben eller »skjoldordning« over korgitteret i
Sct. Olai Kirke.*

fra første halvdel af 1200-tallet, blev omkring 1500 ombygget til et treskibet langhus og blev fuldendt 1559, idet man byggede tre hvælvfag og en forhøjelse af tårnet. De ældste våbenskjolde, som netop har med kirkens fuldendelse at gøre, ses som kalkmalerier på korets østvæg.

På hver side af det kronede årstal »1559« er malet to ens våbener holdt af vildmænd. Under det nordre er anført Christian 3.s og under det søndre Frederik 2.s navn. Der er her tale om en speciel våbentype uden midter-skjold, som Christian 3. anvendte. I de to hovedskjolde ses mærkerne for Danmark, Norge, Unionen, de Goters og i skjoldfoden de Venders. I hjerteskjoldene mærkerne for: 1. Slesvig, 2. Holsten, 3. Stormarn og 4. Oldenburg. Det er skjoldmærket for Ditmarsken, der mangler, idet det først kom i Frederik 2.s våbenskjold i 1563 (efter erobringen af Ditmarsken i 1559).

*Fig. 21.
Prins Henriks fuglekongeskive i Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab. Det kronede våbenskjold er omgivet af elefantordenens blå bånd og selve ordensklenodiet, elefanten med tårn og morian.*

Længere nede på samme væg, halvt skjult af altertavlen, ses i nord Christian 4.s sammenstilte våben på et kalkmaleri med de (næsten) rigtige tinkturer. I en kartouche over våbenet ses Christian 4.s navnetræk og valgsprog samt årstallet 1652! Det er uden tvivl en forkert opmaling af årstallet »1602« i midten af 1700-tallet, hvor en Rosendahl restaurerede flere ting i kirken.

Skjoldet holdes af to vildmænd, hvoraf den ene »pjanker« med sin kølle, der normalt holdes hvilende mod jorden, men her bæres over skulderen. Til højre for dette våben ses Dronning Cathrines brandenburgske våben ligeledes i kalkmaleri. I de østlige stolestadegavle er der ud mod kirkens midtergang indfældet relieffer fra det stolesæt, der blev opstillet omkring 1560.

Her blandt er der flere våbenskjolde, f.eks. Frederik 2.s våben fra 1559 med latinsk indskrift, som på dansk ville lyde således: »Herre Frederik 2. danernes etc. konges våben« (fig. 18). Endvidere et kronet renæssanceskjold med Danmarks tre kronede løver og ni hjerter samt et lignende skjold med Norges løve med øksen.

Disse trævåbener er ufarvede, men har opmindeligt haft de rigtige tinkturer.

På kirkens prædikestol, udført af billedskærer Jesper Mathiessen i 1567, er der et helt specielt Frederik 2.-våben. Det mest opsigtsvækkende er nok mærket i hjerteskjoldet, der jo normalt er kongeslægtens våben, Oldenburgs to bjælker. Her er det Ditmarskens rytter, hvilket formentlig skyldes, at Frederik 2. i 1559 - efter et sviende nederlag for Kong Hans i 1500 - endelig fik erobret det lille selvregerende ditmarsker-bondefolk. Våbenet kendes fra 1563 og blev også brugt af Christian 4. inden han blev konge i 1588 (fig. 19).

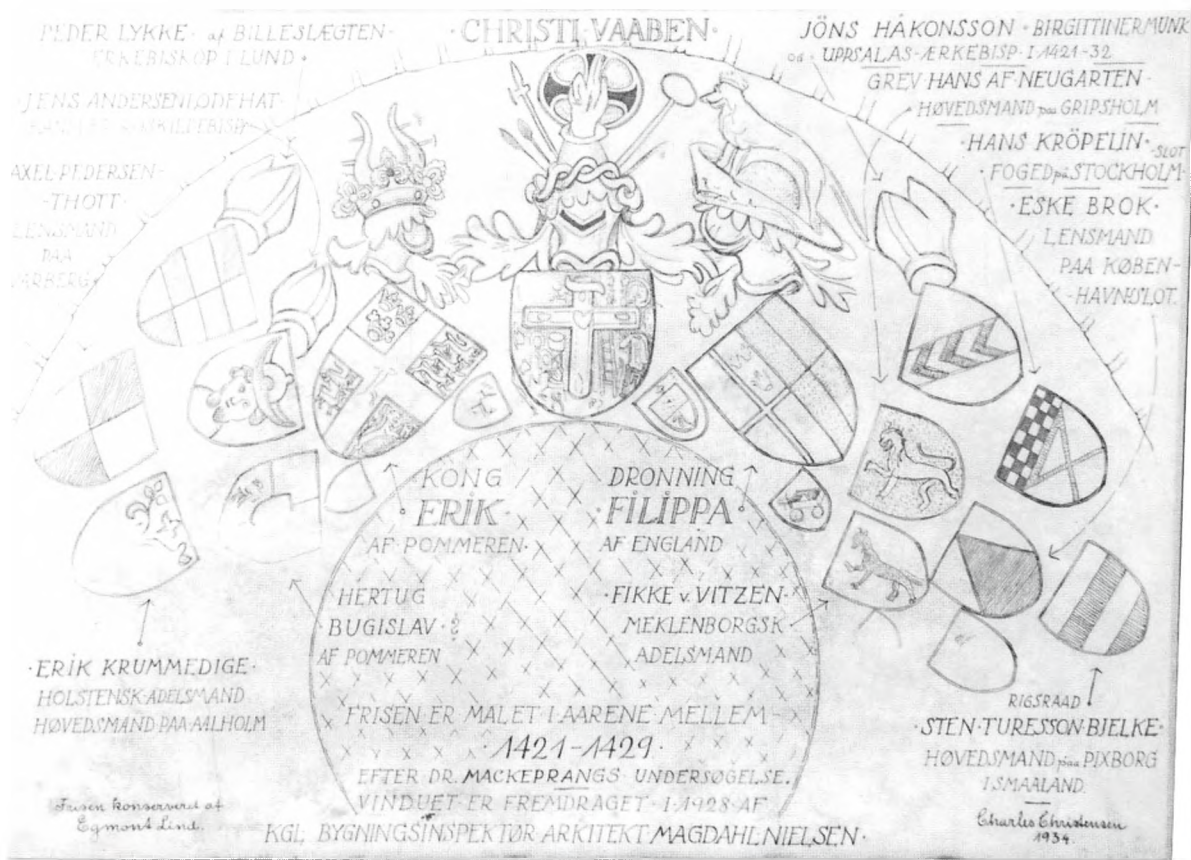
Over det barokke korgitter, udført 1652-53, findes et specielt Frederik 3.-våben - eller måske bør det snarere kaldes en »skjoldordning« - der består af to større skjolde med Danmarks tre løver (her ukronede og liggende!) og Slesvigs to løver samt omkring kongens og Dronning Sofie Amalies monogrammer i oval laurbærkrans ti mindre skjolde med skjoldmærker for Norge, Unionen, de Goters, de Venders, Island, Hol-

sten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenburg og Delmenhorst.

Delmenhorsts kors er her sølv i rødt skjold i stedet for guld i blå skjold. Samtlige skjolde og monogrammerne er kronede, hvilket giver i alt 13 kongekroner. Den store kongekrone over skjoldet med Danmarks tre løver er her forsynet med fire halvbøjler samt rigssæble, og er en såkaldt »lukket krone«, der fra Frederik 3.s tid var tegn på enevoldsmagt (fig. 20). Tidligere havde de danske konger anvendt den »åbne krone« uden bøjler. Christian 4. kan dog på mønter m.v. ses med både den åbne og den lukkede krone. Den nuværende, eksisterende danske kongekrone (kan ses på Rosenborg) blev udført i årene 1665-70 og blev første gang anvendt, da Christian 5. blev kronet i 1671. Denne krone har 8 halvbøjler, se fig.8 og 21.

Fig. 22.

Skjoldfrisen i Erik af Pommerns kammer på Kronborg. Her efter en tegning af arkitekt Charles Christensen fra 1934, som tidligere kun er vist i Charles Christensens egen bog »Kronborg - Frederik II's Renæssanceslot og dets senere skæbne« (Gads Forlag 1950). Tegningen blev i 1987 fundet under en oprydning i Frederik 2.s gamle køkkenregioner i slotskælderen. I midten af skjoldfrisen ses Kristi våben, hvorom der grupperer sig konge- adels- og bispevåbener. I det store skjold til højre for Kristi våben er skjoldmærkerne forsvundet, men af linierne, der stadig ses mellem skjoldets to firdelte felter, og af hjelmtegnet med en stor gående løve, kan man konstatere, at det er Erik af Pommerns dronning Philippas våben, der er sammensat af det danske og det engelske kongevåben. Til venstre for midterskjoldet er malet Erik af Pommerns våben, der her er forsynet med den gamle danske kongeslægts hjelm og hjelmtegn: en kongekrone, som vesselhornene med rester af hermelin og påsat påfugleffjer går op igennem. Erik af Pommern har ikke andre steder brugt sit våben med hjelm og hjelmtegn, og det er yngste eksempel på brugen af det kongelige hjelmtegn.

I Sct. Olai Kirkens nordre sideskib hænger en kopi af en fane fra 1801 for Helsingørs Borger-væbning med Christian 7.s våbenskjold, hvor Slesvigs to løver er rykket fra midterskjoldet til hovedskjoldets felt 3 (skete i 1721). På et bånd under fanens kongevåben er bl.a. skrevet: »HELINGØERS ANDET BORGERKOM-PAGNIES FAHNE«.

Fra kirkerne går vi tilbage til Stengade, forbi Rådhuset til nr. 46, som er Den svenske Konsulatgård, hvor den første Bernadotte i sin tid afsvor sin katolske tro, inden han lod sig fæрге over til Sverige for at blive konge under navnet Karl 14. Johan. Over husets port ses det nuværende svenske kronede rigsvåben, de tre åbne guld kroner i blåt skjold - et skjoldmærke, som den dag i dag sidder i det danske kongevåben, men nu som et minde om Kalmarunionen (en krone for hver af de tre nordiske lande, som 1397 samledes i unionen).

Konsulatgården ejes i dag af Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab. Skydeselskaber, som mange steder er en slags »broderskaber«, har fra tidernes morgen haft den skik, at selskabets medlemmer, når de bliver »fuglekonge«, skal få udfærdiget en såkaldt »malet skive« med et våbenskjold eller bomærke, som så bliver ophængt på væggen i skydeselskabets lokaler. Oprindeligt blev skiven brugt som skydeskive.

I Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab kan vi finde malede skiver for både kongelige og borgerlige personer. Det kongelige våben ses bl.a. på to skiver for Frederik 5.s søn Arveprins Frederik (1753 - 1805) dateret henholdsvis 1773 og 1780. Endvidere en fornem skive med et kronet hertugvåben med skjoldmærker for Norge, Slesvig og Holsten ophængt 1804 til ære for Hertug Friedrich Christian af Augustenborg, som blev gift med Christian 7.s datter Louise Augusta. Hun var blevet anerkendt som dansk prinsesse af blodet, selv om alle vidste, at hendes far var Struensee. Der er en fejl på hertugens skive, idet der er byttet om på de to navne, så der under våbenet med elefantordenens kæde står: Christian Friderich Hertug til Augustenborg. Der skal omtales endnu et kon-

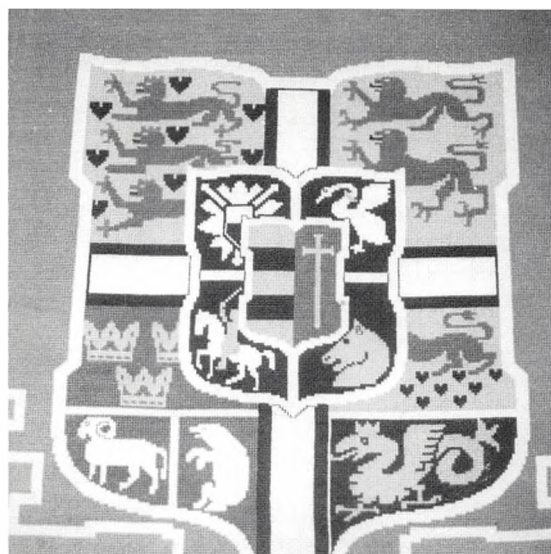

Fig. 23.
Altertæppet i Kronborg slotskirke med Frederik 9.s våbenskjold, hvori bl.a. ses Holstens »Nældeblad«, Stormarns svane, Ditmarskens rytter og Launborgs hestehoved (midterskjoldet).

geligt våben fra skydeselskabets fornemme store sal. Det sidder på Prins Henriks fuglekongeskive fra 1979 og er et firdelt kronet våbenskjold med Danmarks tre løver i felterne 1 og 4 og familien Laborde de Montpezat's våbenmærke, en oprejst løve under tre stjerner i guld på rød bund, i felterne 2 og 3, se fig. 21.

Også rigsvåbenet har opnået status som mærke på en malet skive i skydeselskabet. Det er nu afdøde toldinspektør Reinald Foldager, som på sin fuglekongeskive har brugt Toldvæsenets logo i fornemt billedskærerarbejde.

Vi vil afslutte den heraldiske rejse på Kronborg Slot.⁸ Her er som nævnt utrolig mange kongelige våbenskjolde, dels i selve slottet, dels i slotskirken. Kronborg er opført i nederlandsk renæssancestil af Frederik 2. i årene 1574-85 på

det sted, hvor Erik af Pommerns borg, »Krogen«, lå - og der er stadig rester af Krogen i det nuværende slot. Efter en brand i 1629 nyindrettede Christian 4. slottet, og der er bevaret mange eksempler på den oprindelige udsmykning.

Slotskirken undgik branden i 1629 og har rigt inventar fra Frederik 2.s tid.

Til rigsrådssalen på Kronborg lod Frederik 2. i årene 1581-84 under ledelse af maleren Hans Knieper fra Antwerpen væve en serie tapeter (de såkaldte »Kronborgtapeter«), i alt 42 hvorpå der var afbildet 111 danske konger med deres våbenskjolde. Kun våbenet på tapetet med Frederik 2. var rigtigt, idet alle øvrige var fantasi-våbener. Flertallet af tapeterne blev ødelagt ved slotsbrande og ved kongernes »flytten rundt«, så der i dag kun er 14 bevaret - fordelt med 7 på Kronborg og 7 på Nationalmuseet.

Som eksempel på Kniepers arbejder ses på fig. 1 (Side 5) Dronning Margrethe 1.s søn, Kong Oluf 3.s fantasivåben med Danmarks tre kronede leoparder og ni hjerter, Norges løve med øksen samt tre ukronede leoparder i skjoldfoden - ren fantasi, idet Oluf 3. i sit segl fra 1376 førte tre kronede leoparder omgivet af hjerter eller søblade. Kong Oluf var i øvrigt den første danske konge, der satte en åben kongekrone over skjoldet. Oluf har dog også brugt den norske løve med øksen, idet han for det første var søn af den norske kong Håkon og for det andet blev norsk konge i 1381.

De øvrige seks tapeter på Kronborg indeholder fantasi-våbener for kongerne Knud 6., Valdemar Sejr, Erik Plovpenning, Abel, Erik Klipping, Erik Menved og Christoffer 2.

Over kaminen ligeledes i rigsrådssalen findes et sammenstillet Christian 4.-våben i sandstensrelief, hvor man i kreds omkring kongens kronede monogram har 14 ovale skjolde med våbenmærker for kongens lande og landområder.

Ved en i 1928 gennemført undersøgelse på Kronborg af resterne af den oprindelige borg »Krogen«, som Erik af Pommern lod opføre omkring 1420, fandt man i nederste stovværk af det nordre hus mellem slotsporten og østre

ringmur - det såkaldte Erik af Pommerns kammer - et mægtigt rundvindue ind mod slotsgården. Ved afbankning af hvidtekalken på vinduets brede smig blotlagdes en kalkmalet skjoldfrise med 19 større og mindre våbenskjolde, heriblandt Erik af Pommerns og hans dronning Philippas, fig 22.⁹ Frisen er tidsfæstet til årene 1421-29.

Kronborg Slotskirke blev påbegyndt i 1577 og indviet i 1582. Det meste af kirkens rigt udskårne og smukt stafferede højrenæssanceinventar i egetræ er fra Frederik 2.s tid. Prædikestolen, stolestaderne og pulpituret er fremstillet 1586-87 på Kronborgsnekkeren Jesper Mathiessens værksted, medens altertavlen, som er af hvid og sort marmor, er af billedhuggeren Thomas Frandsen. Efter at Kronborg havde været kongebolig for Frederik 2. og Christian 4. overgik slottet 1785 til militæret og kirkerummet blev til krudtmagasin og fægtesal. I 1834-38 istandsattes slotskirken af G. Bindesbøll og det smukke søjlerum og hele inventaret fremtræder i det væsentlige som ved indvielsen i 1582.

I prædikestolens midtfelt forefindes et fornemt Frederik 2.-våben, som holdes af en engel. Samme våben findes ligeledes på døren til den såkaldte »Marskalkstol«, som er første stolestade i den sydlige stolerække. Disse to kongevåbener er i de korrekte tinkturer. Topstykkerne på stolegavlne indeholder blandt andet de enkelte skjoldmærker fra Frederik 2.s kongevåben samt de mecklenburgske mærker fra Dronning Sofies våben. Øverst på marmoraltertavlen holder to kvindefigurer kongeparrets våbenskjolde.

Foran alterbordet ligger et altertæppe med Frederik 9.s våbenskjold, se fig. 23.

Kongestolen i pulpituret på kirkens nordvæg er fra Christian 4.s tid og bærer kongens sammenstillede skjold med Danmarks tre løver i centrum omgivet af 13 små ovale skjolde med landområdemærkerne. Det særlige ved dette våben er, at Danmarks tre løver og Slesvigs to løver her er i guld tinkturer på blå baggrund i stedet for det omvendte. Grunden hertil er formentlig, at maleren ved restaureringen i 1843 har misforstået eller »misbrugt« forlægget, for

»løver er jo ikke blå«! Sådanne farvevarianter findes utallige steder i heraldikken, bl.a. på elefantridder-skjoldene i Frederiksborg Slotskirke og på Christian 4.s anetavle på Rosenborg. Når vi forlader slotskirken på Kronborg kan vi i slotsgården kaste et blik bagud og se endnu et Christian 4.-våben over slotskirkens portal.

Ja, disse mange kongelige våbenskjolde i vort amt fortæller sin del af danmarkshistorien.

Mange af os går under besøg i slotte og kirker sikkert ofte forbi interessante våbenskjolde, da de kan sidde de mærkeligste steder, og det er faktisk synd, hvis vi ikke ser dem, fordi de kan sætte »prikken over i'et« for forståelsen af de historiske beretninger. Symbolikken i form af billeder, tegninger, stamtavler, flag, landkort og sidst, men ikke mindst våbenskjolde, hører med til at belyse vort lands spændende historie.

Noter

- 1 Nils G. Bartholdy »Valdemarernes løvevåben«, Heraldisk Tidsskrift nr 49, 1984, side 21.
- 2 Erling Svane »Det danske Rigsvåben og Kongevåben«, 1994 (Her beskrives kongevåbenets udvikling fra Valdemar den Stores tid til Margrethe 2.).
- 3 Frederiksborg Museet - Illustreret vejledning 1995.
- 4 Poul Bredo Grandjean »Det danske Rigsvåben«, 1926, side 193.
- 5 Ottfried Neubecker »Wappenbilder Lexikon«, München 1974, side 238.
- 6 Henry Petersen »Universitetets ældste segl« i Holger Rørdam »Fra Universitetets Fortid«, 1879, side 5.
- 7 Nationalmuseet »Danmarks Kirker« Frederiksborg Amt, 1967, side 928
- 8 Birger Mikkelsen »Helsingør - Sundtoldstad og borgerby«, 1976, side 17 - 24.
- 9 M. Mackeprang »En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid på Krogen Slot«, i »Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1932«.

Ordliste - heraldiske udtryk

Blasonering(af fransk blason = våbenskjold) beskrivelse af et våbenskjold

Dei gratia(latin) »af Guds nåde«.

Udtryk, der gennem middelalderen indgår i biskoppers, kongers, dronningers, hertugers, hertuginde og grevers titler, også på segl som omskrift omkring seglets figur og/eller våbenskjold.

Dexter(heraldisk) højre side af våbenskjoldet.

Griffabeldyr, bevinget løve med rovfuglehoved og evt. rovfuglefødder. F.eks. i Pommerns våbenmærke.

Lindormfabeldyr, bevinget skælklædt dyr med dragehoved, ørne- eller løvefødder med klør samt lang hale endende i en spydformet spids. F.eks. de Venders våbenmærke.

Morianoprindelig beboerne af Mauritanien, senere muhamedanske beboere i Orienten og Nordafrika, senest i betydningen »neger«. Elefantordenens elefant føres af en morian.

NældebladHolstens våbenmærke fra 1100-tallet, oprindelig en takket skjoldbort, der i tidens løb forandrede og forvanskede sig til en trekantet figur med takkede sider og tre hjørnespidser («nagler» - er også blevet kaldt Kristi nagler). Har i nogle våbenskjoldstjerneagtig karakter (se fig. 18).

Sinister.....(heraldisk) venstre side af våbenskjoldet.

Skjoldholdermenneske- eller dyrefigur (eller fantasivæsen) som holder, bærer eller støtter våbenskjoldet. Det kan fx være vildmænd (som i det nuværende danske kongevåben), engle, løver, elefanter og fabeldyr.

SøbladLinde- eller åkandebled, hjerteformet med dyb indskæring ved punktet, hvor bladstilken skulle udgå. Blev i de første danske kongevåbener strøet mellem de tre løver, formentlig for at udfylde de »bare« steder i skjoldet. På grund af de gamle kongesegls lidenhed blev de ofte opfattet som eller forvekslet med hjerter.

Man taler jo helt naturligt om »hjerterne i det danske våben«.

Ligeledes kan de ses på skilderhuse, mønter, frimærker og før i tiden på lokumsdøren. Fra 1972 er det pointeret i den officielle bekendtgørelse om Dronning Margrethes våbenskjold, at de tre løver er omgivet af ni søblade.

Tinkurermetaller, farver og pelsværk anvendt ved udfærdigelse af våbenskjoldets skjoldmærke(r). Det er en generel regel, at et metalmærke (enten i guld eller sølv) ikke må placeres i et felt med metal (sølv eller guld) og at et farvet mærke ikke må placeres i et farvet felt (f.eks. ikke en guld løve i et sølv felt, eller et rødt borgtårn i et blå felt).

De mest anvendte tinkturer:

Metaller: guld (gul) og sølv (hvid)

Farver: rød, blå, sort, grøn og purpur

Pelsværk: hermelin og gråværk

VåbenteltEn hermelinsforet fløjlskappe, ofte forsynet med krone øverst, som omgiver hele våbenet incl. skjoldholdere.

Navneregister

Abel 19

Alexandrine, Christian 10.s dronning 10-11

Anna Cathrine af Brandenburg, Christian 4.s dronning 7-8-9-10

Bernadotte, Jean Baptiste, se Karl 14. Johan 18

Bernt Snedker, billedskærer 9

Binck, J., tysk maler 7

Bindesbøl, M. G., arkitekt 19

Bonaparte, Lucien 12

Braunschweig, Hertugen af 9

Christian 1. 6-7

Christian 3. 6-7-9 16

Christian 4. 6-7-8-9-10-11-12-15-16-17-19-20

Christian 9. 12-13

Christian 10. 10-11-13

Christoffer 2. 10

Diderik den Lykkelige af Oldenburg 7

Dorothea, Christian 1.s dronning 7

Dorothea, Christian 3.s dronning 7

Elisabeth, Christian 4.s søster 9

Erik Klipping 7-19

Erik Menved 19

Erik Plovpenning 19

Erik af Pommern 6-17-19

Finch, D. Thomas, rektor 11

Foldager, Reinald 18

Frandsen, Thomas, billedhugger 19

Frederik 1. 6-7

Frederik 2. 6-7-8-9-11-13-14-15-16-17-18-19

Frederik 3. 15-16-17

Frederik 4. 10-11

Frederik, Arveprins 18

Frederik, Kronprins 9

Friedrich Christian af Augustenborg 18

Georg 1. Konge af Grækenland 12-13

Georg, Prins 12-13

Gøye, Birgitte 6

Hans, Konge af Danmark 16

Hedevig, Christian 1.s mor 7

Henrik, Prins af Danmark 9-12-16-18

Jacobsen, I. C., brygger 6

Joachim., Prins 9

Juliane Marie, Frederik 5.s dronning 12

Karl 14. Johan 18

Knieper, Hans, kgl. hofmaler 5-19

Knud 6. 5-19
Louise, Frederik 4.s dronning 10-11
Louise Augusta, Christian 7.s datter 18
Lucien Bonaparte 12
Margrethe (1.) 19
Margrethe 2. 9-12
Marie Bonaparte, Prinsesse 12-13
Mathiessen, Jesper, billedskærer 16-19
Montpezat, Laborde de, grevefamilie 18
Münchhausen, Johan von, biskop 11
Napoleon den Store, Kejser 12-13
Oluf 3. 5-19
Philippa, Erik af Pommerns dronning 17-19
Rhuman, Wolfgang , dekan 11
Rosendahl, maler 16
Sofie Amalie, Frederik 3.s dronning 16
Sofie af Mecklenburg, Frederik 2.s dronning 9-15-19
Trolle, Herluf 6
Tyge Snedker, billedskærer 15
»Valdemarene« 5
Valdemar Atterdag 13
Valdemar den Store 5
Valdemar Sejr 5-11-19
Vilhelm, Prins, se Georg 1. 12-13
Wiedewelt, Johannes, hofbilledhugger 12
Wulff, Aage, fhv. kgl. våbenmaler 8

Stedregister

Birkerød Kirke 10-11
Estland (Øsel) 11
Flensborg 15
Fredensborg Slot 5-11-12
Fredensborg slotskirke 6-11
Fredensborg slotspark 6-12
Frederiksborg Slot 5-6-7-8-9-11-19

Frederiksborg slotskirke 5-8-20
Ganløse Kirke 9-11
Gotland 7-8-10-11
Grækenland 12-13
Gurrehus 5-12-13
Havnepladsen, Helsingør 14
Helsingør banegård 14
Helsingør rådhus 13- 15-18
Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab 5-16-18
Hillerødsholm 6
Høsterkøb Kirke 11
Jørlunde Kirke 10
Karlebo Kirke 5-11-12
Karmeliterklostret 15
»Krogen« 9
Kronborg Slot 5-11-14-17-18-19
Kronborg slotskirke 5-18-19-20
Kurland 11
Københavns Universitet 9-11
Marielirken, Lübeck 6
Ordensridderkapellet, Frederiksborg 9
Rosenborg slot 5-17-20
Roskilde Domkirke 5
Sct. Mariæ Kirke 5-14-15
Sct. Olai Kirke 5-14-15-18
Skovkloster 6
Slagslunde Kirke 10
Slangerup Kirke 9-10
Stengade, Helsingør 14-15-18
Svaneapoteket, Helsingør 14
Svenske Konsulatbygning, Den 18
Tikøb Kirke 5-13
Veksø Kirke 11
Vor Frue Kloster 15
Øsel 8-10-11
»Østrup«, jagtgård 11

Demokrat i en brydningstid

Om kaptajn Harald Hammelev -
slotsforvalter på Frederiksborg 1872-1906

af Eva Holm-Nielsen

Slotsforvalterne på Frederiksborg har hidtil ført et forholdsvis ubemærket liv i den eksisterende litteratur. I 1994 skrev jeg en artikel om slotsforvalter, ritmester Geert Sørensen Gyllich,¹ som residerede på slottet i dets sidste storhedstid som kongelig residens under Frederik VII, men jeg havde ikke mulighed for at undersøge hans embedsarkiv, som syntes sporløst forsvundet. I sommeren 1995 fandt jeg det imidlertid efter en omfattende eftersøgning - også på Rigsarkivet og Landsarkivet - pakket væk på Frederiksborg Slot. Da jeg skulle ordne og registrere det store arkivmateriale, der omfattede tiden tilbage til første halvdel af 1800-tallet, blev jeg opmærksom på kaptajn Harald Hammelev, der blev slotsforvalter i 1872 og virkede som sådan frem til sin død i 1906. Hans embedsskrivelser er et kapitel for sig, og det siges, at Indenrigsministeriets daværende embedsmænd ligefrem lod dem cirkulere, for at så mange som muligt kunne få fornøjelse af dem.²

Kaptajn Hammelevs embedsperiode er desuden på flere måder interessant, idet slottet undergik epokegørende ændringer. Dels var man stadig i gang med genopbygningen efter branden i december 1859, og dels fulgte indretningen af Det nationalhistoriske Museum, foranlediget af brygger J.C. Jacobsen. Fra at være »nationaliseret« blev den gamle kongeborg - eller dele af den - »privatiseret«, og det viste sig også at få indflydelse på slotsforvalterens stilling. Hertil kom, at kaptajn Hammelev var en kontroversiel embedsmand med synspunkter, der kolliderede med den holdning, han mødte blandt mange af dem, han skulle samarbejde med.

Kilder til portrættet af kaptajn Hammelev omfatter, foruden embedsarkivet, private optegnelser og breve samt anekdoter og udtalelser fra hans mangeårige samarbejdspartner og nabo, museumsinspektør Vilhelm Holck, der var ansat på Frederiksborgmuseet fra 1885 til 1927, og som samme år skrev sine erindringer, som han lod trykke i 1934.³ Derimod nævnes kaptajn Hammelevs navn kun en enkel gang i Helga Stemanns store værk om faderen, *F. Meldahl og hans Venner* fra 1926-32. Vel var Hammelev ikke en af »vennerne«, men i over 30 år var han og kammerherre Ferdinand Meldahl, sidstnævnte som kgl. bygningsinspektør med ansvar for Frederiksborg og desuden som medlem af Frederiksborgmuseets bestyrelse, samarbejdspartnere - en konstellation, der oftest slog gni-ster.

Forhistorien

Peter *Harald* Valdemar Hammelev, søn af toldkontrollør Rasmus Christian Hammelev og Karen, født Hansen, var den ældste i en søskendeflok på fem, født den 11. august 1826 og døbt i Trinitatis Kirke den 1. oktober. Faderen var toldbetjent, fra 1827 i Skælskør, men i 1837 fik han stilling i Flensborg. Han blev udnævnt til kgl. toldassistent i 1843, og familien vendte tilbage til København⁴ og flyttede i lejlighed i Store Regnegade 195,⁵ siden i Holmensgade 183.

Efter endt skolegang blev Harald Hammelev volontør på det Hambroeske Interessentskabs kontor, men holdt op for at melde sig som frivillig ved militæret. Han begyndte som fourer og blev den 1. september 1848 udnævnt til se-

Løjtnant Harald Hammelev tegnet af C. Oscar Carlson i Neumünster 1863. - Forsvarets Arkiv, Rigsarkivet.

kondløjtnant af infanteriets krigsreserve. Han deltog i Treårskrigen - han blev sendt til fronten den 19. august 1849 - men i slaget ved Isted den 25. juli 1850 blev han såret af to kugler i højre arm. Følgerne var dog ikke værre, end at han kunne fortsætte sine tjenesteplichter.⁶ Fem år senere, den 19. august 1855, blev han premierløjtnant, og et halvt år efter, den 1. januar 1856, modtog han ridderkorset.

Harald Hammelev deltog i krigen 1864 som adjudant, men foran Dybbølstillingen blev han den 28. marts såret af en riffelkugle, der trængte gennem venstre lår tæt ved hoften og lammede hans ben. Efter et år på militære lazaretter, hvor han gennemgik forskellige kure, blev han udskrevet, men han haltede stadig og kunne af og til slet ikke gå. Han kunne ikke tåle fysisk anstrengelse, og da der ikke var nævneværdig bedring i sigte, anså han det for ørkesløst at vedblive at få forlænget sin orlov. Han søgte i stedet sin afsked med pension og invaliditets-

forsørgelse som krigsinvalid.⁷ Ved afskeden den 12. april 1865 blev han tillagt rang af kaptajn, og fra 1. maj samme år blev han tilkendt en pension på 514 rdl 64 sk. årligt.⁸ De følgende år opholdt han sig i udlandet, bl.a. i Paris, og den 1. december 1872 tiltrådte han som slotsforvalter ved Frederiksborg Slot.⁹

Her afløste han Oscar Gyllich - søn af afdøde slotsforvalter G.S. Gyllich - der siden sin faders død den 10. januar samme år havde været konstitueret i embedet. Gyllich var slotsforvalter i knap 36 år, og kaptajn Hammelev fik med 34 år en næsten lige så lang embedsperiode. Begge var rekrutteret fra militæret, en praksis man med en enkelt undtagelse har fulgt op til vore dage.¹⁰

Kaptajn Hammelev var ansat under Indenrigsministeriet, og vederlaget udgjorde 300 rdl årligt, hvortil skulle lægges en tredjedel af den betaling, der blev erlagt for forevisning af Slotskirken, et frynsegode fra Gyllichs tid.¹¹ Som forvalter af Frederiksborg Slots kapel for de danske ridderordener, som hørte under Ordenskapitlet, havde han tilsynet med våbenskjoldene, hvilket gav et honorar på mellem 10 og 20 rdl for hver udnævnelse,¹² dog blev beløbet i 1881 fastsat til 200 kr årligt, uanset antallet.¹³

Slotsforvalteren

Da kaptajn Hammelev tiltrådte, skete det ved en formel overdragelsesforretning lørdag den 30. november 1872, hvor han af repræsentanter for statsinventarkommissionen fik udleveret de protokoller og dokumenter, som sorterede under ham. På Indenrigsministeriets vegne fik han samtidig af bygningsinspektør Meldahl overdraget sin tjenestebolig i sydenden af Kancellibygnings stueetage. Her havde også Gyllich boet. Lejligheden bestod af 3 stuer, 3 sovekamre, 2 »bilokaler«, entré, kontor, køkken, spisekammer og pigekammer. I kælderens var der 3 rum samt vaskekælder og på loftet tørreløft og pulterkammer.¹⁴ Den jordlod, som tidligere var tillagt embedet, og som i Gyllichs sidste tid var bortforpagtet til Holmegårds ejer, fulgte derimod ikke med.

Som forvalter var Hammelev statens stedlige

repræsentant og derfor øverste myndighed på slottet. Han havde tilsynet med og ansvaret for vedligeholdelse af bygninger og inventar, reparationer og nyanskaffelser kunne dog kun ske med inventarkommissionens samtykke. Han skulle føre regnskab over af- og tilgang, f.eks. skete det jævnligt, at overhofmarskallatet ønskede at få overført møbler eller andet bohave til et andet slot eller palæ. En gang om året aflagde han rapport, mens eftersyn på slottet blev foretaget af kommissionen eller en inspektør.¹⁵

Han havde også opsynet med dammene i haverne omkring slottet, som var forpagtet af den kongelige civilliste. Greb han folk i at fiske ulovligt, blev de meldt til byfogden og straffet med bøde.

Administratoren

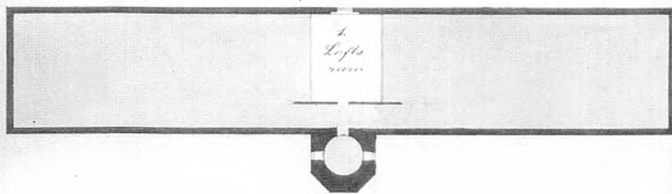
Mens lønninger blev anvist fra Amtstuen, administrerede kaptajn Hammelev de årlige bevillinger til renholdelse af hovedslottet, Badstuen og udenomsarealerne, slottets »brandvæsen«, dvs. vedligeholdelse af samtlige vandledninger og brandslukningsrekvisitter i det indre slot, belysning, vedligeholdelse af kirkeinventaret, eftersyn og stemning af orglet, klokkeringning samt utøjsfordrivelse. Underordnet ham var maskinisten, portneren, oldfruen, vægteren, rendelæggeren og tre arbejdsmand, de såkaldte skansekarle.

Som personalechef var Hammelev afholdt og respekteret.¹⁶ Slottets vægter N. F. Nielsen - som i øvrigt hver time sang vægtervers på sine nattevagter - henvendte sig engang til Hammelev for at bede om lønforhøjelse, hvortil denne svarede: »Nu skal jeg sige Dem noget, Nielsen, Skansekarl Lønholt arbejder paa Slottet hver Dag fra Kl. 4 om Morgenen til Kl. 7 om Aftenen og er derfor den, der har den laveste Løn,

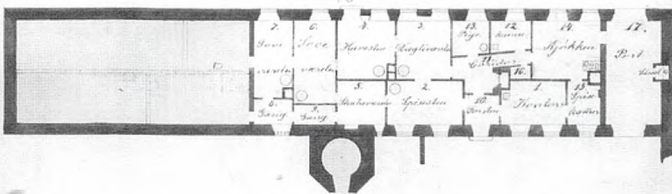
Slottsforvalterboligen
ved
Frederiksborg Slot.

Canzellibygningen.

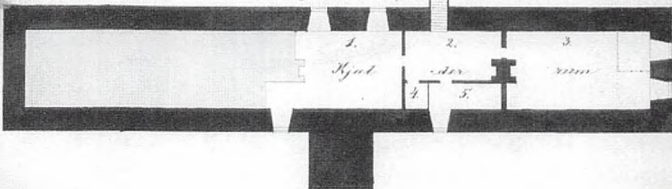
Loftsbygningen.

Stuebygningen.

Kjellerbygningen.

0 10 20 30 40 50 60

F. Meldahl

Plan over slottsforvalterboligen, tegnet af bygningsinspektør Ferdinand Meldahl 1880. - Frederiksborg Slottsforvaltnings Arkiv.

Skansekarl Jens Brønshøj arbejder meget mindre og har derfor højere Løn. De selv bestiller mindre end Skansekarlene og faar derfor ogsaa højere Løn, end de faar. Maskinmesteren har ikke meget at bestille, og er derfor højere lønnet end De. Jeg selv bestiller slet ingen Ting og er derfor den, der er den høiest lønnede, for saadan er al Administration. Kan De ikke forstaa

det, vil jeg slet ikke tale med Dem«. ¹⁷

Hammelev gjorde imidlertid alt, hvad der stod i hans magt, for at forbedre sine ansattes vilkår. Lønningerne var efter hans mening alt for små i forhold til det store arbejde, hver især skulle yde, og han syntes, at betegnelsen »fast« om slottets tre arbejds mænd var vildledende, fordi de faktisk var på dagløn. De skulle tage sig af lugningen hele sommeren igennem, sørge for bortskaffelse af affald, daglig fejning af færdselsvejene og natrenovation m.v. Om vinteren skulle der kastes sne til hver bolig og på færdselsvejene til kirke og museum, et arbejde der uger igennem kunne begynde kl. 2 om natten. Det gav dem i 1894 en dagløn på knapt 1 kr. Til sammenligning kan det nævnes, at arbejds mændenes fagforening dekretede 2,50 kr. Ud af den ringe dagløn skulle arbejderne selv betale småredskaber og hjælp til lugning og snekastning. Kun når der var overvældende snefald, fik de ekstrahjælpen betalt. Ganske vist havde to af arbejderne hver en billig 2-værelses tjenestebolig til en årlig leje af 60 kr, men det var dog ikke billigere end, hvad andre småkårsfolk i Hillerød betalte for deres boliger. Den tredje arbejdsmand boede i to små værelser hos oldfruen med adgang til køkken, mod at hjælpe hende på Badstuen med at tumle de tunge møbler, banke tæpper o.lign. ¹⁸ Da arbejds mændene var daglejere, fik de ingen penge under sygdom, og lønnen gik i stedet til en afløser. Det pinte Hammelev at skulle tage af deres akkordpenge, og han appellerede gang på gang til ministeriet. Selv om han gerne ville udrede en »sygeløn« af rengøringskontoen - den eneste konto, der var fleksibel - turde han ikke, og midlerne var i øvrigt små. Af museet fik arbejds mændene ikke en øre.

Da Hammelevs henvendelser til ministeriet ikke hjalp synderligt, skrev han i 1890 personligt til statsrevisor Lars Dinesen for at få ham til i Finansudvalget at støtte, at både portneren og vægteren ved slottet fik højere løn. ¹⁹ Han havde tidligere med held henvendt sig til konferensråd Borup, som havde udvirket, at enkerne efter to af hans arbejds mænd fik tilkendt pensioner på hhv. 25 kr og 50 kr årligt. ²⁰

I 1893 ville ministeriet afskedige portneren p.g.a. sygdom, men Hammelev nægtede at parere ordre og indstille ham til afsked, medmindre man gav ham afsked med mindst 500 kr i pension ²¹ - »I modsat Fald maa han blive på sin Post,« tordnede Hammelev. »Ministeriet bør dog betænke, at det handler om en Mand, der har arbejdet på Slottet i over en Menneskealder - i 29 år som Portner, trofast og hæderlig ... Det går ikke an at henvise halvvejs til Fattiggaarden.« ²²

Kaptajn Hammelevs omsorg for sine undergivne betød i øvrigt også, at han senere blev værge for slottets vægter, N.F. Nielsen, da dennes sind blev så »formørket«, at han var ude af stand til at tage vare på sig selv. ²³

Kirkens betjening

Slotskirken var menighedskirke for Frederiksborg Slotssogn og Hillerød købstad. Kaptajn Hammelev havde ansvaret for kirkerummet og dets funktion og skulle derfor også underrettes i tilfælde af forfald blandt kirkens personale. Der var den særlige omstændighed, at bestillingen som kirkens organist fra 1806 til 1874 var knyttet til skolelærerembedet ved Nyhuse Skole.

Gennem årene havde der været en del kritik af den musikalske standard, og det førte den 1. februar 1873 til, at Niels Jensen Møller - som efter sigende ikke blot var en dårlig musiker, men også en dårlig lærer - blev afskediget. ²⁴ Da lærerembedet blev vakant, kom der en efterfølger, som slet ikke kunne spille på orgel. Dette diletteranteri ærgrede Hammelev i en sådan grad, at han indstillede til Indenrigsministeriet, at man simpelthen adskilte de to funktioner. Det betød, at Slotssognet og Hillerød kommune i 1874 ansatte komponisten Joseph Glæser, ²⁵ der havde vikarieret som organist i kirken siden 1866 og stort set overtaget tjenesterne de foregående tre år. De 40 rdl, som statskassen bevilgede til lønning af organisten, og hvoraf bælgtræderen skulle lønnes, overgik til Glæser med 10 rdl i kvartalet. Ikke mindst takket være Hammelev steg beløbet efterhånden til 1.000 kr årligt, hvoraf Indenrigsministeriet bidrog med 400 kr, Hille-

Indgangen til slotsforvalterboligen ca. 1875. I døren ses kaptajn Hammelev. Siddende til venstre Hammelevs mor, Karen Hammelev, og næstyster til højre husbestyrerinden, Marie Lind. - Privateje.

rød kommune med 300 kr, Slotssognet med 200 kr, mens de »uvisse« indtægter fra bryllupper og begravelser blev sat til ca. 100 kr. Desuden fik Glæser fra 1. oktober 1881 en 8-værelses fribolig på 1. sal i Kancellibygnings nordende.

Glæser døde den 30. september 1891, men havde da allerede siden februar samme år været ude af stand til at varetage sine forpligtelser, hvorfor hans datter havde vikarieret. Hammelev skrev til kancelliråd Holm og ministeriet, som var den største bidrager, og anbefalede, at man for at undgå problemer ansatte en veluddannet musiker.²⁶ Glæsers datter var konstitueret i embedet, indtil man den 1. maj 1892 ansatte den 28-årige organist Carl Christian Brandt,²⁷ som var elev af bl.a. organist og komponist J. H. Nebelong. Ved at ansætte ham imødekom man Hammelevs ønske. Undervisning

på kirkens orgel blev i øvrigt tilladt i 1898, men eleverne måtte ikke bruge orglet som øvelsesinstrument.²⁸

Slotskirkens kantor og kordegn, Hans Høgeh Erslev, var tillige klokker. Stillingen som kantor var knyttet til sanglærerembedet ved Frederiksborg lærde Skole, en stilling han tiltrådte i 1841, mens han havde været klokker ved kirken siden 1832.²⁹ Som kantor havde han også ansvaret for kirkens lønnede »menighedskor«, hvis forsangerske, Juliane Jensen, sang der i næsten 50 år, fra 1850.³⁰

Der blev kun afholdt ganske få koncerter i kirken, og tilladelse hertil skulle indhentes i ministeriet efter indstilling fra kaptajn Hammelev. En af de kendtere organister, der gav koncert i Hammelevs tid, var Johan Gottfred Matthison-Hansen.

I haven til forvalterboligen 1887. Fra venstre oldfrue Marie Lind, stuepige Elise Petersen, som blev gift med slotsportner Lange, kaptajn Hammelev, Marie Lerche, Karl Wedell-Wedellsborg og Flemming Lerche. Bordflisen blev senere kaptajn Hammelevs gravsten. Fotograf Budtz Müller & Co, København. - Det kgl. Bibliotek.

Kaptajn Hammelev privat

Da kaptajn Hammelev flyttede ind på slottet, omfattede husstanden hans mor, enkefru Karen Hammelev, der døde i 1876, og husbestyrerinden, Marie Lind, aldrig kaldet andet end »Lind«. Hun blev i 1878 ansat som oldfrue på slottet og fik egen bolig i Fadeburslængen, men hun fortsatte dog som husbestyrerinde, og ifølge Vilhelm Holck gjorde hun af og til livet besværligt for Hammelev.³¹ Senere fik Hammelev også et par tjenestepiger i huset.

Hammelev var ikke gift, men han var utrolig glad for børn. Han kom meget sammen med overretssagfører, kammerjunker Ferdinand Lerches familie, som boede i Kongestaldlængen,

og han var gudfar til to af familiens seks børn, Helga, der døde som 3-årig i 1878, og Flemming, født senere samme år, og som i dåben også fik navnet Harald efter Hammelev.

Flemming Lerche og hans søster Marie kom næsten daglig hos kaptajn Hammelev, som de kaldte »Tainer«. I juni 1886 døde imidlertid børnenes far efter længere tids sygdom, kun 48 år gammel. Deres mor, Helene Marie, født Gulstad, giftede sig året efter, den 3. juni 1887, med den 34-årige jagtjunker Frederik Holger Falkenberg, og familien flyttede fra lejligheden på slottet til Stutterigården på Hillerødsholm, hvor de boede i nogle få år. Her blev broderen Viggo født.

Men børnenes - og især Flemmings - forhold til stedfaderen var problematisk, så da Falkenberg i 1890 blev udnævnt til kongelig skovrider på Stenderupstrand syd for Kolding, flyttede Flemming ind hos kaptajn Hammelev, som formelt blev hans plejefar.³² Broderen Kay, der var fem år ældre, kom på Sorø Akademi.

Livet hos Hammelev og hans husbestyrerinde var selvfølgelig præget af, at de var ældre mennesker. Flemming passede sin skole og havde sine kammerater. Han var bl.a. tæt knyttet til den jævnaldrende Karl Wedell-Wedellsborg, som var søn af genboen, amtmand, baron Vilhelm Ferdinand Wedell-Wedellsborg.³³ Den store have, der hørte til slotsforvalterboligen, var på tre sider omsluttet af Slotssøen. Her roede drengene om sommeren og løb på skøjter om vinteren. Aftenerne sluttede som regel med læsning eller kortspil, eller om sommeren med lange spadsereture sammen med Hammelev.³⁴

I efteråret 1891 boede Flemming og Marie Lerches ældre søster Dagmar en kort periode i slotsforvalterboligen. Hun giftede sig den 19. januar 1892 i Garnisons Kirke i København med viceadmiral og markis Andreas du Plessis de Richelieu, søn af Louis Armand Immanuel Septimae du Plessis de Richelieu, der i øvrigt i en kort periode i 1840'erne havde været adjunkt ved Frederiksborg lærde Skole. Efter brylluppet flyttede parret til Siam.

Senere samme år flyttede også Marie Lerche ind hos Hammelev. Hun var da 15 år og havde levet på det afsidesliggende Stenderupstrand uden egentlig skolegang, så Hammelev sørgede for, at hun kom på kursus i Hillerød, hvor hun gik halvandet år. I ti år var slotsforvalterboligen således ramme om en form for familieliv, men i 1897 fløj »Lercheungerne«³⁵ fra reden. I marts blev Marie forlovet med amtmand Wedells nevø, forstkandidat og senere skovrider i 1. Frederiksborg Skovdistrikt, baron Ludvig Wedell-Wedellsborg, og de blev gift den 8. oktober i Borup Kirke ved et storstilet bryllup, som blev holdt hos brudgommens broder Joachim Wedell-Neergaard på Svenstrup. Her holdt kaptajn Hammelev - som vel nærmest trådte i fa-

ders sted - en efter eget udsagn god tale, som man fandt »slet«, og en slet tale, som man fandt god. Men - konkluderer han - »hvem kan gøre Alverden tilpas?«³⁶

Efter brylluppet flyttede Marie med sin mand til »Bøgelund« i nærheden af Hillerød, men hun kom på besøg flere gange om ugen, når hun og hendes mand skulle til middag hos enten amtmandens eller familien Wedell-Wedellsborg på Posen over for slottet. Flemming, der om sommeren blev student fra Frederiksborg, flyttede til København for at studere jura på Universitetet. Han fik et værelse i et pensionat på hjørnet af Gl. Kongevej og Stenosgade hos frk. Leidersdorff, en datter af hotelejer V. Leidersdorff i Hillerød.

Omgangskredsen

Hammelevs hjem var meget gæstfrit, og da han havde en stor omgangskreds, var der næsten daglig visitter: »Du kan ikke forestille Dig hvilke Veksler der trækkes paa en gammel Pebersvend som jeg er, en som dertil her paa Egnen har Ord for at sidde i en svimlende Velstand, hvilket kan være saare smigrende naar det bare var sandt«, skrev han engang til Marie Wedell-Wedellsborg.³⁷

Blandt byens borgere omgikkes han bl.a. familien Holck, som boede i lejligheden oven over slotsforvalterboligen. Sammen med Vilhelm Holck var Hammelev i 1890'erne aktiv i oprettelsen af Nyhuse Asyl.³⁸ Herudover kan nævnes amtmandsfamilien, hans »højfornemme men hjertensgode Genboer«, som flyttede ind i 1881.³⁹ Også overlærer og inspektør ved Hillerød Kommuneskole, cand.theol. Christian Jacob Aarestrup, der var gift med Hammelevs kusine, hørte sammen med deres fem børn med til kredsen,⁴⁰ og »Svigerfamilierne« blev i december 1897 forøget med fabriksejer Peder Nielsens (Nordstens) familie, idet hans datter Nicoline, kaldet Nico, blev gift med Kay Lerche.⁴¹

Kaptajnen elskede traditioner, og på hans fødselsdag kom der altid mange børn på besøg. Så blev rollerne byttet om, og børnene fik alle gaver, hvis antal voksede år for år, fordi de, som

Dilettantkomedie i spisestuen hos amtmand Wedell i Slotsherrens Hus ca. 1888 »for Familierne og enkelte af Omgangen«. Fra venstre i herretøj Marie Wedell-Wedellsborg, som i 1891 blev gift med Vilhelm Holck (med stråhat). Yderst til højre Sophie Hedevig Wedell-Wedellsborg. Forreste række fra venstre Charlotte Wedell-Wedellsborg og Dagmar og Emilie Brummer¹²⁴ og formodentlig kaptajn Hammelev. - Det kgl. Bibliotek.

han havde givet gaver som børn, efterhånden selv stiftede familie og fik børn, som så også fik gaver. Det gjaldt naturligvis også tjenestepigerne og deres børn. »Mange Gange« skriver han, »spørger jeg mig selv hvor Pengene kommer fra, men de kommer - mærkværdigt!«⁴²

Det samme gentog sig til jul, hvor han desuden hvert eneste år sendte nogle gamle kammerater hver en gås, fordi de sad dårligt i det. Det morede ham ligefrem at lave pakkerne og sende dem af sted. Til gengæld brød han sig ikke om skikken med julekort, det skulle være rigtige breve, og hans private breve, som er fulde af lune og selvironi, giver ligesom den officielle korrespondance et levende og udtryksfuldt billede af ham.

Om sin juleaften 1899 fortæller han, at den gik »ret fornøjeligt«. Foruden Lind kom fru Marie Foldberg, som boede i Frederik IIs østlige tårn. Hun var fraskilt og derfor alene med døtrene Helga og Valborg på hhv. 25 og 18 år. De blev inviteret til gåsesteg, og senere på aftenen kom hospitalsforstander Gjerns familie. Hvad gaverne angik, var »taksten« altid den samme: fruene fik hver en dåse østers, hummer og sardiner, mens pigebørnene hver fik 5 kr til handsker - »til Diamanter er det ikke, men »Skjælm gi'r mere end han har.«⁴³

En kultiveret mand

Hammelev var levende interesseret i alt, hvad der rørte sig i tiden, og bredt orienteret som han var, engagerede han sig i såvel den kulturelle som den politiske debat. Provisorietiden var præget af stærke brydninger. I politisk henseende var Hammelev som flere officerer fra 1864 radikalt sindet. Han var kongetro, men gav samtidig udtryk for en stærk tiltro til demokratiet.

Både politisk og personligt var han nært knyttet til venstrepolitikerne Chresten Berg og den Bergske familie.⁴⁴ I det konservative Hillerød levede det bedre borgerskab som kongens og Estrups trofaste støtter, og venstrefolk blev dengang nærmest betragtet som oprørere mod kongen, fædrelandet og den hæderlige samfundsorden. Af andre åndsbeslægtede, som kom i hjemmet, kan nævnes folk som Viggo Hørup, Edvard Brandes, forfatteren Sophus Schandorph, militærhistorikeren C. Th. Sørensen⁴⁵ og forfatteren Michael Rovsing.⁴⁶

Et udtryk for Hammelevs borgerligt-demokratiske tankegang ses af hans reaktion på et brev fra vennen, kaptajn Sophus H.O. Bauditz, dateret 3. april 1887. Bauditz, der i øvrigt kalder Hammelev »Englemænd«, var selv ved patent

blevet optaget i den danske arvelige adelsstand og gjorde Hammelev opmærksom på, at han også kunne blive naturaliseret adelsmand, fordi en hans forfædre tilhørte Danmarks rangadel.⁴⁷ Men det var Hammelev ikke interesseret i.

Som privatperson var han i det hele taget et meget beskedent menneske. Det betød også, at han nægtede at give biografiske oplysninger til genealogen Sofus Elvius og oberstløjtnant Grandjean, sidstnævnte med henblik på værket *De kgl. danske Ridderordener*. Han mente, at det, der var værd at vide om hans person, kunne slås op i *Statshåndbogen*.⁴⁸

På en forespørgsel fra Elvius vedrørende en mand ved navn Jørgensen fra Børkop i Vestjylland, der ønskede at tage navnet Hammelev, gav kaptajnen sin tilladelse som den sidste af en slægtslinie Hammelev, »der aldeles ikke har

udmærket sig ved nogensomhelst Gerning der var værd at nævne, saa Skaden er ikke stor.« Og han tilføjer: »Jeg ved ikke af at nogen af mine Forfædre har latiniseret Navnet, derimod var der én som i Norge tog Navnet »Rejersen« eftersom han fik 6000 Speciedalere derfor. Det var en fornuftig Mand - jeg havde gjort det for mindre.«⁴⁹

Slotsforvalterhaven sommeren 1889. Fra venstre Nicoline Hammelev, gift med Hammelevs bror Eduard Theodor Hammelev, Karen Caroline Grandjean, frk. Købke, kaptajn Hammelev, Louise Cæcilie Gjærn, Elisabet Margrethe Gjærn, Marie Lind, Elise Petersen, Theodore Hansen, Christine Maria Grandjean, gift med Axel Grandjean. - Privateje.

Kaptajn Hammelev var en mangesidet begavelse og interesserede sig også for både musik, kunst og moderne teknik.⁵⁰ Musikeren og komponisten Axel Grandjean, syngemester på Det Kongelige Teater, hørte med til omgangskredsen. Han tilbragte sommeren 1889 på slottet, i Frederik IIs østre tårn, hvor han arbejdede på operaen *Oluf*, baseret på Oehlenschlägers tragedie *Dronning Margareta*, der blev opført på Det kongelige Teater i april 1894.⁵¹

I 1899 var Hammelev til en koncert i Hillerød, hvor han bl.a. hørte uddrag af Wagners opera *Tannhäuser*. Sangerinden havde en stemme, der med lethed kunne fylde Det kongelige Teater flere gange, vurderer Hammelev, og den var sjældent skærende - »det sidste kan hun let vænne sig af med«, tilføjer han, men efter hans mening sang hun Elisabeths arie »som en General der taler til sine Tropper«. »Hvis Frøkenen gør den Slags store Fejl hyppigt, saa vil hun ikke slaa an, det spaar jeg, thi til syvende sidst er det »Aanden«, »Funken«, der gør Sangerinden.«⁵²

Interessen for kunst havde Hammelev haft, fra han var ganske ung. I 1863 blev han selv portrætteret af den lovende unge kunster C. Oscar Carlson, der som elev af den navnkundige professor Niels Simonsen var udgået fra Akademiet i 1861. De deltog begge i krigen 1864, men den 19. marts faldt Carlson ved Dybbøl, knap 24 år gammel, ramt af et granatstykke.⁵³

Selv lavede Hammelev både billedskærerarbejder, tegnede og malede, men han var meget selvkritisk. På bagsiden af en akvarel af skansekarleboligen på Frederiksborg, som han malede umiddelbart før den blev nedrevet i 1882, skrev han: »Det hele uværdige Arbejde er udført af Hammelev.«⁵⁴

Af kunstnere kunne han lide malerne Krøyer og Zorn. Til gengæld havde han ikke meget til overs for kunstkritikere som Emil Hannover, og i et brev til Sophus Schandorph, dateret den 3. maj 1895, ironiserer han over den højtravende teoretiserende »kunstfims«, der omgav det københavnske udstillingsmiljø. Han skrev bl.a.:

»Nu har jeg i 50 Aar set Udstillinger paa det Kgl Akadm. for de skønne Kunster, og næsten hvert Aar har jeg faaet at vide, at det jeg saa Aaret forud var bedre, at det der just er fremme er det usleste af Alt. - Hvad det ender med er ikke godt at sige. - Selv er jeg lidt af en Dilettant og har i 5 Aar arbejdet paa at male en Kokasse. - De forstaar vel Kære Herr Dr. at ingen Satan maa kunne se at det er en Kokasse - saameget har jeg da lært - Nej, det er Stemningen, det Tyste, Momentet, Klasket mod Grønsværen, Duften, jeg vil gengive. - Opgaven er stor og der vil gaa mange Aar endnu inden jeg tilnærmelsesvis vil kunne løse den. Tusinder af mine Modeller er indtørrede og hensmuldrede, Tusinder vil gaa samme Vej, og naar jeg saa lader Spatelen hvile - jeg bruger naturligvis ikke Pensel - saa er Spørgsmaalet: hvad vil Herr Hannover sige, vil han kunne fatte mig, vil han anmelde mig, gøre mig stor?«⁵⁵

Schandorph skriver i sine erindringer, at han på malerier på Frederiksborg Slot kan genkende både kaptajn Hammelevs og Erik Skrams »smukke og karakteristiske Hoveder«, men at omgivelser og kostumer gør, at det dog hverken er Hammelev eller Erik Skram.⁵⁶ Her tænker han sandsynligvis på højre billedfelt af gobelinen under trompeterstolen i slottets ridder-sal, hvor Hammelev er gengivet sammen med de forskellige arkitekter og håndværkere, der medvirkede ved restaureringen af slottet.⁵⁷ Kammerherre Meldahl, der stod i spidsen for genopbygningen, er derimod ikke med på gobelinen. Han lod i stedet sit portræt hugge i sandsten over et af vinduerne over slottets hovedindgang.

Da dronning Louise kommenterede dette, første gang kongefamilien besøgte slottet efter genopførelsen, svarede Meldahl, at han to gange havde ladet det tage ned, men at han tredje gang lod det sidde, fordi man *ville* have det. Hammelev, der overværede episoden, havde den største lyst til at blotte sit hoved og bøje sig i støvet for Meldahl, for mage til hykleri havde han aldrig oplevet. Sandheden var nemlig den, at det var Meldahl selv, der begge gange havde beordret portræthovedet slået i stykker, fordi han

ikke syntes, det lignede ham godt nok. Dette portræthoved blev Meldahl i øvrigt voldsomt kritiseret for. Folk var ligefrem foragede, men han undskyldte sig med, at kunstnere havde en gammel hævnd på at anbringe deres portræt både på malerier, skulpturer og bygninger.⁵⁸

Slot og museum

Kammerherre Ferdinand Meldahl var jævnaldrende med Hammelev. Den 15. februar 1860 fik han overdraget ansvaret for genopbygningen af Frederiksborg Slot efter branden i 1859. Han var uddannet arkitekt og en meget magtfuld person. I 1858 var han blevet medlem af Akademiet, og hans embedsperiode som professor der⁵⁹ strakte sig fra 1864 til 1905. Han var Akademiets direktør i to perioder, fra 1873-90 og fra 1899-1902. Han var desuden privatpraktiserende arkitekt, og fra 1865-1902 tillige kgl. bygningsinspektør.

Brygger J.C. Jacobsen havde som så mange andre af rigets indvånere bidraget økonomisk til genrejsningen af slottet, men han bekostede desuden en del af restaureringen af interiørerne. Han trådte simpelthen til, når statens midler ikke rakte, og kom derved til at spille en stadig større rolle med hensyn til indretningen af Frederiksborg.⁶⁰ Her fandt han et område, hvor hans egen interesse kunne forenes med at gøre noget for almenheden, og samtidig kunne han gøre sig gældende på sin stands vegne som industrimand. Og Meldahl, som var indflydelsesrig både politisk og ved sin kontakt til kongehuset, var hans redskab. Sammen lagde de planerne for det fremtidige museum.

Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg blev oprettet ved kgl. reskript af 5. april 1878.⁶¹ Museets bestyrelse fik tre medlemmer. Kammerherre J. J. Worsaae, der i sin egenskab af museumsdirektør ved landets andre samlinger, blev bestyrelsens formand, Meldahl, der var valgt af kongen, og professor Edv. Holm, valgt af Videnskabernes Selskab. Brygger Jacobsen selv blev tilknyttet bestyrelsen som tilforordnet, hvilket sikrede ham fortsat indflydelse. Slottets fortsatte tilknytning til kongehuset sikredes des-

Højre felt af gobelinen under trompeterstolen i slottets Riddersal. Fra venstre ses arkitekt, senere kgl. bygningsinspektør K. Albert Jensen (på vej op ad trappen), arkitekt Carl Florian Thomsen, kaptajn Hammelev, snedkermester Harald Andersen (stående med partisan), arkitekt Martin Nyrop og muremester F. Kielberg (med ryggen til). - Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

uden ved, at hoffet stadig benyttede det ved særlig festlige lejligheder.

Slot og museum var to indbyrdes uafhængige institutioner. Staten overdrog det private museum brugsretten til slottet på den betingelse, at der ikke derved blev påført staten nogen økonomiske forpligtelser. Museets drift blev derfor sikret gennem Carlsbergfondet.⁶²

I august 1881 var arbejdet med at indrette Riddersalen, Rosen og Kongefløjen afsluttet, og museet ansatte en kustode, der skulle føre tilsyn med museets ejendele, men ministeriet modsatte sig, at museumsbestyrelsen overtog forevisningen, før lokalerne var endeligt afleverede. Det blev i stedet bestemt, at kaptajn Hammelev indtil videre fortsat skulle lede forevisningen, dog under museets kontrol og således, at netto-

Nogle malere fotograferet i en af stuerne på Frederiksborg Slot under genopførelsen, 1877-78. Nummer to fra venstre er malermester C. V. Holsøe og yderst til højre senere malermester James George Ogilvie, far til landskabsmaleren James Gordon Ogilvie. Fotograf C. Rathsach. - Hillerød Lokalhistoriske Arkiv.

indtægten tilfaldt museet. Adgangen skulle koste 30 øre, ellers 4 kr for hold på 12.⁶³ Forevisningen af slot og kirke havde Hammelev hidtil delt med portneren, og indtægten var en del af deres løn. Som kompensation for tab af fortjeneste betalte museet et fast beløb årligt, der ikke måtte overstige hhv. 1.000 kr og 500 kr. Men det viste sig, at museet tjente langt mere end de 1.500 kr.⁶⁴

Museets officielle åbning foregik på 25-års dagen for branden, den 17. december 1884, og samtidig overtog museet forevisningen af samtlige lokaler, herunder af Slotskirken. Det lyk-

kedes imidlertid Hammelev at få en ordning med museet, som blev sanktioneret af ministeriet, nemlig at portneren i vinterhalvåret, mod en ekstra ydelse på 100 kr årligt, foreviste Slotskirken underste afdeling.⁶⁵

Boligerne på slottet var meget eftertragtede, ikke blot p.g.a. beliggenheden, men også fordi de prismæssigt lå under tilsvarende boliger i byen. De blev udlejet gennem avisannoncer, men ofte henvendte folk sig, hvis de fik nys om, at nogen skulle flytte. Da museet var en realitet, betød det, at flere af boligerne efterhånden blev overdraget til museets ansatte. I første omgang

afgav staten Krigsbestyrelsens lokaler i Herluf Trolles Tårn til indretning af bolig til opsynsbetjenten og aftrædelseslejlighed til museets inspektør, som havde sin egentlige bolig i København.⁶⁶ For Hammelev var det helt i orden, at museet fik råderet over boliger på slottet. På den måde kunne man også sikre sig både billige og solide folk, »men det maa ikke ske ved at fortrænge de yderst knappe og fattige Kræfter som er nødvendige, naar Forvaltningen ikke skal blive umulig.«⁶⁷ Han mente, det var unødvendigt, at underinspektører og garderobedamen boede der, de kunne ligeså godt tage jernbanen fra København. Selv havde han haft en drøm om, at Kancellibygningen udelukkende skulle bebos af betjente ved slotsforvaltningen,⁶⁸ men det blev ved drømmen. Ved årsskiftet 1900 disponerede museet over 6 af de 17 boliger.⁶⁹

Kaptajn Hammelev beskrev forholdet mellem museet og slottet »som en Beboers der ikke betaler Leje.«⁷⁰ Uanset hvor stor og taknemmelig beundring man kunne føle for museet, Neptunfontænen og andre kostelige gaver til slottet, så kunne man på den anden side ikke sige at disse herligheder var ganske gratis, skrev Hammelev til ministeriet. Overhovedet bidrog museet ikke til hverken slottets rengøring, brandvæsen, belysningskonto, Neptunfontænen eller andre udgifter. Blev driften af Neptunfontænen regnet med, var de årlige udgifter til maskin- og brandvæsen ifølge Hammelev firedoblet i hans tid.⁷¹

Med museets uvurderlige kunstskatte, voksende kravene til brandsikkerheden, uden at bevillingerne af den grund blev større. Hammelev fremsatte derfor i 1893 »den underdanige Plan« - som han håbede ministeriet bifaldt - at museet, »saafremt dets Midler tillade det«, bidrog med den forholdsvis ringe sum, der svarede til en svendeløn - sådan at hovedslottet kunne være under opsyn døgnet rundt.⁷² Den ordinære nattevagt skulle nemlig også tage sig af det øvrige slotsområde. Hammelev forestillede sig en, der var uddannet til at tage vare på maskiner og materiel, og som kunne forestå brandøvelser i hovedslottet, så der selv i blinde

kunne ydes en indsats. Resultatet var langtfra tilfredsstillende, idet Hammelev i stedet for en kvik vagtmand, der var fagligt kompetent, fik en flink, men højtbedaget museumsbetjent i indkvartering.⁷³

Kaptajn Hammelev og Vilhelm Holck

En af Hammelevs meget nære samarbejdspartnere var som nævnt museumsinspektør Vilhelm Holck, der kom til museet 1885. Sideløbende med arbejdet på museet havde han en omfattende arkitektvirksomhed og stod i Hillerød bl.a. bag opførelsen af rådhuset på Torvet, Bankbygningen, Nordstens fabrik og Sparekassebygningen.

Holck fortæller i sine erindringer, at han efter sin udnævnelse opsøgte museets bestyrelsesmedlemmer for at præsentere sig, og de sagde alle, at der var én ulempe ved hans arbejde, og det var slotsforvalteren. Formanden, kammerherre Worsaae, syntes at kaptajn Hammelev var en meget vanskelig og stridbar mand, mens kammerherre Meldahl karakteriserede ham som en upålidelig og ubehagelig person, og han advarede Holck mod at tro ham over en dørtærskel. Brygger Jacobsen kaldte ham slet og ret en skurk.⁷⁴

Det varede da heller ikke længe, før det kom til sammenstød mellem Hammelev og Holck, fordi sidstnævnte uden videre havde fyret slottets garderobekone og ansat en ny. Da Hammelev hørte om denne afgørelse, blev han rasende og opsøgte Holck, som forklarede, at bestyrelsen havde pålagt ham at bortforpagte garderoben ved at indhente tilbud. Hammelev prøvede at få ham til at trække opsigelsen tilbage, men da han mærkede, det var var nytteløst, sank han sammen i stolen og svarede: »Ja saa maa én af os gaa.«⁷⁵ Hammelevs spontane reaktion havde selvfølgelig noget at gøre med, at man havde afskediget en af »hans« ansatte. Holck var dog ikke ked af konfrontationen, for nu vidste de, hvor de havde hinanden, og det skulle vise sig at blive den eneste gang i de knap 21 år, de arbejdede sammen, at der var mislyde. De blev tværtimod meget gode venner, og trods den store

aldersforskel - Holck var 30 år yngre - tilbragte de, ikke mindst i Hammelevs sidste år, mange hyggelige og fornøjelige aftener sammen.⁷⁶ Bestyrelsens profeti blev hermed gjort til skamme.

På et tidspunkt var der ansat en maskinmester på slottet. Han var gift, men både på slottet og i byen gik der rygter om, at han havde en affære med en af de unge piger fra fotografiudsalgene i slotsgården. Det vidste hverken Hammelev eller Holck noget om, men en dag kom Hammelev op til Holck og sagde: »Der er to store Idioter her paa Slottet, den ene er mig, men den anden er saa'gu Dem ... vi er s'gu nogle raske Overordnede«, og så lo han, så han fik tårer i øjnene. Kort efter forsvandt maskinmesteren.⁷⁷

I det hele taget kom Hammelev med mange sjove og originale udtalelser. Fontænen i slotsgården lignede efter hans mening en stor spyttebakke, en association, som Holck fandt slående og aldrig siden kunne abstrahere fra.⁷⁸

Holck fortæller også, at en navngiven museumsinspektør engang fik overtalt Hammelev til at søge justitsminister P.A. Alberti for at få denne til at fremskynde sin skilsmissegang. Da Hammelev kom ind til Alberti og begyndte at fremføre sin fremstilling af skilsmissegangen, afbrød Alberti ham med ordene: »Til Sagen Hr. Kaptajn«, hvortil Hammelev svarede: »Sagde Deres Excellence »Til Sagen«, det var da mærkeligt, for ellers vil Excellencer altid udenom Sagen«, et svar, der efter sigende morede Alberti, men også viser Hammelevs respektløshed over for autoriteter og autoriteters visdom.⁷⁹

Når kaptajn Hammelev tog ferie eller orlov - som følge af sit svage helbred var han af og til nødt til at tage på kurophold - afløste Holck ham gennem alle årene som slotsforvalter. At Holck således i en måned eller mere hvert år blev konstitueret som slotsforvalter, samtidig med at han var museets inspektør, støttedes varmt af Meldahl, som gerne så, at Holck opnåede at forene begge stillinger, når slotsforvalterembedet engang blev vakant. Holck var klar over, at Meldahls venlighed ikke skyldtes hans person, men ønsket om at fremme museets interesser.

Da situationen opstod ved Hammelevs død i 1906, ønskede kongen imidlertid, at slotsforvalterstillingen fortsat skulle tilfalde en afgået officer, hvilket Holck alt i alt fandt rimeligt.⁸⁰

»Overslotsforvalter« Meldahl

»Vær en Tyran, sæt Deres Vilje igennem, det har jeg altid gjort«. Det var det råd, Holck fik af Meldahl, da han blev ansat ved museet.⁸¹

Meldahls ledelsesevner var ifølge Holck stærkt overvurderede. Meldahl kunne være meget charmerende, men han var også selvhævdende og beregnende. Han var rethaverisk, og han kunne være ligefrem brutal mod sine undergivne.⁸² Han tålte dårligt modsigelser, og derfor morede man sig over, at han havde for vane at melde sig syg, når det særlige bygnings-syn kom til Frederiksborg - for så at møde frisk frem på slottet dagen efter.⁸³

Da Worsaae pludselig døde den 15. august 1885, blev hans efterfølger til stillingen som direktør for Rosenborgsamlingen ikke udnævnt straks, men ledelsen blev midlertidig overgivet til inspektøren ved Oldnordisk Museum, justitsråd Herbst, der imidlertid vægrede sig ved at tage sæde i Frederiksborgmuseets bestyrelse under påberåbelse af, at han kun var konstitueret. Brygger Jacobsen ønskede derfor, støttet af indenrigsminister Ingerslev, at Worsaaes for-mandsplads foreløbig forblev ubesat. I stedet blev Meldahl konstitueret som formand.⁸⁴

Engang sagde Hammelev til Holck: »Gid Meldahl maa faa et langt Liv. Jeg kan lige saa lidt undvære ham, som jeg kan undvære Peber og Sennop. Han holder mig frisk«. ⁸⁵

Hammelevs uvilje mod museet blev ikke mindre af, at Meldahl havde en dobbeltrolle som både statens bygningsinspektør og Frederiksborgmuseets »direktør«, som Hammelev kaldte ham. Han fandt det ikke blot utåleligt, men også yderst kritisabelt. Meldahl blandede sig i alt og havde efter Hammelevs mening en myndighed på slottet, der gik langt ud over, hvad hans egentlige embede fordrerede. Han var »Souverain«⁸⁶ og lidt til, og i forhold til Hamme-

lev og Indenrigsministeriet indtog han stillingen som både »overslotsforvalter« og »overminister«. Ifølge Hammelev vidste man aldrig, hvem der var hvem, og han mente, der blev taget beslutninger omkring museets forhold, som aldrig var blevet taget, hvis ikke det havde været for Meldahl. »Kmhr. M er en meget stor »Bessermacher« - hans egentlige og eneste Styrke«,⁸⁷ vurderer Hammelev.

I årevis forsøgte Hammelev at overbevise ministeriet om det ukloge i at ændre praksis, hvad angik slotsforvalterens beføjelser, og han mente, at embedets position og tradition gik tabt i ministeriets kontorer som følge af de store personaleændringer, der fandt sted gennem årene. Utallige gange slutter svarene på kaptajn Hammelevs forespørgsler: »Efter Indstilling fra Kmhr. Meldahl maa Ministeriet anse det for rettest at ...« Det blev efterhånden sådan, at Hammelev simpelthen ikke turde påpege, hvad han kaldte »monstrøse Uordener«, af frygt for, at de blev legaliserede.⁸⁸

Gennem tidene var der flere større sager. »Slotshunden« i indre slotsgård var i 1880'erne og begyndelsen af '90'erne en af dem. Hammelev ønskede hunden afskaffet, fordi den var unødvendig. Da Frederiksborg i sin tid var kongelig residens, havde man ikke lænkehund, den blev først anskaffet efter branden i forbindelse med genopførelsen af slottet for at forhindre tyveri af materialer, som lå ved tomterne. Siden beholdt man den af gammel vane, men det var tydeligt for enhver, at de skiftende hunde vantrivedes, og de blev da heller aldrig særlig gamle. Og deres gøen, som var forårsaget af tilstedeværelsen af de mange mennesker, der færdedes i slotsgården, var til tider så voldsom, at selv gudstjenesten blev forstyrret, så dørvogtersken havde ordre til at lukke døren efter hver enkelt kirkegænger for at holde larmen ude.⁸⁹ Når »de høje herskaber« kom til Frederiksborg, havde Hammelev derfor valget mellem at postere en mand ved hunden i håb om, at han kunne få den til at falde til ro, eller at låse den inde i slottets kælder. Alligevel fik han takket være Meldahl gang på gang pålæg om at anskaffe en ny hund.⁹⁰

Varmegraden i Slotskirken var et andet problem, der for alvor kunne sætte sindene i kog. »At være timevis i Kirken om Vinteren er ødelæggende for det stærkeste Helbred. Daabs-handling bliver til sine Tider grusom Behandling mod Smaabørn, og Portnerfolkene øver tidd Barm-hjærtighed ved at optø de Nydøbte«, klagede Hammelev i et brev til Indenrigsministeriet den 3. september 1890. Da kirken så fik indlagt varme, viste det sig, at det tog en uge, før varmegraden - som menigheden omhyggeligt kontrollerede på termometret ved indgangen - nåede op på de 10°-12°, som var foreskrevet af ministeriet. Omvendt klagede Meldahl til ministeriet over den kraftige fyring og temperatursvingningerne, der skadede træværket og gjorde, at orglet kom ud af stemning. Netop varme-problemerne havde Hammelev forudset og svarede derfor ministeriet: »Naar Varmerør skal give 8° i Kirkens store Rum maa de naturligvis være varmere end 8°, det siger sig selv.« Som svar på spørgsmålet om varmerørens placering skrev han: »En Husmoder sætter ikke et Møbel op til en Kakkellovn; her er man gaaet den modsatte Vej og har sat Kakkellovnen op til Møblet. Det er Bygningsinspektøren Ansvarret falder paa.«⁹¹

I 1891 foranledigede Hammelev, at kirken fik nye stole i stedet for de malede bænke, som han fandt hæslelige.⁹² Da menigheden i 1893 udtrykte ønske om at ændre kirkens indgangsforhold for at sikre højtideligheden under gudstjenesten, foreslog Hammelev i stedet, at man sikrede en fri midtergang op gennem kirken. For ham var denne løsning, som også ville bedre akustikken, vigtigere end, om døren var i kirkens nordende eller midt i kirkefløjen.⁹³

Hammelev havde som nævnt ansvaret for alt inventar på slottet. I 1895 udvirkede Meldahl imidlertid, at vedligeholdelse af alt mur- og nagelfast inventar i Slotskirken fremover skulle underlægges ham selv som bygningsinspektør, medens istandsættelse og vedligeholdelse af det løse inventar, foruden den daglige rengøring og det daglige tilsyn af såvel det mur- og nagelfaste som det løse inventar, skulle varetages af

slotsforvalteren. Hammelev pointerede, at selv om det blev kaldt bygningsinventar, så var det ikke ensbetydende med, at en »bygmester« havde forstand på det - »Jeg mener Bygmestre i Almindelighed ikke Kmhr. Meldahl, thi han forstaar sig paa Alt.«⁹⁴ Hammelev, der hæftede for alt, fandt det uklogt, ja direkte skadeligt, at andre blev blandet ind i hans arbejde. Naturligvis kunne ministeriet sætte hvad overopsyn det havde lyst til, men hvorfor forlade et system der havde vist sig at fungere godt, så længe slottet havde bestået?⁹⁵

Også Hammelevs måde at rense sølvalteret på endte som en sag i ministeriet. Et par gange blev det derfor rensat af en guldsmed, som Meldahl anbefalede, men vedkommende var så hårdhændet, at Hammelev skred ind og foreslog Meldahl en lempeligere fremgangsmåde. Ministeriet var indforstået og bevilgede ekstraordinært en lille sum penge til formålet. Ifølge aftalen - hvis man kan bruge det udtryk mellem kaptajn Hammelev og bygningsinspektøren - skulle sølvgenstandene i kirken fremover af og til renses med en skindlap, intet andet. Det var et arbejde, der kunne udføres af hvem som helst, men »som betryggelse« antog Hammelev en øvet person, som Nationalmuseet havde anbefalet.⁹⁶

I forbindelse med overdragelsen af det nye sangværk, som var en gave fra brygger Jacobsen, anbefalede kammerherre Meldahl, at Holck under bygningsinspektoratets overtilsyn - det vil sige Meldahl selv - skulle føre tilsynet med ikke blot klokkespillet, men også slotsuret, under henvisning til, at det var det samme værk, der drev begge dele, »thi der kan ikke være To med Ansvar for en og samme Sag.«⁹⁷ Hans triumf var, at museet i givet fald ville overtage udgiften, eller rettere, hvad driften måtte koste, ud over det beløb, som statskassen i forvejen betalte urmageren.⁹⁸ »Det bliver en stykkevis Desorganisering af Tjenstforholdene«, klagede Hammelev,⁹⁹ og konsekvensen var, at Hammelev »regerede« i klokketårnets øverste afdeling, hvor kirkeklokkerne hang, Holck i mellemste afsnit, hvor klokkespillet var placeret, mens Hammelev atter var ansvarlig for resten af kirketårnet.¹⁰⁰

Et grotesk eksempel på, hvad det kunne føre til at bryde god og prøvet tjenestegang.

Det samme kan siges om Meldahls magtudøvelse i forbindelse med Compeniusorglet. Orglet undgik at blive flammernes bytte under branden i 1859, fordi det stod på Frederiksberg Slot, men i 1868 kom det tilbage til Frederiksborg. I årenes løb var Hammelev blevet opmærksom på den store interesse, orglet vakte blandt kendere - bl.a. skrev C. Philbert i 1891 en artikel, der udkom på både fransk og dansk. Han bad derfor i 1894 Meldahl udvirke, at dette sjældne og kostbare instrument blev sat i en stand, der harmonerede med dets store værdi. Hammelev var især meget optaget af, at orglets originale klang blev genskabt. Det ville naturligvis blive kostbart, men omvendt, pointerede Hammelev, kunne det blive sværere at finde nogen, der havde forstand på den slags, jo længere tid der gik.¹⁰¹

Skønt orglet ikke direkte havde noget med museet at gøre, betragtede Meldahl det som en museumssag,¹⁰² og han indstillede til ministeriet, at Compeniusorglet fremover skulle sortere under museet under henvisning til, at Holck havde haft tilsyn med arbejdet. Han gav simpelthen Holck nøglerne til orglet med pålæg om at passe på, at Hammelev ikke fik fat i dem.¹⁰³

Også Holck fandt dette ganske urimeligt, og tankevækkende er det, at staten atter overtog tilsynet efter begges død.¹⁰⁴

Kaptajn Hammelev og kongefamilien

Som slotsforvalter havde kaptajn Hammelev ofte lejlighed til at være sammen med kongefamilien, når den kom fra Fredensborg for at besøge slottet. Han ledsagede dem så rundt, men til hans store fortrydelse overtog Meldahl efterhånden dette privilegium, som efter museets oprettelse blev indskrænket til en formel ret til at være til stede ved kongeligt besøg. Dog kunne han, når hverken inspektøren, dvs. Holck eller bestyrelsen var til stede, på egen hånd ledsage kongefamilien rundt i samlingerne.¹⁰⁵

Mange kongelige besøg var uformelle. Det kunne ske, at Hammelev med få timers varsel

Den gamle kaptajn i sin dagligstue ca. 1900. Foran sig holder han en Buddha-figur. Han var meget optaget af buddhismens menneskesyn. Fotograf Oskar Johansen. - Hillerød Lokalhistoriske Arkiv.

fik et telegram med ordre til at opvarme Badstuen, fordi kongeparret ønskede at drikke deres aftenkaffe der. Så var der de officielle besøg, som f.eks. da kong Oscar II af Sverige-Norge i 1886 besøgte slottet under ledsagelse af prins Hans. Her var også Kammerherre Meldahl og brygger Jacobsen til stede, og efter forevisningen gik hele selskabet over i kaptajn Hammelevs bolig, hvor der på prins Hans' foranledning var en mindre anretning med champagne.¹⁰⁶

Kongefamilien var ikke særligt begejstret for kaptajn Hammelev, efter sigende fordi han førte et frispog. Da en af de kongelige engang udtrykte sin beundring over den kostbare udsmykning af det næsten færdigrestaurerede slot, replicerede han: »Nej, Deres Kongelige Højhed! Det er Skidt og Møg alt sammen, Stuk, ibenholtmalet Fyrretræ og forsølvet Messing!«¹⁰⁷

Hans bekendtskab med Chresten Berg havde i øvrigt nær sat en stopper for hans karriere som slotsforvalter. Hammelev ønskede at deltage i afskedsmiddagen for Berg, da denne i 1884 forlod Hillerød for at flytte til København. Det kom Christian IX for øre, der ved en given lejlighed irettesatte Hammelev kraftigt i fleres påhør.

Hammelev var rystet over kongen og skrev et »fornedrelsesbrev« til overhofmarskal Løvenskiold, hvor han gjorde rede for sagens sammenhæng og tilbød at tage sin afsked.¹⁰⁸ I et brev til Løvenskiold flere år senere vendte Hammelev tilbage til hændelsen: »Hans Majestæt kan ikke gøre Uret, kunde jeg tænke mig saa - faldt mit Kongebegreb til Jorden«. Alligevel følte han, der var begået en stor uret mod ham, fordi kongen måske havde fået det indtryk, at han var venstrepolitiker. »Havde jeg været det, kunde jeg med Lethed formeret Tallet paa daarlige

Rigsdagsmænd, det havde været en let Sag, Opfordring havde jeg nok af.«¹⁰⁹ Sagen gik i sig selv. Løvenskiold havde stillet Hammelev en forsonende bemærkning fra majestæten i udsigt, men den fik han imidlertid aldrig. På den anden side lod Christian IX sig ikke siden mærke med noget.

I stedet kunne Hammelev i maj 1888 glæde sig over, at et af hans initiativer blev gunstigt modtaget af kongen. Som en anerkendelse af den nidkærhed, hvormed han varetog den kongelige civillistes tarv i en sag om ulovligt fiskeri i Badstuedammen, blev erstatningen fordelt blandt værdigt trængende i Hillerød.¹¹⁰ Desuden bestemte Christian IX, at der af de såkaldte dusører, som slottets personale altid fik ved større besøg, fremover gik et beløb »til Fordel for de i »Christian den Fjerdes Blok« i Frederiksborg Slotskirke indkommende milde Gaver«. ¹¹¹

Engang omkring århundredskiftet havde museet besøg af kongefamilien, og mens Christian IX og hans gæster var blevet kørt til slottet fra Fredensborg, så cyklede de mange kongelige børnebørn. Ifølge Holck, som også var til stede, var cykelturen tilsyneladende den morsomme del af udflugten, for museumsbesøget blev hurtigt overstået, hvorefter de unge cyklede tilbage.

Kongen, som da var højt op i årene, sagde til Hammelev og Holck, da han stod i vinduet og vinkede til de unge: »Ja, den Sport og Fornøjelse er gaaet fra mig«, hvortil Hammelev svarede: »Paa ingen Maade, Deres Majestæt, jeg begyndte at cykle, da jeg var over 70, men det forstaar sig, der er heller ikke den Grøft i en Mils Omkreds, som jeg ikke har staaet paa Hovedet i.«¹¹² Trods mange uheld og genvordigheder lærte Hammelev at cykle, og det fortælles, at når han kørte rundt Hillerød, råbte han til de øvrige trafikanter: »Pas på, jeg er farlig!«¹¹³

Slotsforvalter først ...

For kaptajn Hammelev gik pligten frem for alt, først slotsforvalter, så menneske. Det var hans ambition at være en god slotsforvalter - ikke af sværmeri for slottet - men fordi han satte en ære

i, at der var orden i de ting, han havde med at gøre. Fejden mod Meldahl og, hvad man kunne kalde »skrivebordsnationalisterne«, ¹¹⁴ blev den gamle krigsveterans hårdeste kamp, en 30-års krig, kunne man sige.

Hammelev forsøgte til stadighed at fastholde adskillelsen mellem de to institutioner: staten og museet, og at fastholde, at museet ikke måtte volde staten udgifter. Ved sin principfasthed fik han i midten af 1890'erne problemer med sine overordnede i ministeriet, der var tilbøjelige til at lade museet få stadig større praktisk indflydelse. Samtidig med, at Hammelev selv følte et overordnet ansvar for slottet og Slotskirken som helhed, måtte han finde sig i, at museet »ero-brede« område efter område. Efterhånden som museet og Slotskirken tiltrak stadig flere besøgende, voksede slottets driftsudgifter. Aftalen om indtægtsfordelingen blev derimod ikke ændret, hvilket betød, at slottet og dets ansatte fik en stadig mindre relativ andel af indtægten. ¹¹⁵

Hammelevs modstandere kaldte ham kværlant, men han var ikke defensiv, han var loyal og også initiativrig, og i hans »regeringstid« skete der mange fremskridt. Som ånd var han rationalistisk indtil paradokset, men ifølge Holck var han et retskaffent menneske, som på bunden var en blød natur. ¹¹⁶ Han var desuden vittig og chevaleresk. ¹¹⁷

Kaptajn Hammelev havde gennem årene modtaget flere ordener, også udenlandske. I 1864 blev han indstillet til Dannebrogsmænd, men var efter sigende for ung. Selv mente han, at hans indsats i krigen var stærkt overvurderet.

I forbindelse med de siamesiske prinsers statsbesøg i 1897 tilstillede Indenrigsministeriet ham en siamesisk orden, som han imidlertid sendte retur. Skulle han have en orden, skulle den efter hans mening stå i rimeligt forhold til den indsats, han i 50 år havde ydet inden for staten. ¹¹⁸ »Jeg burde uden Tvivl hvis det gik efter Fortjeneste være Ridder af den gyldne Vlies«, skrev han engang til Meldahl. ¹¹⁹

I 1903, efter godt 30 års ansættelse som slotsforvalter, fik han med mange års forsinkelse Dannebrogsmændenes Hæderstegn, der gives til

»dem blandt Dannebrogordenens Medlemmer, som ved uafbrudt Iver for Hs. Majestæts Tjeneste og Fædrelandets Held have bestræbt sig for yderligere at forøge deres Fortjenester«.

»Kendt og agtet«

Den 25. marts 1906 døde den gamle kaptajn efter 8 dages sygeleje, knap 80 år gammel. En epoke var forbi. I vide kredse blev dødsbudskabet modtaget med vemod, og under stor deltagelse af høj og lav - der var kranse fra både minister og fra kaperkuskene, som om sommeren havde holdeplads ved slottet - blev han den 30. marts begravet fra kapellet på Nyhuse Kirkegård.¹²⁰ Pastor B. L. Paludan-Müller, ven og samarbejdspartner, kom i sin mindetale bl.a. ind på kaptajn Hammelevs »samvittighedsfulde Omhu selv i de mindste Ting«, »hans Hjertes Godhed« og hans »fine og skarpe Sands for de rette Forhold i hver en Sag og for, hvad der var ægte og af Sandhed saavel i Livets Tjeneste som i Kunstens Verden, og ved sit kjække Mod til at forfægte det.«

Flemming Lerche, for hvem mødet med kaptajn Hammelev kom til at præge hele han liv, skriver i sine private optegnelser: »For alt det meget, jeg har at takke ham for, er jeg specielt taknemlig for, at han bibragte mig Forstaaelsen af virkeligt Demokrati, Tanken paa og Omsorgen for Mennesket. Hvor ofte har jeg ikke senere i Livet tænkt paa den dybe Verdensklogskab, der lå bag Udtalelser, som jeg dengang ansaa for Paradokser ... Min kloge, gamle Plejefader, som jeg skylder saa uendelig meget, var Demokrat mange, mange Aar før andre af hans Stand blev det. Han var 20-30 Aar før sin Tid. Da jeg som Barn gik og talte med ham, lærte jeg at forstaa og sympatisere med de demokratiske Idéer, der dengang blev set ned paa med Foragt som Noget ualmindelig simpelt. Det er Hensynet og Respekten for Mennesket, Demokratiet kæmper for. Demokraten er ens mod alle og respekterer alle Mennesker, hver i sit hæderlige Arbejde.«¹²¹

Hammelevs liv var fyldt med paradokser, og paradoksalt nok satte en af museets medarbej-

Kaptajn Hammelev med hunden Cathay på armen, i have-døren 1903. - Det kgl. Bibliotek.

dere, nemlig Vilhelm Holck, ham i mere end én forstand en mindsten, dels ved at give en nuanceret fremstilling af hans person, dels ved som en sidste gestus at udforme hans gravsten, hugget ud af den stenflise, som i alle årene havde tjent som bord i den meget personligt prægede have bag slotsforvalterboligen.¹²²

Også for Holck blev det et virkeligt savn aldrig mere at skulle have at gøre med den gamle kaptajn, denne »særprægede« mand, som det altid var morsomt og oplivende at være sammen med. Og han slutter: »Det hænder de færreste at træffe sammen med en Mand, der som han lyste op i den megen Almindelighed«¹²³ Med Hammelev mistede Frederiksborg en af sine mest interessante og farverige personligheder gennem de sidste hundrede år.

Noter

1. Eva Holm-Nielsen, »Om slotsforvalter Gyllich og hans tid på Frederiksborg«, *Medlemsblad for lokalhistorisk Forening i Hillerød Kommune* 1994, nr. 3.
2. Vilhelm Holck, *Mine Erindringer. Trykt som Manuskript for Slægt og Venner*, Århus 1934, s. 222.
3. Vilhelm Holck, *Mine Erindringer. Trykt som Manuskript for Slægt og Venner*, Århus 1934. Da bogen var trykt, foretog Holck forskellige rettelser, på siderne 115-116, 139-140, 277-278 samt udelod helt siderne 117-120. Pligteksemplarerne til forskningsbibliotekerne blev sendt i forseglede pakker med oplysning om først at måtte åbnes efter 30 år, altså i 1964. Jf. 1. udg. samt brev fra V. Holck til Aarhuus Stiftsbogtrykkeri A/S, dat. Hillerød den 4. august 1935. - Privateje.
4. Kirkebog for Trinitatis sogn. Faderen var født i 1801 og døde i 1854. Moderen, som var datter af husmand i Kollerød, Hans Nielsen og Margretha Larsdatter, var født i 1796 i Kollerød. Hans yngre søskende var toldassistent Othar Axel H. (1829-1889), assistent i Finansministeriet Eduard Theodor H. (1831-1894), Einar Thorgeir H. (f. 1833, tog som ung til Amerika) og Oluf Edmund H. (f. 1835 og døde som lille), *Personalthistorisk Tidsskrift*, 6. rk. 2. bd., Kbh. 1911, s. 24.
5. Folketællingen 1845.
6. Brev fra Hammelev til Christian IX, 1. marts 1865. - Genpart i privateje.
7. Attester fra stabslæge M. Djørup, dat. Kbh. den 4. marts 1865, P. M. Petræus, 10. maj 1865 og distriktlæge Strøm, 1. juli 1865. Petræus anbefaler desuden en badekur ikke mindst af hensyn til Hammelevs almentilstand. - Privateje.
8. Brev fra Krigsministeriet, 7. juni 1865. - Privateje.
9. Indenrigsministeriet til Hammelev, 13. nov. 1872. - Privateje.
10. Fra 1995 underlagdes slotsforvalterembedet slotsforvalteren på Fredensborg. Den daglige administration varetages af slotsgartneren.
11. Finansministeriets resolution af 21. juli 1864 i brev fra Indenrigsministeriet 22. nov. 1872. - Hvor intet andet er anført, findes skrivelserne i Frederiksborg Slotsforvaltnings Arkiv, Frederiksborg Slot.
12. Beskikkelsesbrev fra de kongelige ordeners vicekansler, gehejmekonferensråd L. N. v. Scheele, 8. januar 1873. - Privateje.
13. Ordenskapitlet til Hammelev, 2. april 1881.
14. Meldahl til Hammelev, 29. november 1872, samt »Overleveringsforretning«, 30. november 1872. - I den særlige synsprotokol for slotsforvalterboligen, påbegyndt 1883, lyder beskrivelsen: entre og forstue, kontor, spisestue, 2 stuer, havestue, skabsværelse, 2 soveværelser, gang og mellemgang, 2 pigekamre, køkken, 2 spisekamre og port, hvor der var indrettet et klosetrum og badeværelse med badekar med »Styrteapparat«. Desuden var der rum i kælderens og på loftet. I haven var der gårdsplads, hvor der også var et stråtækt lysthus og en bådebro.
15. »Instruction i Medfør af allerhøieste Resolution af 7de Januar 1862 for Slotsforvalteren ved Frederiksborg Slot«, 30. juli 1873.
16. Pastor C. L. Paludan-Müllers tale »Ved Kaptain, Slotsforvalter Hammelevs Baare d. 30. Marts 1906«, s. 4. - Privateje.
17. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 222.
18. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 28. april og 3. november 1894.
19. Brev af 23. oktober 1900.
20. Hammelev til konferensråd Borup, 3. august 1900. - Privateje.
21. Hammelev til Indenrigsministeriet, 16. juni 1893.
22. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 19. juni 1894.
23. Frederiksborg Birks Skifteforvaltning 10. og 27. april 1900. - Privateje.
24. Han var født 1821 i Nødebo, udgik fra Jonstrup Seminarium og blev lærer i Nyhuse Skole 19. maj 1853. Han var plejesøn af sin forgænger i embedet, skolelærer Andreas Nielsen Møller, der fungerede.

- fra 1806 til 1853. Han blev afskediget 1. februar 1873 og blev ved Landsoverrettens dom 1876 kendt berettiget til pension. Blev senere gårdejer i Tjæreby sogn og endte som parcellist på Karlebo Overdrev. - Anders Petersen, *Den jonstrupske Stat*, 1884, s. 223-24.
25. Hammelev til Indenrigsministeriet, 16. april 1873, samt Indenrigsministeriet til Hammelev, 27. sept. 1873. - Joseph August Eduard Friedrich Glæser (1835-91) var søn af komponisten, kapelmester Franz Glæser. Han komponerede adskillige danske sange.
 26. Rigsarkivet. C. L. Løvenskiolds privatarkiv. Hammelev til konferensråd Holm, 30. september 1891 samt Hammelev til Indenrigsministeriet, 1. oktober 1891.
 27. Brandt var født 6. november 1864 i København. Den faste løn var 840 kr. Hillerød kommune gav 300 kr, Frederiksborg Slotssogn 140 kr, og Indenrigsministeriet 400 kr. Fra april 1903 kom der et tillæg på 420 kr, hvoraf bælgræderen skulle lønnes. Til embedet hørte det Müllerske Legat på 24 kr. Bryllup og dåb, som faldt uden for gudstjenesten, blev lønnet med hhv. 6 og 4 kr. - Instrux for Organisten ved Frederiksborg Slotskirke, 7. maj 1892.
 28. Frederiksborg Amts Provsti til sognepræst C. L. Paludan-Müller, 10. oktober 1898.
 29. (1805-1891). Han var andenlærer ved Hillerød Borgerskole og desuden byens kæmner og formand for borgerrepræsentationen. Jf. Jacob Erslev, *Et Mindeskrift*, 1904, s. 57.
 30. Søndagsgudstjenester og bryllupper gav hende i 1891 en årsløn på 64 kr. For begravelser i kapellet fik koret særskilt betaling. I 1905 fik korsangerne hver 1 kr for en begravelse, organisten fik 4 kr, medens klokker og kantor krævede 12 kr. - Jf. Eva Holm-Nielsen, *Hillerød Borgerstiftelse 1867-1992*, Hillerød 1992, s. 20. - Juliane Jensen var datter af graveren ved byens kirkegård, født 1838. Hun blev som barn ramt af en sygdom, der gjorde hende til krøbling på livstid. Hun blev optaget i koret som 12-årig, i 1850, og fungerede fra sit 15. år som fast forsangerske. - Jf. indstillinger fra pastor C. L. Paludan-Müller til Hillerød Borgerstiftelses bestyrelse, 21. januar og 26. september 1891, maj 1896. - Hillerød Lokalhistoriske Arkiv.
 31. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 220.
 32. Ifølge oplysninger fra familien flyttede Flemming Lerche allerede ind hos Hammelev i 1887, altså som 9-årig, hvilket måske forklarer, hvorfor hans navn er sat i parentes i folketællingen 1890 under Hillerødsholm.
 33. Karls søster Marie (født 1871) blev i 1891 gift med genboen, Vilhelm Holck. Marie Lerche (født 1877) blev i 1897 gift med Karls fætter, Ludvig Wedell-Wedellsborg.
 34. »Private optegnelser af F. E. H. A. Lerche til sine Nærmeste«, 1952, upubliceret manuskript. Privateje. - Herefter *Privateje*.
 35. Hammelev bruger udtrykket i brev til Marie Wedell-Wedellsborg, født Lerche, 29. januar 1900. - Privateje.
 36. Brev til Marie Wedell-Wedellsborg, 23. december 1897. - Privateje.
 37. Brev til Marie Wedell-Wedellsborg, 23. december 1899. - Privateje.
 38. Holck var i mange år asylets formand. - Eva Holm-Nielsen, »Fra asyl til moderne børnehavn. Grethe Christiansens Børnehavn fylder 100 år«, *Medlemsblad for lokalhistorisk Forening i Hillerød kommune* 1996 nr. 3, s. 10.
 39. Brev til Marie Wedell-Wedellsborg, 4. marts 1897. - Privateje.
 40. Anna Fernandine Aarestrup var datter af Hammelevs farbror Eduard Ferdinand Hammelev.
 41. De blev gift den 28. december 1897 i Bangkok. - Brev til Marie Wedell-Wedellsborg, 23. december 1897. Privateje. Navneforandring til Nordsten skete først i 1908. - *Dansk Adels Aarbog* 1934, s. 89.
 42. Brev til Marie Wedell-Wedellsborg, 23. december 1899. - Privateje.
 43. Brev til Marie Wedell-Wedellsborg, 31. december 1899. - Privateje. - Hillerød Hospitals forstander Jens Bloch Gjærn og hustru Louise Cæcilie, f. Købke, som var brordatter til maleren Christen Købke, samt datteren Elisabeth Margrethe.

44. Chresten Berg grundlagde Frederiksborg Amts Avis 1874 og flyttede i 1876 til Hillerød.
45. Kaptajn og historisk forfatter (1824-1914). Han var specialist i den politiske del af krigshistorien. Meldte sig som frivillig i 1848 og fik afsked som kaptajn 1879. Som modstander af Københavns befæstning i provisorietiden Venstres rådgiver, hvilket resulterede i, at han i 1891 afskedigedes som leder af Generalstabens krigshistoriske arbejder.
46. Niels Michael Lange Rovsing (1825-94) var hovedperson i den såkaldte Helsingørske krigsrets skandale 1857-58, jf. *Fra Frederiksborg Amt*, 1936, s. 23-77. Ca. 1890 skrev han artiklen »Af det Stik-Modsattes Philosophie«, som med samme titel i 1925 sammen med andre af hans betragtninger blev udgivet af sønnen Thorkild Rovsing. Titlen refererer til hans teori om, at rationelle beregninger og horoskopiske spådomme på samfundslivets område som regel slår fejl, og at en samfundsbevægelse som regel resulterer i det stik modsatte af, hvad der var hensigten. Teorien forklares med en række eksempler, hvormed han kaster polemisk lys over Danmarks historie efter 1848 og især den politiske og militære udvikling. I sin kritik ligger han nær ved radikalismen, som den blev formuleret i disse år. Han er blevet kaldt »den danske antimilitarismes fader«.
47. Sophus H.O. Bauditz til Hammelev. - Privateje.
48. Hammelev til oberstløjtnant Grandjean, 29. maj 1903. - Privateje.
49. Hammelev til Doktor Elvius, 6. sept. 1900. - Det kgl. Bibliotek.
50. Som en kuriositet kan det nævnes, at hans engagement og iderigdom i 1900 resulterede i konstruktionen af en militær enmands-flyvemaskine. Tegninger med beskrivelser og beregninger blev sendt til vennen, kaptajn Rovsing, der skulle tage sig af det videre forløb, men hvad der kom ud af sagen, vides ikke. - Brev til kaptajn Rovsing, 3. marts 1900. - Privateje.
51. Axel Grandjean, *Spredte Minder gennem 70 Aar (1847-1917)*, Kbh. 1919, s. 135, 138.
52. Brev til Marie Wedell-Wedellsborg, 29. januar 1900. - Privateje.
53. Axel F. Hansen, *Mindeskription over de i 1864 faldne Officerer*, Kbh. 1909, s. 44-46. Flere af Carlsons tegninger blev gengivet som træsnit i *Illustreret Tidende*, bl.a. 13. og 30. marts og 10. april 1864.
54. Privateje.
55. Hammelev til Sophus Schandorph. - Det kgl. Bibliotek.
56. Sophus Schandorph, *Oplevelser*, Kbh. 1898, s. 180.
57. Helga Stemann, *F. Meldahl og hans Venner V*, Kbh. 1931, s. 15-17. Denne detalje nævner Mette Bligaard ikke i sin artikel »Frederiksborgmuseets gobelinværeri«, *Carlsbergfondets Årsskrift*, 1980, s. 96-103. Gobelinen er vævet langt senere efter kartons udført 1907 af maleren N. C. Overgaard, på baggrund af Heinrich Hansens tegning fra 1858 af Karel van Manders tapet. Afbildet i *Kunstmuseets Aarskrift XIX*, 1932, s. 127.
58. Helga Stemann, *Anf. arb.* III, s. 226. Jf. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 224.
59. Han blev udnævnt til professor den 27. december 1859, Helga Stemann, *Anf. arb.* III, s. 84-86.
60. Helga Stemann, *Anf. arb.* V, s. 12.
61. Blev 13. oktober 1880 udvidet til også at omfatte Prinsessefløjen.
62. Helga Stemann, *Anf. arb.* V, s. 27.
63. Overenskomst mellem Frederiksborgmuseet og Indenrigsministeriet, 4. oktober 1881 og »Instrux for Forevisning af Frederiksborg Slot og Kirke«, 1. februar 1882. Jf. Helga Stemann, *Anf. arb.* V, s. 48.
64. I de tre år Hammelev forestod forevisningen, indbragte den netto 8-9.000 kr. Regner man halvdelen som indtægt fra kirken, hvilket if. Hammelev er rimeligt, er der et stort overskud. - Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 30. januar 1896.
65. Indenrigsministeriets resolution af 11. maj 1885. Museet forbyder til gengæld portneren at modtage dusører. Ordningen overgår til efterfølgeren. Frederiksborgmuseet til Hammelev, 21. maj 1896.

66. Helga Stemann, *Anf. arb.* V, s. 61.
67. Hammelev til Indenrigsministeriet, 28. april 1894.
68. Hammelev til Vilhelm Holck, 1. december 1886.
69. I dag er fordelingen, at forvaltningen råder over 5 lejligheder, mens museet har 9 lejligheder. At tallet af boliger er reduceret, skyldes, at flere små lejligheder er lagt sammen.
70. Hammelev til kontorchef L. E. Wulff, 20. januar 1896.
71. Hammelev til Indenrigsministeriet, 28. juni 1898.
72. Hammelev til Indenrigsministeriet, 14. juni 1893.
73. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 14. juni 1894.
74. Bestyrelsesmedlem professor Edvard Holm husker han ikke at have truffet. - Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 216.
75. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 218-19.
76. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 220.
77. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 220-221.
78. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 226-27.
79. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 277.
80. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 230 og 300-301.
81. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 225.
82. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 225.
83. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 274.
84. Helga Stemann, *Anf. arb.*, V, s. 63.
85. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 220.
86. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 5. april 1895.
86. Hammelev til kontorchef L. E. Wulff, 20. januar 1896.
88. Den 24. juni 1889 skrev Hammelev en række »skrappe skrivelser«, herunder også en til Meldahl, som tilsyneladende er gået tabt. I kopibogen for 31. juli 1889 til 29. marts 1900 er de 3 første blade (inden 31. juli) klippet ud. På indersiden af protokollens omslag har - efter skriften at dømme - slotsforvalter C. Leschly (1938-52) tilføjet »24/6 89 Skrappe skrivelser til Meldahl o.a.«. Brevet til Meldahl er forgæves eftersøgt på museet og på Rigsarkivet.
89. Hammelev til Indenrigsministeriet, 1. september 1889. Fra 1. juli 1890 ansatte Hillerød Byråd enke-madam Lysholm som dørvogterske under gudstjenesten ved den store indgangsdør til Slotskirken og enke Christiane Hansen af Nyhuse ved den lille dør. Hillerød Byråd til Hammelev, 23. maj 1890.
90. Hammelev til kontorchef Jacoby, 26. juni 1891, og Indenrigsministeriet til Hammelev, 1. marts 1892.
91. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 5. april 1895.
92. I 1891 blev der bevilget 882 kr, til anskaffelse af nye stole til kirken. - Hammelev til Indenrigsministeriet, 11. maj 1890 og Indenrigsministeriet til Hammelev, 18. april 1891.
93. Hammelev til Indenrigsministeriet, 9. november 1893.
94. Hammelev til kontorchef L. E. Wulff, 20. januar 1896.
95. Hammelev til kontorchef L. E. Wulff, 20. januar 1896.
96. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 5. april 1896.
97. Meldahl til Ministeriet for offentlige Arbejder, 22. november 1895.
98. Meldahl til Ministeriet for offentlige Arbejder, 22. november 1895, Ministeriet for offentlige Arbejder til Meldahl, 13. december 1895, og Meldahl til Holck, 16. december 1895.
99. Indenrigsministeriet til Hammelev, 11. maj 1885, og Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 30. januar 1896.

100. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 30. januar 1896.
101. Hammelev til Meldahl, 4. maj 1894.
102. Da Meldahl både var formand i komiteen og i museets bestyrelse og ønskede at opfatte det som en museumssag, ligger korrespondancesagen vedr. restaureringen 1895 i arkivet på Frederiksborgmuseet, FMJ 50-51 1895/96.
103. Hammelev til kontorchef L. E. Wulff, 20. januar 1896.
104. Hammelev til kontorchef L. E. Wulff, 20. jan. 1896, og Ministeriet for offentlige Arbejder, 30. jan. 1896 samt Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 273.
105. Overenskomst mellem Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg og Indenrigsministeriet, 4. oktober 1881.
106. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 229.
107. *Private optegnelser*.
108. Dette brev er forgæves eftersøgt i Rigsarkivet.
109. Hammelev til overhofmarskal C. L. Løvenskiold, 18[97].
110. Overhofmarskal Løvenskiold til Hammelev, 24. maj 1888.
111. Overhofmarskallatet til Hammelev, 12. juli 1888.
112. Vilhelm Holck, *Anf. Arb.*, s. 221.
113. Oplyst af Flemming Lerche, søn af F. E. H. A. Lerche, kaptajn Hammelevs plejesøn.
114. Den almindelige værnepligt kom først i 1849, men som så mange andre kunstnere meldte Meldahl sig som frivillig i 1848 og blev befalingsmand. Men han fik hurtigt nok, og efter ansøgning blev han afskediget fra krigstjeneste 1. september 1848. Han blev senere genindkaldt, men det lykkedes ham ved konferensråd Kochs hjælp at få lov til at stille for sig, under henvisning til, at det ellers ville skade hans videre studier. - Helga Stemann, *Anf. arb.* I, s. 41-42 og 46-47.
115. Hammelev til Ministeriet for offentlige Arbejder, 30. januar 1896, og brev til kontorchef Wulff, 20. januar 1896.
116. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 275.
117. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 220.
118. Hammelev til overhofmarskal C. L. Løvenskiold, 1897.
119. Hammelev til Meldahl, 28. maj 1899.
120. *Frederiksborg Amts Avis*, 27. og 31. marts 1906.
121. *Private Optegnelser*.
122. Hammelev havde altid ønsket, at flisen skulle være hans gravsten, *Private optegnelser*.
123. Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 285.
124. De agerende var foruden Holck selv, de tre baronesser Wedell (amtmandens døtre) og to frøkener Brammer (fejlskrivning for Brummer, jf. s. 98), døtre af oberst og jernbanedriftsbestyrer i Hillerød Nicolai Abrahams Brummer. Desuden medvirkede fuldmægtig Brendstrup og arkitekt Bang. - Vilhelm Holck, *Anf. arb.*, s. 97-98.

Erindringer fra Uvelse

af Hans Andersen

Indledning¹

Hans Andersen skrev sine erindringer i perioden 1978 til 1982. De blev i 1988 trykt i bogen »Uvelse gennem 100 år« sammen med en del lokalhistorisk materiale der belyser sognets historie. Bogen var en privat udgivelse trykt i få eksemplarer.

Frederiksborg Amts Historiske samfund har af mange grunde fundet Hans Andersens erindringer så interessante, at de trods den nævnte private udgivelse nu også trykkes i Historisk Samfunds årbog, og dermed kan komme en meget bredere læserkreds tilgode.

Hans Andersen er i dag 89 år. Han er født i 1908 i København, men kom allerede som 5-årig til Uvelse, hvor han praktisk talt har haft fast bopæl siden.

Efter 7 års skolegang arbejdede han hjemme på sin fars gård i Uvelse, og han flyttede efter et ophold på Rødkilde højskole hjemmefra som 20-årig til et job som tjenestekarl i Skævinge. Dermed indledte Hans Andersen den livsbane som landmand, der også skulle komme til at præge hans politiske liv som sognerådsformand i Uvelse kommune fra 1943 til 1970 og som amtsborgmester i Frederiksborg amt fra 1970 til 1978.

Forfatteren

Hans Andersen fik som medhjælper hos sin far en grundig praktisk uddannelse inden for landbruget. Endvidere var han i årene 1928-29 forkarl på Øllingegården i Skævinge, en gård på 140 tdr. land. I 1934 blev den praktiske uddannelse suppleret med et ophold på et gods i England, hvis speciale var svineavl.

Den teoretiske uddannelse fik han på Rødkilde højskole i 1926-27, hvor der udover de almindelige højskolefag blev undervist i landbrugsfaglige emner. Det blev suppleret med et ophold på Slangerup Landbrugsskole i 1930.

Til dette kom en livslang interesse for landbruget, dets driftsformer og den teknologiske og landbrugsfaglige udvikling.

I 1939 købte Hans Andersen den gamle rytterskole i Uvelse med 4 tdr. land, og i 1942 overtog han sin fædrene gård, hvor han stadig bor sammen med sin kone, som han blev gift med i 1941.

Hans Andersens interesse for politik må være nedarvet. I hans barndomshjem og hos familie og venner blev der drøftet politiske emner oftest med tilknytning til landbruget, og hans far, Niels Andersen, sad i Uvelse sogneråd i 1920'erne og 30'erne. Hans Andersen blev medlem af venstres ungdom, og i 1935 blev han valgt som formand for venstres ungdom i Slangerup, og kom dermed også ind i amtsbestyrelsesarbejdet og videre til venstres hovedbestyrelse.

I årene 1938 - 41 var Hans Andersen formand for venstre ungdom i Frederiksborg amt.

Da der skulle afholdes kommunalvalg i 1943, blev Hans Andersen opfordret til at opstille på den upolitiske fællesliste, der siden den kommunale valglov i 1908 havde eksisteret i Uvelse². Hans Andersen blev valgt til sognerådsformand, da han ved valget havde fået flest stemmer.

Nu var hvervet som sognerådsformand i den lille landkommune med ca. 500 indbyggere ikke noget heltidsjob. Kommunekontoret, som i mange år holdt til i et mindre lokale på skolen, havde åbent hver onsdag fra 9 - 12, og en gang om måneden blev der afholdt sognerådsmøde.

Samfundsudviklingen gennem 50'erne og 60'erne gjorde det svært for de små kommuner at klare de mange opgaver selv, og kommunalreformen i 1970 var da også for Uvelse blot en fortsættelse af det samarbejde, Hans Andersen og sognerådet i mange år havde haft med nabokommunerne om løsning af større og udgiftskrævende opgaver.

Hans Andersen blev ved kommunalvalget i 1946 valgt ind for venstre i Frederiksborg amtsråd. I mange år var skole- og sygehusudvalget hans foretrukne politiske arbejdsområde, men efter 1970, hvor Hans Andersen tiltrådte som den første demokratisk valgte amtsborgmester i Frederiksborg amt, blev økonomiudvalget og hospitalsudvalget det naturlige politiske arbejdsområde.

Del 1 Barndomserindringer

En decemberdag i 1913 flyttede familien Niels Andersen fra »Kildegård« i Slagslunde til »Stenbygård« i Uvelse. Farbrødre og naboer havde hjulpet med flytningen og samledes, forinden turen gik tilbage til deres hjem, til spisning i den store stue. Det var denne sammenkomst, som var det første indtryk, jeg som femårig dreng fik af det nye hjem, som skulle danne rammen om mit liv i snart 85 år.

Tre flytninger inden for fem år har formentlig medført en vis usikkerhed i min femårige barnesjæl, idet jeg husker, at jeg spurgte min far, om vi skulle bo her, indtil vi døde.

Uvelse »lille« skole

Min skolegang foregik i Uvelse skole³. Jeg begyndte i den »lille skole«, den var indrettet i skolens udhus ved siden af vaskerummet. Det var et forholdsvis stort rum. Skolestuen har formentlig været en del af loen, inden man blev så fremskridtsvenlig, at man indrettede en forskoleklasse, som lærerens datter kunne undervise i.

I lighed med indgangen til stalden førte en halvdør ind i vaskerummet, og derfra gik man gennem en dør ind i den omtalte »lille skole«.

Der var firemandsborde med faste bænke. Der var to borde i hver side beregnet enten til drenge eller piger. De sidstnævnte sad ud mod marken.

Der var desuden et lille kateder og en kakkelovn, det var alt inventaret. Det var i disse spartanske omgivelser, jeg begyndte min skolegang, efter at jeg først var blevet indskrevet hos lærer Hansen i den »store skole«.

Frk. Ellen Hansen var en meget sød og venlig lærerinde. Hun havde ingen lærereksamen, men hjalp sin far med undervisning af de første årgange. Det var frk. Hansens opgave at lære os at regne og læse. Vi lærte bibelhistorie og salmer og sang - især Ingemanns dejlige sange.

Når frk. Hansen læste op for os af H.C. Andersens »Fyrtøjet«, kunne vi høre soldatens støvletrampen - een, to - een, to. Hun fortalte

også historien om de små bjørne. Hun var ikke lærerinde men pædagog, altså i ordets bedste forstand.

Een gang om ugen var vi dog hos lærer Hansen i den »store skole«, formentlig for at blive kontrolleret, men det anede vi intet om.

Den gamle skole var rammen om et sogns undervisning og kultur, et sted hvor hørere, degne og lærere med mere eller mindre held gennem påvirkning med det gode eksempel eller muligvis med enkelte stokkeslag søgte at påføre sognets børn den nødvendige lærdom.

Indgangen fra vejen kan sikkert føres tilbage til skolens opførelse. Gangen, man kom ind i, var allerhøjest 4 m².

En dør til venstre førte ind til lærerens privatlejlighed, derudover var der opgang til loftet,

og til højre førte en dør ind til skolestuen.

Knagerne, som vi hængte de strikkede huer og vores overtøj på, findes endnu i gangen. Træskoene med halmvisker i blev sat på gulvet. Iført kludesko, de fleste af os - begav vi os ind i skolestuen. Det skal dog bemærkes, at enkelte af børnene havde fået fedtlæderstøvler, som de vadede rundt med - også i skolestuen.

Til venstre i skolestuen stod katederet, blåmalet forneden og sortlakeret foroven. Der var to rum i det, svarende til en buffet. Foroven var det skråt ligesom en skrivepult, hvad det jo også var. En del af pulten kunne lukkes op.

I disse forskellige rum gemte sig mange gode sager såsom grifler og elastikpenne, som man kunne købe for 2 eller 3 øre. Katederet stod på en forhøjning, hvorpå der var anbragt en stol,

Den gamle rytterskole i Uvelse med de to klasser opstillet til en smuk fotografiering o. 1919.

hvor læreren sad. På samme side stod en stor kakkellovn, der omtrent gik helt op til loftet.

Dertil hørte en tørv- eller brændekasse, som Nelly, der gjorde rent i skolen, havde fyldt op. Lærer Hansen eller pigen, for dengang havde læreren pige, havde tændt op i kakkellovnen.

Ved siden af brændekassen stod tavlen - den sorte tavle - som var anbragt på et stativ, så den kunne drejes rundt. Tavlen var af træ og godt og vel 1 m². Den ene side var blank, og på den anden side var der streger, så der var mulighed for at lære noder. På den blanke side blev vanskelige ord skrevet op, ligesom forskellige regneopgaver også blev skrevet der.

På nordgavlen hængte et Danmarks- og et Europakort, midt på væggen var anbragt et skab indeholdende læsebøger, skrivebøger m.m. Selve skolen var et rektangulært rum.

Der var anbragt 3 eller 4 borde henholdsvis ud mod gården og ud mod vejen. Pigerne sad ud mod vejen, drengene ud mod gården. Hvert bord var indrettet til fire børn. Under bordet var en hyld, hvor vi anbragte bøger, penalhuse og mad pakker. Den nederste bæk havde rygstøtter.

På væggene var anbragt nogle historiske billeder - eller det vi kalder historiske. Tanken var, sagde lærer Hansen, at billederne skulle udskiftes. Jeg husker, at et af billederne forestillede dronning Thyra ved Dannevirke, og et andet forestillede de sammensvorne, som rider fra Finderup lade. Jeg har senere konstateret, at billederne blev bevilget af Uvelse sogneråd efter an søgning fra lærer Hansen.

Uvelse »store« skole

Vi skulle gennem »skærsilden«, inden vi kunne blive optaget i den »store skole«. Det var dog ikke særligt frygtindgydende. Hele ceremonien bestod i, at en række børn stod overfor hinanden, og gennem denne række løb så de nye elever, og de gamle elever tjattede lidt til dem.

H.C. Hansen, som jeg havde som lærer i 6 år, var sønderjyde. For ham var »Sønderjylland til Ejderen« lige lidt nok! Vi fik heller ikke nye geografibøger med politiske kort, det måtte

vente, indtil grænserevisionen var færdig. Lærer Hansen slog imidlertid nogle blyantstreger, hvor grænserne formentlig skulle gå⁴.

Lærer Hansen var fortæller. N.H. Andersen og Tietgen var mænd, der havde skabt noget - et eksempel til efterfølgelse. Vi begyndte dagen med »Fader vor« og morgensang og sluttede med sang og håndtryk. Vi sang flere sange dagen igennem. Hansen var praktisk, salmer blev analyseret. Et yndet offer i så henseende var salmen: »Til himlene rækker din miskundhed, Gud«.

Hørefagene: Salme, katekismus, bibelhistorie og danmarkshistorie voldte mig ikke større vanskeligheder. Regning foregik i det, man kalder et venligt miljø, vi talte og råbte i munden på hinanden, og det blev accepteret, dog ikke helt i de voksnes rækker. Jeg har hørt en bemærkning ved et kaffebord om, at lærer Hansen ikke kunne styre børnene.

Det samme kan vist siges om gymnastikundervisningen med hensyn til miljøet. Den foregik om sommeren udendørs, om vinteren stående på bænke og efter en fast plan: »Hænder op, hænder ned o.s.v.« Det endte med en slutspurt, hvor alle drejede rundt på bænke.

Dansk var ikke min stærke side, men jeg klarede det til hverdag. Jeg så som regel efter sognefogedens Karl. Lærer Hansens bemærkning, når den ene hjalp den anden, var: »Når stakkelten hjælper stymperen, bliver der glæde i himlen«. Men denne spøg gik ikke altid, hvad jeg senere skal vende tilbage til.

Jeg har nævnt, at hørefagene klarede jeg bedst (i parentes bemærkes er det jo ligegyldigt stof i dag). Danmarkshistorien, som hed »Mit Fædrelands historie«, står på min boghylde den dag i dag. Bibelhistorien var ikke særligt omfattende, men klart formuleret. Verdenshistorie havde vi ikke, men danmarkshistorie, geografi og vore læsebøger parret med lærer Hansens fortællerkunst gav os indblik i selv den græske mytologi.

Gennem vore læsebøger fik vi også indblik i litteraturens verden, og vi fik lov til svagt at lugte til skuespillerkunsten. Af Holbergs »Jeppe på

Bjerget« var der et uddrag i læsebogen, det samme gjaldt Hostrups »Genboerne«, og ved gennemlæsning af disse brudstykker agerede vi små skuespillere.

I vore skrivebøger var der gode fyndord, som det var godt at tage ved lære af. For eksempel »Pral ej af fædres ære, hver har kun sin, kan du ej spænde buen, er den ej din«.

En kritik af min skoleform kunne være, at forældrene skulle betale bøger m.v. Det kunne være strengt for adskillige.

Omkring genforeningen i 1920 blev det aktuelt, at man i Danmark skulle have en del sønderjyske børn på ferie. Lærer Hansen stod ikke alene for opgaven med fordelingen af disse børn, men han følte også en forpligtelse med hensyn til det sproglige, og derfor skulle vi lære tyske gloser. »Bist du hungrig?« er det eneste, jeg erindrer. Mange børn var heroppe, og mange forbindelser kom i stand. Christian hed vores feriedreng, han var en vældig flink fyr, som vi har besøgt nogle gange.

En anden ting, jeg husker, var »krigen« mellem Lystrup og Uvelse, nærmere betegnet Enghaven. Lystrup dominerede med sognefogedens drenge i spidsen, men her skete en ændring, da de sønderjyske børn kom hertil. De sluttede sig til Enghaven, og så var billedet vendt. Efter en kort tid blev der igen ro i skolen. Lærer Hansen lod sig ikke anfægte af denne strid, hvor ellers mange voksne tog parti.

Ved en eksamen skulle vi skrive diktat på tavle. Sognefogeden H.P. Christiansen og sognepræsten læste min diktat og smilede til hinanden, nogle store psykologer var de ikke, de kunne i det mindste have vendt ryggen til, når de lo af min diktat.

Der var tradition for, at vi efter eksamen fik penge til at bruge dels i »Brugsen«, dels hos købmanden i Lystrup, når vi vandrede til skoven. Jeg havde fået 12 øre af far, som sagde, at jeg ikke behøvede at bruge dem alle, hvad jeg heller ikke gjorde. Senere blev beløbet ved mors hjælp forhøjet. Det var sjældent, jeg fik penge til slik med i skole, og jeg har tit været misundelig på de børn, som havde penge med til at

købe røde sodavand. Eksamen var dog småting at regne i sammenligning med den behandling vi fik, da lærer Hansen blev syg, og lærer Mathiesen blev vikar. Han forlangte at blive tituleret hr. lærer Mathiesen. Det måtte gentages, til det sad. Derefter skulle vi skrive diktat i stilehæfte, og ingen måtte se efter andre. Det resulterede for mig med følgende bemærkning i stilehæftet: »17 fejl - slet - omskrivning. Mathiesen«. Vi skulle lære et stykke af den store tabel hver dag. Det drillede han nu ikke mig med.

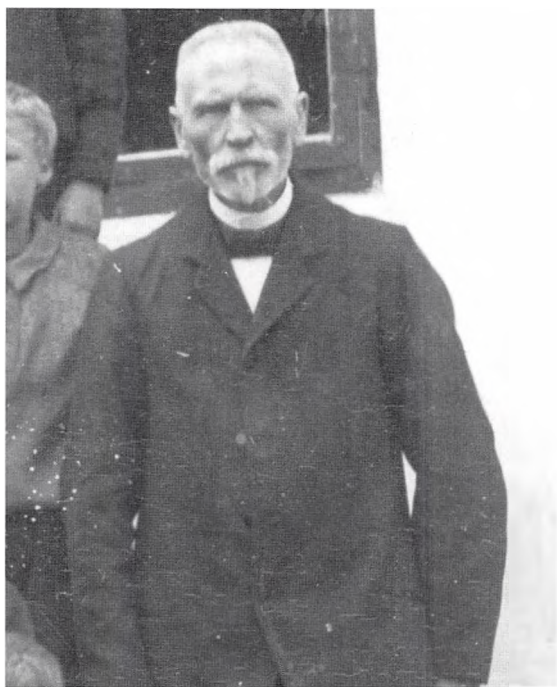
Skolens årlige udflugt med omkring 20 hestetrukne vogne med glade børn med dannebrogssflag havde som fast mål tre forskellige steder, som gik på skift, nemlig Asminderød kro med besøg på Fredensborg slot, Hillerød med Frederiksborg slot og Farum med sejldis til Lyngby. Turene måtte ikke være længere, end hestene kunne tåle. Det var et imponerende skue, når de ca. 20 hestekøretøjer kørte ud fra skolepladsen med lærer Hansen på den første vogn.

Børnene råbte og svingede med flagene, og når vi kørte hjem fik alle, vi mødte, et rungende hurra.

Første gang jeg så Frederiksborg slot var på sådan en tur. »Se på lofterne« sagde en gårdmandskone, og det var også et smukt syn. Turen til Lyngby var måske den mest interessante med sejltur fra Farum over Furesøen og besøg på Frilandsmuseet.

Lærer Hansen var sikkert et stemningsmenneske. Han havde tit et barn på hvert knæ, når han skulle hjælpe dem, men han kunne blive megt vred. Så blev der en lille plet i hans pande, og nøddekæppen, som var lagret, det fortalte man da, kom et par enkelte gange i funktion i min skoletid. Om vedkommende dreng havde fortjent afklapsningen, skal jeg lade være usagt, men nogen større episode gav det ikke anledning til. Eftersidning var den normale afstraffelse, når man ikke kunne lektierne. Skammekrogen var ligeledes et middel, når uroen var blevet for stor.

Jeg nævnte, at lærer Hansen var et stemningsmenneske. Jeg husker særlig en skoledag, hvor lærer Hansen aftenen i forvejen havde været til

Lærer Hans Christian Hansen f. 1852 var lærer i Uvelse fra 1895 til 1923.

selskab på »Tvinnemosegård« hos sognerådsformand Hasselager. Fru Hasselager var meget musikalsk og havde en god sangstemme. Stemningen fra aftenen sad endnu lærer Hansen i blodet, og han lærte os sangen »Natten breder sine vinger«, som formentlig var den melodi, der havde betaget ham mest.

Efter at lærer Hansen havde bort-forpagtet skolejorden til Chr. Th. Christensen, »Kongstedgård« var hans hobby frugthaven, især æbletræer. Når han fik sit blå forklæde på, var han i arbejdstøjet. Et ærinde i skolen til ham eller hans lille kone var ikke at foragte. Der kunne måske vanke et ægte gråstensæble, eller gravenstensæble, som nogen syntes det var fint at kalde disse vidunderlige, saftfulde æbler, som for mig står som verdens bedste æbler både i udseende og smag. (Vi havde selv et par af disse æbletræer i vores have).

Børn var dengang meget høflige, det var en naturlig ting, at huen eller kasketten blev taget

af, når man mødte voksne. En ældre mand fandt, at dette burde belønnes, så han gav læreren 5,- kr. til slik, men et beløb af en sådan størrelse kunne naturligvis ikke bruges til slik, så kun en mindre del blev anvendt hertil. Hovedsummen gik til et socialt formål.

Da skolen i 1925 blev nedlagt og solgt for 16.000,- kr., blev også sandstenen med inskription og Frederik IV's navnetræk overført til den nybyggede skole.

Missionshuset »Kapernaum«

Gennem skolen holdt jeg bladet »Vor Ven«, et blad som jeg havde megen glæde af, ikke mindst på grund af de udmærkede rejsebeskrivelser og fortællinger, som bladet bragte. Prisen for dette var 1,- kr. pr. kvartal, og i tilgift fik man en bog, ikke en ligegyldig historie men en virkelig fængslende og indholdsrig bog. Ved juletid kunne man også bestille julebøger i skolen.

I året 1900 var der blevet bygget et missionshus på Uvelse byvej nr. 6. En ret stor del af sognets beboere var præget af Indre Mission.

Det gav sig også udslag i et arbejde for at præge børnene i form af en søndagsskole. En tifemten børn fulgte denne form for kristendomsundervisning. Også børn fra ikke indre missionske hjem deltog.

Søndagsskolen blev ledet af et par søde damer, Ellen Larsen, Børnehjemmet, og Petrine Larsen, som boede i »Aldershvile«, huset ved siden af missionshuset.

I missionshuset »Kapernaum« kom man først ind i en lille gang, hvor en dør førte ind til et lille køkken og en anden dør til en mindre stue, hvor søndagsskolen blev holdt. Denne stue var med træplader adskilt fra en større stue. Disse plader blev taget ned, når der var juletræ eller basar, så begge rum kunne bruges.

I den lille stue var et rundt bord, og langs væggene stod bænke. På bordet stod en figur af en neger. Han lå på det ene knæ og havde foldet sine hænder. Han kunne nikke som tak, når man puttede en mønt i en dertil indrettet åbning. Jeg kan endnu se hans bedende øjne.

Det hvide i øjnene virkede særligt fremtrædende.

Hvor han nu er henne, ved jeg ikke, men en af hans fæller står i Søborg kirke.

På væggen hængte et billede af Jesu vandring på Genezaret sø, og man så Peters skæggede ansigt, da han var ved at synke.

Petrine fortalte eller læste for os, og hun sang for, måske ingen musikalsk nydelse, men viljen var god, og alle sang med, når hun istemte »Ingen er så tryk for fare, som Guds lille børneskare« eller »Jeg er en lille stridsmand«.

Sommerudflugten til Lystrup skov, hvor vi drak chokolade medbragt i mælkejunger og legede, var meget vellykket. Under de store bøgetræer, som for længst er væk, legede vi på livet løs. Når Petrines røst lød »Kom hjem alle mine gæs«, så gjaldt det om at komme tilbage til udgangspunktet, uden at ræven tog een.

Årets store begivenhed var dog juletræet. Her kunne alle børn fra sognet komme med, alle fik godteposer, men de var dog lidt større til de børn, der deltog i søndagsskolen. Selv om det var en julefest, hvor en missionær eller præst holdt tale, og vi sang julesalmer, så var det ingen hængemulefest. Vi legede alle de kendte sanglege, »Jeg gik mig over sø og land« o.s.v., og det kunne høres langt væk, når vi var i trampeland.

Søndagsskolen eller rettere søndagsskolerne havde også deres eget blad, der hed »Et ord med på vejen«.

Det blev også holdt basar i missionshuset, hvor så godt som alle fra sognet deltog. Overskuddet gik til Ydre Mission. Der var tombola, udsalg af mange damers håndarbejde, og hvad der især tiltrak mig, udsalg af lagkage. Jeg opdagede hurtigt, hvilken dame, der gav det største stykke lagkage for pengene. Gaver til denne basar kom fra såvel Indre Missions kreds som fra mange andre. Mine forældre, som ikke tilhørte missionen, gav altid gaver til basaren.

Disse gaver bestod som regel af 1/2 tdr. sæd, kartofler, høns eller lignende.

I begyndelsen af min skoletid mødte jeg for første gang døden. En dreng ved navn Vilhelm, hvis forældre arbejdede på »Strenghøjgård«, faldt gennem isen på Strenghøj sø og druknede. Han blev begravet fra Uvelse kirke. Far fulgte

mig til begravelsen, det var koldt, som det næsten altid føles ved begravelser. Der gik lang tid, før jeg overvandt følgerne af dette drama, som fandt sted i det lille sogn.

Den spanske syge fulgte i krigens kølvand, og sognet undgik den ikke. Da vor nabo Frederik Nielsens datter, Gerda, svævede mellem liv og død, indflettede jeg hende i min aftenbøn.

Smitsomme sygdomme var i min barndom almindelige, og f.eks. meningitis var dengang en meget farlig sygdom, og adskillige gravsteder, som endnu har fået lov at være i fred, vidner om denne sygdoms farlighed.

I et andet tilfælde var det ikke sygdom men nød, der talte til min barnesjæl. En skolekammerat, Helga, græd, fordi hun ingen vanter havde og frøs om sine fingre. Jeg forærede hende omgående mine nye vanter, som mor havde strikket til mig.

I mine første skoleår havde legene nok en dominerende rolle i mit liv. Jeg husker især legen i naboens halmstak med sønnen, Alfred, men når kirkeklokkerne ringede, så var tiden inde til at vende hjem, en regel som var svær at fravige. Fødselsdagen var en stor begivenhed, som blev fejret både med chokolade og varm mad. Jeg husker, at mor fandt, det gik lige hedt nok tid, når Alfred råbte »Hit med kartoflerne«.

Ved disse fødselsdagsfester nåede jeg at komme ud i de forskellige hjem, men kun hos sognefogedens fik vi flødeskum i chokoladen.

Selv om det ikke var så ofte, kunne det dog hænde, at mor og far var inviteret ud, og i mine første barndomsår var det som regel Grethe, tømrer Søren Olsens kone, der var barnepige. Hun læste op af Maglekilde-Petersens historier for Helga og mig.

Men vi skulle jo også lære at være alene. Mit første forsøg på selv at klare ærterne, når mor og far var ude, fandt sted en vinteraften, hvor de var til kaffesammenkomst hos klokkeren.

Koldt var det, og i den lille koksfyrede kakkelovn skulle asken rystes fra. Det værste var, at risten sad fast. Det lykkedes ved fælles hjælp min fire år yngre søster og mig at få risten løs, men kakkelovnen røg ud fra væggen og røret.

Jeg løb så stærkt, jeg kunne, gennem sneen over grøften hen til klokkeren. Far fik kakkelovnen på plads, og ud over at der var røg i stuen, skete der intet.

Den første verdenskrig

I 1914 udbrød den første verdenskrig, og i flere år var vort hjem fast indkvarteringssted for skiftende soldater af forskellige våbenarter. Til tider havde vi to eller flere mand indkvarteret. På grund af den lange periode, de opholdt sig hos os, havde de en meget familiær stilling. F.eks. afleverede de deres ration af brød til mor og deltog i vore måltider, når de ikke var på øvelse.

Hovedkvarteret var i Lyngø, og derfor blev den kendte sang fra første verdenskrig »It's a long way to Tipperary« omskrevet til det lidt mere jordnære »Der er lang vej til Lyngø«. Mor fik et par billeder af en af soldaterne som påskønnelse af hendes arbejde.

En dag kom turen til far. Han blev indkaldt til sikringsstyrken og blev stationeret i Avedøre. Farbror Peter, mor og jeg skulle besøge ham.

Først en tur med Slangerupbanen, derefter med sporvogn til een eller anden endestation, så en lang spadseretur, hvorefter jeg var så træt, at jeg fik lov til at sove på fars seng. Det var mit første og eneste møde med militæret.

Det var svært for mor at klare det hjemme med en ung medhjælper - pasning af køer, svin o.s.v.

Vi børn var naturligvis præget af krigen og soldaterne, vi legede derfor også soldater. Baghjulet til en fast vogn plus et kakkelovnsrør var en udmærket kanon. »Langebjerg«, der dengang var et bjerg, blev indtaget. Der var orden i de militære geledder, og ranglisten var klar. Andreas var kaptajn, Åge løjtnant, Hans sergent, og da jeg blev udnævnt til korporal, var der kun een menig tilbage.

Som nævnt var »Langebjerg« dengang et bjerg, som vi om vinteren kælkede på og ved påsketid trillede æg ned ad. Bag »Lystrupgård« var der fladvand, hvor der blev slået »skrald« og løbet på skøjter, det var især Axel Olsen, der dominerede her. Jeg havde nok fået et par skøj-

ter, men da jeg ingen støvler havde, måtte jeg på dette felt indtage tilskuerens plads.

For at få en vis dannelse blev jeg sammen med andre børn sendt på danseskole i Slangerup. Sjeiding hed danselæreren, han havde været Harlekin på pantomimeteatret, påstod man.

Jeg fik lært alle de gamle danse - polka - vals o.s.v., selv den fornemste af alle danse - lanciers var vi igennem. Jeg husker, at jeg dansede med dyrlægens datter, men jeg gik til højre, når jeg skulle gå til venstre eller omvendt. Så slog denne berømte danselærer mig med violinbuen. »Skade at den ikke brast«.

Mine vandreture til Slangerup holdt op hen på sommeren, da jeg fik en cykel, så jeg kunne cykle som de andre. Jeg havde længe pralet med, at jeg skulle have en cykel. Mor havde udvirket, at jeg fik sendt en cykel fra hendes fætter, som var smed i Frejlev på Lolland. Det var en damecykel, som kunne bruges, efter den var forsynet med træklodser på begge pedaler, og en sadel som ved hjælp af en krog sad midt på stangen.

Det var et befodringsmiddel, som nok ville vække opsigt i dag. Tilbage var så at lære den ædle kunst at køre på cykel. Det lærte jeg hos farbror Peter.

Nå! En bedre cykel var i udsigt, idet far havde lovet mig en ny, når jeg blev 13 år. Otto, der sammen med sin kone Helene (Søren Olsens datter) boede i »Åbo«, Uvelse byvej nr. 7, havde sit cykelskur ud mod byvejen. Han handlede med cykler og lappede for 25 øre. Han snedkere-rede, var biavler, ja endog biavlskonsulent.

Otto havde på det tidspunkt sin egen mening om cykler. Den gik kort ud på, at kun mærket »Presto« kunne bruges, og jeg blev den stolte ejer af en sådan cykel, da jeg var 13 år. kunne bruges.

Der kunne fortælles mange historier om Ottos forhold til os halvstore drenge. Vi var som regel en god tid om at komme forbi Ottos cykelskur på grund af drillerier.

I en årrække var det ret almindeligt, at byens karle og halvvoxsne drenge mødtes ved kirkegårds-muren. Der snakkede man, spillede pind, og til tider delte man sig i to hold og kastede

eller rullede en trækugle hen ad vejen. For at standse den hurtigst muligt smed man en mindre træplanke foran trækuglen, den røg som regel højt til vejrs ved den bratte opbremsning, hvilket gjorde det til en ikke helt ufarlig sport. Spillet gik ud på at trænge modparten tilbage gennem byen. Der var næsten ingen færdsel, derfor kunne såvel denne leg, som skolebørnenes leg fra stenbroen ved skolen til syrenhækken overfor (en slags ta'fat) foregå uden at genere trafikken eller omvendt.

Det var almindelig anerkendt at hænge på bagsmækken af en vogn. Når der var sne om vinteren, var det særlig interessant at få rebet i slæden gjort fast i bagakslen på en vogn eller på en kanemede, og så gik det med fart ud af byen. Sommetider var der en lang række slæder fastspændt efter hinanden. Når den forreste slædes

ejermand så begyndte at trække lidt i rebet, kunne det for de bagerste i rækken blive en ordentlig rutchetur fra den ene side af vejen til den anden. Turen tilbage var ikke nær så interessant, det kunne godt blive en lang løbetur.

Jeg havde en overgang en ide om, at jeg gerne ville være spejder. Det var Fr. Larsens Asger, men han gik heller ikke i skole i Uvelse. Prisen for en spejderuniform var 35,- kr., og det kunne ikke bevilges.

Årets gang på Stenbygaard

Skoleferierne var de traditionelle, jule-, påske-, og pinseferie efterfulgt af sommerferie eller rettere høstferie. Sidstnævnte var ikke datobestemt, men af hvornår et flertal af landmændene havde påbegyndt høsten, for her gjaldt det gamle ord, »Een svale gør ingen sommer«. Denne ferie

Forfatterens barndomshjem og nuværende bolig, »Stenbygaard« i Uvelse.

bestod i at slæbe neg sammen, køre med slåmaske, såfremt man ikke evnede at tage fra og binde neg op.

I efterårsferien eller kartoffelferien, som den også kaldtes, skulle kartoflerne tages op.

Til optagning af dette vigtige næringsmiddel var alle med. Nogle landmænd benyttede udelukkende børn som arbejdskraft. Far brugte dog ikke fremmede børn, men hans egne børn blev ikke skånet. I parentes bemærket vil mine børn nok sige det samme om mig. Det hændte dog, at et ægtepar hjalp os, og som betaling fik de hver niende, senere hver ottende kurv eller række.

Selv om der var daglige pligter at varetage, såsom at raspe roer til svinene, malkning og mugning og som tidligere nævnt de særlige opgaver med høst og kartofter, så indtog roelugning i forsommeren en særlig vigtig plads.

Ved harvning måtte man særlig passe på, at hestene ikke vendte for brat, så harven væltede.

Første gang roerne skulle renses, hjalp jeg far. Det gjaldt om, at kammen med roerne blev så lille som muligt. Derfor skulle de såkaldte tallerkener på drejseren stilles så korrekt som muligt. Far gik bag rensere og styrede den, min opgave var at holde hesten i hovedstolen og sørge for, at den gik lige mellem rækkerne.

Denne opgave lykkedes ikke altid lige godt for mig, og så var der ikke langt til en omgang skældud. Roerækkerne forekom mig lange og triste, og hesten drillede mig ved at lade sit hoved følge mig mellem rækkerne, medens forbenene blev plantet i roerækken. Vor nabo, Frederik Nielsen, havde som regel god tid, og når han plantede sig i grøften, som dannede skel mellem vore marker, var dagen reddet, eller i hvert fald lidt af den.

Under en af disse samtaler fortalte Frederik Nielsen, at nu skulle det være slut med at stemme radikalt. Jeg forstod ikke helt dette brud med det radikale parti, men formentlig havde det noget at gøre med den daværende statsminister Zahle og kongen⁵. Lyspunktet for mig var, at der nu blev et stop i den endeløse vandring fra grøften og tilbage igen. En lignende lille opgave

var at vogte køer. Om efteråret blev køerne sluppet løs, og den unge mand, som var hos os, Anders hed han, vogtede køer, og jeg hjalp ham.

En sådan efterårsdag blev Hedvig født. Anders kommenterede det med en flot bemærkning om, at det havde han vidst længe. Anders vidste, så vidt jeg kunne forstå, også alt om Novembermarked, og drømmen om deltagelse i en sådan fest gik omsider i opfyldelse. Jeg har formentlig været 11 år, da jeg sammen med far mødte al denne verdens pragt på Torvet i Hillerød. Telte, boder, karusseller og gynger. Kvinder, som man kunne gå på brystet af, verdens stærkeste mand, og et hold arbejdere fra en kulmine i Ruhr (en miniature) blev forevist af en mand i mørkt tøj med kasket, hvori der var en fjer, og han havde en lygte i hånden. Gøglerne reklamerede for deres kunst ved at råbe og trutte i hornet. En glaspibe til at blæse sæbebobler, som Anders havde fortalt mig om, fik jeg ikke. Da jeg kom til marked, var interessen for en sådan formentlig forsvundet.

En gang havde far solgt en ko til »kontrol-assistenten«, sådan kaldte man handelsmanden.

Koen skulle leveres i Hillerød, og det blev Helgas og min opgave at trække koen dertil. Far var kørt med heste og jumbe, for at vi ikke skulle gå tilbage, og han holdt ind på »Sorte Hest«, hvor han skulle have sine penge, og handelsmanden skulle give lidkøb. Far sagde, vi skulle sætte os ind ved et stort bord. Vi måtte spise alt hvad vi ville og tage pålæg til, så meget som vi lystede.

En karl der hed Daniel var hos os i flere omgange. Han var til tider drunker, og så gik han amok. Når han var normal, var han en dygtig arbejdsmand. Daniel lærte mig at luge roer, altså med den rigtige fart, og jeg nåede at få så godt et tag på det, at jeg kunne klare vor roemark alene, inden jeg blev konfirmeret. De mennesker, som tjente hos os, indtil jeg var en 12-13 år, fik far som regel fra fæstekontoret, og i de fleste tilfælde måtte far købe tøj til dem, inden de kunne begynde arbejdet. Om vinteren tørskede vi selv kornet. Fremskridtet i form af elforsyning havde i miljømæssig og arbejdsmæs-

sig henseende ført os tilbage til en hel vinters beskiddt arbejde. Dette skyldtes de små tærskemaskiner, man nu selv anskaffede sig. Før havde man lejet en dampmaskine med tærskværk og presser, og naboer og andre hjalp til, så det kunne overstås på en dag.

Det skal dog tilføjes, at vi, inden vi fik elektricitet, i gården havde en omgang med to træk-bomme, således at den kunne trækkes med indtil fire heste. Vi lånte som regel en hest til den ene bom, men til det lille selvrensende tærskværk, som blev trukket på denne måde, var der ingen presser. Den kom først sammen med elektriciteten, som vi fik i 1926.

I den vinter vi kom til Uvelse, havde vi den lille Søren fra Lystrup skov til at tærske med plejl, fordi der skulle laves langhalm af rugen.

Langhalmen blev fortrinsvis brugt til tækning af vor egen gård. Juleaften spiste han aftensmad hos os. Mormor, som var på besøg, var lidt forfærdet over, at han ikke skyndte sig hjem juleaften, men har nok alligevel forstået grunden.

Hun var selv fra et lille hjem - en dejlig julemad sammen med os, og en mund mindre at mætte derhjemme.

Selvforsyning under krigen.

Under krigen brændte mor kom på panden, som hun malede i en kaffemølle. Dette skulle så forestille kaffe, men normalt bestod kaffen af kaffebønner tilsat Richs eller cikorie. Vi spiste som alle andre såvel smør som margarine. Smørret fik vi fra mejeriet i en af spandene, der havde været mælk i, og denne kunne godt være lidt varm, så om sommeren kunne smørret være lidt flydende, når det kom hjem. En æggemad var ikke så almindelig. Æggene skulle sælges, men som Alvilda Mortensen sagde, når der blot bliver spist to rundtenommer til et æg, så er det såmænd ikke dyrere end noget andet. Ryttere var et stykke flæsk på et lille stykke brød. Morgenmaden var kaffe med sigtebrød med smør.

Til frokost fik man kogt sild med fedtemad eller kartofler, eller man fik havregrød. Kunne man spise mere, var der pålæg. Vi drak kogt mælk dertil. Til middag fik vi to retter mad, hvor

formaden var sødsuppe, kærnemælkssuppe, risenvælling, bygvandsgrød o.s.v., efter maden var frikadeller, stegt flæsk med kartofler og persillesovs, kogt flæsk med stuvet blomkål, hvidkål o.s.v. En gang om ugen fik vi gerne sulemad - grønkålssuppe, hvidkålssuppe eller gule ærter og en enkelt gang lollandske gule ærter, uha! Fik vi sulemad to dage i træk, vankede der gerne æbleskiver, pandekager eller klatkager ovenpå.

I et af mine første år i Uvelse blev jeg sendt i brugen for at købe brændevin. Uddeleren udbrød »Nu igen«. Jeg følte en naturlig modvilje mod den åbenbare mistillid til min far. Brændevin var dengang lige så almindeligt og naturligt som hvidtøl og skibsøl, og der blev kun skænket en enkelt dram til far og hans medhjælper«.

Den gang kom de handlende kørende til gårde og huse - såvel brygger, bager, fiskehandler, ostehandler som slagter. Slagteren havde i mange tilfælde en lærredspresenning fra agestolen til bagsmækken, og herunder lå kødet på en træbriks. Sav, økse og bismervægt var hans værktøj. Hos fiskemanden lå silden eller rødspætten i kasser. Slagter P. Christensen og senere hans sønner var i mange år ugentlige gæster i mange Uvelse-hjem. Det samme kan siges om Jacob Fiskehandler og Hans Rasmussen, Lystrup, som solgte slagterivarer og samlede æg til slagteriet. Det skete, at landmændene leverede nogle tønder rug til bageren som betaling for det rugbrød, man forventede at bruge i løbet af året. Brødkusken Poul havde også en slags wienerbrød med, det var gule overskårne stykker med sukerglasur. Det var dog langt fra altid, vi havde heldet med os i vort forsøg på at overtale mor til at købe kager.

Krigen bragte os i en slags selvforsynings-situation. Fårenes uld blev kartet og spundet, vi havde ingen rok, men fik lov at låne tante Kirstens rok. Strømper o.s.v. blev strikket. Man støbte også selv lys, om det var lovligt, ved jeg såmænd knapt. Tørv blev æltet, stablet og kørt hjem. Onkel Valdemars mose kunne bruges, og i fællesskab fik vi klaret også disse problemer. Den gang var det almindeligt, at man slagtede

Uvelse brugsforening, sognets vigtigste dagligvareforretning, blev startet i 1906.

en gang om året. Det havde intet med krigen at gøre, men var et led i at sørge for, om end ikke det daglige brød - så dog sulet. Fersk flæsk fik man kun denne ene gang om året, derfor blev selskabeligheden også holdt, når man havde slagtet. Resten af grisen blev saltet i sulekarret.

Der var en særlig spænding over juleslagtningen, selv om jeg ikke kunne lide den måde, hvorpå slagtningen foregik, men det var et nødvendigt led i vore levevilkår. Pølser, sorte pølser af rødt blod. »Rosiner og fedt for hvert et snit, ellers var pølsen skidt«. For far var det en udsøgt fornøjelse at partere grisen dagen efter slagtningen. Han drømte sig tilbage til sin tid som viktualiehandler, og han parterede gerne grise for andre.

Efter parteringen blev jeg sendt i byen med en kurv med flæsk og pølser. Jeg skulle hilse fra mor og sige »værsågod«. Der lå ikke noget odiøst i denne skik. Nogen lignende gjaldt ved fødsler, hvor man bragte sødsuppe, eller når det gik højt en flaske vin.

Et gilde inden jul kunne lige nås. Menuen stod

på flæskesteg med rødkål, medisterpølse og ribben. Højdepunktet var dog juleaften. Efter at kreaturerne var blevet passet særlig godt, spiste vi, det var som regel flæskesteg. Vi trykkede hinanden i hænderne og sagde »Tak for mad«, hvorefter vi dansede om juletræet. Juletræet var pyntet som de fleste juletræer, måske knapt så broget. Mor var forsigtig »Ikke så spraglet«. Vi begyndte med at synge »Det kimer nu til julefest«, sang flere salmer og til slut »Højt fra træets grønne top«, hvorefter vi fik gaver, der for det meste bestod af beklædningsgenstande.

Derefter fik vi figner, dadler og nødder, så meget vi ville spise, hvorpå mor kom frem med en fin æske chokolade, en gave hun havde fået, vi fik hver et stykke, og æsken blev igen godt gemt.

Fastelavn havde også en særlig klang, børn raslede med bøsser, nogle med masker og forklædt i dragter, andre blot smurt ind i ansigtet med skosværte. Helga og jeg ville også gerne løbe fastelavn. Vi fik efter mange overvejelser lov til det på betingelse af, at vi kun måtte gå til Frederik Nielsen og synge. Vi blev iført nisse-

dragter, så man ikke skulle kende os, kun Helgas lyse lokker var ikke helt dækket, så Frederik Nielsen kendte os til sidst. Vi sang fastelavnsviser efter et gammelt hæfte med skillingsviser, som desværre er bortkommet. Det kunne også ske, at der var fastelavnsridning, hvor det var voksne mennesker, der var klædt ud og red rundt til gårde og huse.

Fra først i april til oktober blev der ikke fyret i kakkelovnen, var det koldt, måtte vi varme os ved komfuret. Far havde altid meget brændsel, han købte 14 rm. brænde og desuden koks, eller under krigen tørv. Disse fyringsmidler brugtes såvel i komfur som kakkelovn. I stuen blev der først fyret i kakkelovnen om eftermiddagen, men i køkkenet var der varme hele dagen. I et sådant gammeldags komfur var der en ovn, hvor man kunne stege og bage. Om natten kunne den ligeledes bruges til at tørre det kvas eller optændingsbrænde, der skulle bruges den følgende dag. Over ildstedet var der anbragt runde ringe, som kunne tages af, således at kedler af forskellig størrelse kunne anbringes direkte over ildstedet. En fast indbygget beholder i komfuret kaldtes en vandgryde, heri blev vandet varmt i forbindelse med normal fyring.

En politisk familie.

Da der var afstemning om salget af de vestindiske øer, spurgte jeg mor, hvor hun havde stemt.

Hun havde stemt imod salget, næste gang kunne de jo finde på at sælge Lolland, sagde hun. Jeg fik også at vide, at mors forældre ved rigsdagsvalget havde stemt på Rasmus Clausen, han var nærmest moderat venstremand, altså Frede Boisens mand.

Fars forældre var venstre mænd, men hans mors forældre var vist højremænd. Mit første politiske nederlag følte jeg, da murerens Helge fortalte mig, at Hedebold var valgt i Hillerød-kredsen. Jeg havde håbet, at det var blevet Carl Jørgensen, Værebros. Når der var konfirmation eller anden fest hos Chr. Th. Christensen, gik bølgerne højt politisk set. Dette indtryk fik jeg, når mine forældre drøftede festen. Karen Christensens brødre havde forladt landbruget, en bror

var maskinmester, og folk glemmer jo hurtigt den jord, de er kommet fra. Chr. Th. Christensen stemte Venstre, indtil Jensen, Sønderup, blev opstillet, så svigtede han og gik over til de konservative, som det nu hed. Det nyttede ikke, at far fortalte ham, at han kunne stemme på en anden venstremand. Mange år efter fik jeg af sønnen, Bent, at vide, at hans mor aldrig havde svigtet Venstre.

Foruden sammenkomst med naboerne Chr. Th. Christensen, Frederik Nielsen og Chr. Christensen, blev det også en enkelt gang om året til kaffesammenkomst med uddeler Larsen, lærer Hansen og klokker H.A. Hansen. Den sidstnævnte var en vigtig person, han kunne give en håndsækning, såfremt det kneb i høsten eller ved andet arbejde. Vi pløjede hans lo og kørte brænde hjem til ham, og altid fik vi kaffe og æbleskiver hos hans kone, Laura, medens klokkeren læssede brændet af eller holdt hestene. Klokkeren yndede at kalde sig for den nederste ende af gejstligheden.

Allerede som barn forstod jeg, at der var en vis klasseopdeling. Vi lå omkring midten. Far spillede 66 med uddeler Larsen, lærer Hansen og klokker H. Andreasen, han hed i virkeligheden Hans Andreas Hansen. De øvrige spillede Llhombre. Frederik Nielsen kom desuden sammen med proprietær Hasselager, og det gjorde sognefogedens også. Hans drenge sagde »du« til Hasselager, det var lige frit nok, syntes mor.

Tilbage til selskabet. Toddyerne blev skænket, så var der for meget vand, og lidt mere rom måtte til. Piberne blev stoppet, jeg fik sommetider lov til det, men det var betroet arbejde. Jeg skulle sørge for en skammel til fru Larsens stive ben. Såvel Larsens som Hansens, sikkert mest fru Hansen, hældede til Indre Mission, men ikke mere end at de også kunne omgås andre. Skellet var lidt flydende. Det undrede mor, da de kom til Uvelse, at gårdmændene sagde »De« til hende, det havde man ikke gjort i Slagslunde, hvor de tidligere havde boet.

Der har altid været et stort sammenhold i min familie, og der var fast tradition for, hvornår der skulle bydes til gilde. Hos os samledes familien

på fars fødselsdag den 14. juni. Efter spisningen blev marken beset, og roerne fik karakter, hvorefter man nød en øl i haven. Efter chokolade og kaffe med lagkage blev Frederiksborghestene spændt for vognen, piskene knaldede, og vognene rullede hjem i sommernatten. Jeg var blevet nogle drikkepenge rigere, idet jeg skulle sørge for, at hestene blev passet og spændt for vognene.

Jeg har ovenfor omtalt lidt af selskabeligheden i Uvelse. Af andre former for samvær kan jeg nævne Chr. Th. Christensens arrangement af kaneture til Nødebo, skytteforeningens præmieskydning med efterfølgende bal, fester i vores lade på »Stenbygård« og dilettantkomedie i forsamlingslokalet i Lystrup, hvor flere vaudevillier gik over de skrå brædder. Der blev holdt skovfester i Lystrup skov og fugleskydning med frokost, ligesom foreningen forsøgte at rykke folk sammen ved at indbyde forskellige foreninger til skydekongurrence. Folkedans i Lystrup var ligeledes gennem flere år meget populær.

De forskellige foreningers betydning for Uvelse vil jeg redegøre for et andet sted. Til sidst skal blot nævnes en enkelt forening, hvis økonomiske betydning har været stor, nemlig »Den nye hesteforsikring for Uvelse«. Så godt som alle hesteejere i Uvelse og nærmeste byer havde deres heste forsikret i denne. Det var et ret imponerende skue, når alle heste i sognet stævnedes mod »Bøllelosegård«, hvor bestyrelsen vurderede dem. Pris, alder, størrelse og køb blev indført i policen. Da traktorerne først i 50'erne afløste hestene begyndte en ny tid, og foreningen visnede.

Min konfirmation.

Ved barkedåb og konfirmation fik man et glas hedvin til desserten. Ved min konfirmation var der lagt op til et stort gilde med kokekone o.s.v. Hvad vi fik at spise, husker jeg ikke, ud over at desserten var citronfromage.

Ved bordet talte lærer Hansen. Han sagde, at jeg var hans bedste elev. Anne Frederik Nielsen sagde højt: »Det siger han altid«. Chr. Th. Christensen sagde i sin tale, at jeg kunne pløje en

Barndommens vintre er i hukommelsen fulde af sne, kulde, skøjtøløb og hygge. Vinter ved Lystrup med smedien omkr. 1960.

lige fure, det blev af gode grunde ikke modsagt. Jeg fik gaver i form af tegnebog og penge fra farbrødrene. Lærer Hansens gave var en bog af Kipling »Havets Helte«, og gudmors gave var Olfert Richards »Ungdomsliv«, af hende fik jeg desuden et par manchetknapper af guld. Jeg fik telegrammer fra næsten alle i sognet. Det var jeg stolt af.

Til andendagsgildet kom klokkerens, deres søn Andreas var også med. Jeg kan huske, de spillede visen om Dreyfus på Djævleøen⁶. Klokkerens havde givet mig 5,- kr., en forholdsvis stor gave.

Om selve konfirmationsforberedelsen kan det siges, at salmevers og apostelen Paulus' rejser blev gennemgået meget nøje. Overhøring af konfirmanderne var lempelig, præsten vidste jo, hvad den enkelte kunne præstere. Konfirmationen foregik i Slangerup kirke. Da der ikke var så mange konfirmander fra Uvelse, blev der aldrig holdt konfirmation i Uvelse kirke. Vi kørte til Slangerup med vogn, og hesten blev staldet op i Slangerup Gjæstgivergårds rejsestald.

Inden jeg blev konfirmeret kørte mor, far og jeg i vores nyerhvervede jumble til Hillerød. Dette med jumben var nu ellers en forbier. Mor og jeg havde ønsket os en kavallervogn ligesom farbror Christens, men en sådan var for dyr.

Derfor måtte vi affinde os med jumben, men den var også særlig fin med gummihjul og finér på siderne, og der var en fin polstring, så når Lotte var iført det nye fine seletøj, var vi godt kørende. Som sædvanlig når vi var i Hillerød, holdt vi ind på gæstgivergården »Sjælland«. Tjeneren var en nydelig mand iført smoking. Han viste os ind i lokalet til venstre, hvor vi fik kaffe med wienerbrød, når vi havde handlet. Handelen foregik hos købmand Børsch på Fisketorvet, hvor såvel chefen som frk. Sørensen betjente os. Resultatet blev blåt cheviottøj, manchetter (løse) og kravebryst, flip og sløjfe plus en hat og en kort stortrøje med bælte. Den var af brun-gult stof, som var regntæt. Selve jakkesættet kostede 55,- kr.

Pastor Lyngø, hos hvem jeg blev konfirmeret, var meget missionsk. Mor var meget utilfreds med den måde, hvorpå indsamlinger i kirken til forskellige formål foregik. Han havde ved prædikens afslutning opfordret folk til at give en rundelig gave og ikke de fedtede enkrone sedler. Han knælede så ved alteret og bad, medens menigheden passerede forbi, så kunne han se, om nogen lagde de »fedtede enkronesedler« i offereskålen. Sådan kunne det i hvert fald opfattes.

Grundlovs møderne i Lystrup skov, som han også stod for, var for vandlet til Indre Missions møder. Men folk mødte op. »Kongebakken« var blevet et samlingssted. Om det var den lokale befolkning, der var stærkest repræsenteret, tør jeg ikke udtale mig om. Ved disse grundlovs møder havde købmand og sadelmager Hansen, Lystrup, udsalg af kaffe og sodavand.

Lindholm station.

Den såkaldte midtsjællandske jernbane blev anlagt omkring 1924, det vil sige jordarbejdet.

Bølgerne gik højt i Uvelse og Lystrup om, hvor stationen skulle ligge. Chr. Th. Christensen tilbød gratis jord til stationspladsen, og Anne Frederik Nielsen drømte, at der var anlagt en vej fra Nr. Herlevvejen og ned til stationspladsen. Der var træer på begge sider af vejen. Købmand Hansen, Lystrup, rejste til ministeriet med

anmodning om, at stationen skulle ligge i Lystrup, nærmere betegnet ved den nuværende Uggeløsevej (Snoghøjvej). Uvelse sejrede, stationspladsen blev anlagt, men uforstand fra offentlige myndigheder gjorde, at banen aldrig kom til at køre.

Vi fik ingen station, og Lindholm station⁷, som lå i Uggeløse sogn blev også taget fra os. I dag må vi erkende, at for sognet lå stationen for afsides, men for Slangerup kommune ville en S-bane have haft stor betydning.

Lindholm station spillede en stor rolle såvel i min barndom som i min senere tilværelse. Ikke alene var Lindholm vor jernbanestation, men

Uvelse fik sin station på Slangerupbanen, men desværre - for indbyggerne i Uvelse - kom den til at ligge i Lindholm i Uggeløse sogn.

postadressen var også Lindholm, ligesom telefoncentralens navn var det, selv om den lå i Uvelse. Endnu mange år efter vi var flyttet til Uvelse, kunne man tydeligt i terrænet se, hvor de tipvognsspor havde ligget, hvor vognene havde gået, der havde ført grus fra Langebjerg via Lindholm St. til opførsel af hovedbanegården. Denne gruskørsel fra Langebjerg til Lindholm blev optaget igen på et senere tidspunkt.

Når landmændene i hine tider solgte kartofler, blev de sorteret i sække og med hest og vogn transporteret til Lindholm St. Banevognen skulle læsses og sendes til København samme dag, derfor måtte flere landmænd hjælpes ad, når vognen skulle fyldes. Enkelte landmænd sendte også mælk til København via Lindholm St.

Fru Andersen passede stationen med stor myndighed. Når kartofler eller andre ting skulle sendes til familie i København, spurgte hun, om det var til dem på Nørrebro eller til Hans Egedesgade.

Når vores familie havde anmeldt deres ankomst fra staden, blev de hentet og bragt til stationen med Lotte og jumben. Den eneste mistemning, der kunne være under disse besøg, var tidspunktet for hjemturen. Far beregnede længere tid end gæsterne, grunden var hensynet til hesten.

Der var i de tider af Slangerupbanens historie, som jeg her skildrer, ikke indført 20 minutters drift, og jeg husker en gang, vi havde været på besøg i Ryesgade hos vor gamle vicevært, at vi kom for sent til Slangeruptoget. Vi vendte tilbage til Ryesgade, formentlig via sporvogn, og fortsatte samværet indtil næste tog gik.

Lindholm station var kun en lille station, og ikke alle tog standsede her, men såfremt man kom fra København kunne man køre til Slangerup og så håbe på, at toget standsede i Lindholm, når turen gik tilbage mod København. Turen fra Lindholm til Uvelse kunne nemt klares til fods efter byturen.

Men sparekniven satte ind, det var ganske vist længe efter mine barndomsår, og det faldt i min lod sammen med andre sognerådsformænd to gange at drøfte Slangerupbanen med daværende

trafikminister Carl Pedresen. Hans argument for nedlæggelse var banens dårlige økonomi. Man kunne i stedet bruge busser. Mit argument mod nedlæggelse var, at vejene på daværende tidspunkt ikke egnede sig til busdrift (snoede veje ved Uggeløse og Nymølle). Om det var på grund af vores manglende overtalelsesevne eller ministerens manglende fremsyn, ved jeg ikke. Men banen blev nedlagt fra Farum til Slangerup, og Lindholm blev nedlagt som postdistrikt. Det skete i maj 1954. Slangerupbanen havde eksisteret fra 20. april 1906.

Noget jeg også sætter i forbindelse med Lindholm atation er, at vi i mine første barndomsår der hentede latrin til at gøde marken med. Latrinen var sendt fra København, og far kørte til stationen med en stor oval tønne på vognen.

Hvordan latrinen transporteredes i banevognen fra København til Lindholm, og hvordan den kom over i tønden, ved jeg ikke, men forsendelse af latrin fra by til land har sikkert forsinket den fremadskridende forurening af Øresund til gavn for kartoflerne.

Karle og piger.

I min barndom og ungdom havde selv de mindre gårde en karl eller en konfirmeret dreng til hjælp. På de lidt større bøndergårde havde de en pige, en eller to karle og en fodermester. På proprietærgårde var der som regel 2 piger, en gift fodermester og til tider en gift husmand foruden flere karle.

Forholdet mellem karle, piger og ejerne var nærmest familiært, i hvert fald for de mindre gårdes vedkommende, men i de større brug havde man de såkaldte »borgerstuer«, et sted hvor karlene opholdt sig, såfremt de var hjemme om aftenen. Karlekamrene var som regel i en udlænge, og inventaret var meget sparsomt, et bord, et par stole og en seng med langhalm i bunden. Et skab eller en kiste havde karlen selv medbragt. Den personlige vask foregik tit i staldgangen ved en spand vand, en sæbeskål (blå), en neglebørste og et håndklæde var de nødtørftige hjælpemidler. Jeg kender disse ting, idet jeg selv på en proprietærgård har været hele pro-

cessen igennem. Jeg måtte dele værelse med en anden karl. En arbejdsdag begyndte med at strigle hestene, derefter blev hesten spændt for ploven, medens det endnu var mørkt. Frokosten blev indtaget i læ bag hestene, efter at de havde fået muleposerne på. Efter aftensmaden faldt man i søvn i den varme borgerstue med hovedet

hvilende på armene, og så ud at sove videre i det kolde værelse! En varm sten i sengen ville have gjort underværker, men sådan var forholdene på de lidt større gårde dengang. Min løn i denne periode var 200,- kr. for vinterhalvåret og 450,- kr. for sommerhalvåret, dertil kom kost og logi.

I Nordsjælland blev kun jordarbejderne, broer m.v. til den midtsjællandske jernbane anlagt. Togene kom aldrig til at køre.

Del 2

Landmandsliv - fra krise til krise

Landbrugets driftsformer.

Da udskiftningen fandt sted, blev der mulighed for den enkelte landmand selv at bestemme, hvornår han ville så og høste. Derfor blev sædskiftet ændret fra det såkaldte trevangsbrug, som bestod af to skifter vange med forskellige sædarter og et tredje skifte med selvgroet græs, til det såkaldte kobbelbrug, som i det væsentligste gik ud på 5-7 skifter med korn. Derefter lå jorden tilsvarende antal år med selvsået - senere med såede græsarter for til sidst at blive brakket, det vil sige ikke dyrket og dermed ikke fravristet næringsstoffer, men pløjet og harvet for på den måde at rense jorden.

Denne form for sædskifte afløstes af den såkaldte vekseldrift, det vil sige, at sædskiftet vekslende fra korn til kartofler kunne godtages, selv om kartofler i sig selv var en grådig afgrøde, og fra korn til bælgfrugt (ærter, vikker). En brakmark kunne jo også puttes ind imellem for at renholde markerne i en tid, da ukrudtsbekæmpelsesmidlerne ikke var opfundet.

Igennem mange år var vort sædskifte således:

Rug
Roer 1/2 kålroer og 1/2 fodersukkerroer
Byg
Græs
Græs
Havre
Kartofler

Dette kunne varieres lidt. I andet års græsmark kunne der lægges kartofler, eller en del af kartoffelmarken kunne bruges til bælgafgrøde, som dels blev benyttet til staldfoder og dels høstet. Blev bælgafgrøden brugt til kreaturerne og derfor ikke høstet, var det halvbrak.

Om foråret blev jorden fældet, det vil sige, at den blev harvet, således at jorden løsnede sig lidt. Det skulle ske på et tidspunkt, hvor jorden

hverken var for våd eller for tør for at undgå udtørring af jorden. Derefter blev den slæbet over, en vognfjeld kunne klare dette problem, og dermed undgik man jordklodser i såbedet.

Senere blev der anskaffet en såkaldt agerslæbe, der udførte både harvning og slæbning på een gang. Hvor var det koldt at stå på slæben, når forårvinden krøb ind igennem frakken og helt ind i huden. I disse forårsdage skulle man passe på, at hestenes bringer ikke gik i stykker, de skulle vaskes, og bringestykket skulle sidde rigtigt. Man skulle harve en gang på langs af marken og en gang på tværs med sæddækkeren (en harve) først, så var man klar til såningen. Efter såningen skulle der igen harves på tværs, tromles og måske ukrudtharves.

Roelugning og kalkning af gården skulle helst foregå inden pinse. Kartoffellægning foregik med en sæk på nakken, og kartoflerne blev lagt i dertil opfurede rækker, hvorefter rækkerne blev harvet på tværs for at dække de lagte kartofler - rækkerne igen sat op - harvet ud - alt for at undgå, at frøukrudtet blev til andet end hvide spirer.

Kartoflerne skulle hyppes og roerne luges anden måske tredje gang. Græsset blev slået og sat i kokke (stakke) og kørt hjem efter Sct. Hans.

Regnen havde tit trængt sig langt ind i de små stakke, men solen og vinden vandt som regel, så høet kom for det meste godt i hus. Køerne skulle flyttes tre gange om dagen, lettere blev det, da elhegnet vandt frem.

I 1923 afløste binderen slåmaskinen eller aflæggeren i vores bedrift, og livet var blevet lettere. Mor skulle ikke længere have sine hvide ærmeholdere på, når hun skulle binde neg.

Selvbinderen klarede dette arbejde, men vi havde kun 2 heste, derfor var binderen lille, men alligevel forholdsvis tung. Far påtog sig opgaven som binderkusk, og det fortsatte han med også efter, at jeg i 1941 havde overtaget gården.

Selv om mor var blevet fri for at binde neg, måtte hun dog stadig være med i markarbejdet, når det gjaldt kartoffelhøsten, og det var en selvfølge, at hun deltog i malkningen 2 gange dagligt. Det var dengang almindeligt, at konerne

Høstarbejde på »Stenbygaard» i 30'erne. Hans Andersen sidder på den hestetrukne selvbinder, medens hans far, Niels Andersen, står foran.

hjælp til ved markarbejdet m.v. på de mindre gårde og husmandsbrug. Når kornet var mejet, blev negene slæbt sammen og stillet op to og to mod hinanden. Var vejret godt, kunne hjemkørsel påbegyndes ret hurtigt. Var vejret regnfuldt, skete det, at kornet spirede i hobene. Man kunne så risikere at skulle stille dem om, endog at skære båndene på negene før hjemkørsel, så sol og vind kunne tørre kornet. Såfremt vi var mandskab nok, kørte vi med sættevogn, det vil sige, at en vogn blev læsset af, medens den anden vogn var i marken. Selv om vi tærskede i høsten, var det sjældent, at vi undgik at sætte stak. I høsten var man ikke så nøjeregnende med klokken. Chr. Nielsen, som hjalp mig i mange

år, var glad for en snaps til aftensmaden og det efterfølgende høstgilde. I min tidligste barndom råbte vi hurra, når vi kørte hjem med det sidste læs, og det var lidt flovt, hvis vi var de sidste, der fik indhøstet. Den, der blev først færdig med høsten, hjalp naboerne.

Så snart negene var inde, begyndte skrællepløjningen, ja, ofte pløjede man imellem hobene, hvis høsten trak ud. Skrællepløjningen med efterfølgende harvning og tromling var en god måde at bekæmpe ukrudtet på.

Da vi som regel skulle have rug efter kartofler, skulle det gå hurtigt med optagning af disse. Kartoffelploven, der pløjede kartoflerne op, blev afløst af en såkaldt kartoffeloptager, der dog ikke

Hans Andersen viser i 1958 at han stadig er ganske ferm til at binde neg.

samlede kartoflerne op, men spredte dem ud over et par meter. Man undgik at rode i jorden, men fik ømme rygge. Såkaldte kartoffelsjak kunne lejes, men som regel klarede vi det selv med et par koner til hjælp. Vi havde i mange år hjælp af børnene, men i slutningen af 1960'erne, da vi havde 1/3 af arealet med kartofler, lejede vi en special optager. Rugen skulle såes inden oktober, og kartoffeloptagningen var først helt færdig, når både harvekartofler og plovkartofler var oppe. Intet skulle gå til spilde.

Ved roeoptagning blev roerne lagt i rækker to gange to, det vil sige, der var lagt fire rækker sammen. Aftopningen skete med en kniv, hvorved man skilte toppen fra roen, et arbejde der sved i ryggen, og som i den frostklare morgen fik hænderne til at værke, når man tog på den iskolde roetop. Senere kom der aftopningsjern og en maskine til at samle roerne i rækker. I lighed med kartoflerne blev roerne, når de var kørt hjem, dækket med halm og jord. Kartoflerne havde altid to lag halm og to lag jord. Som regel blev roetoppen pløjet ned, ensilering af

roetoppe blev først aktuel i slutningen af 40'erne.

Gødningssudkørsel foregik på den måde, at fastvognen blev læsset og klappet til med skovlen, så gødningen skinnede. Møjhakken kom i funktion, og møjbunkerne lå i rækker, indtil de blev strøet ud, så pløjningen kunne begynde. 25 tdr. land blev vendt hvert år. Det sidste omskifte, der blev pløjet, var grønjorden. Det var tungt for hestene, og såfremt vi havde en tredje hest, blev også den spændt for.

I disse efterårsdage, hvor regnen tit silede ned, og hvor hestenes ånde og dampen fra deres svedige kroppe slog sammen i en måske ikke særlig vellugtende udstråling, var det trods alt dejligt for en halvt gennemblødt karl at gemme sig under hestens hals - ind til bringen - og føle mulens søgen ind til ens hoved. Da var vi næsten en enhed.

Krisen i 30'erne.

Landbrugskrisen i 30'erne havde i sit kølvand fallitter og akkorder inden for landbruget. Priserne på landbrugsvarerne var gået i bund, f.eks. kostede 1 kg. smør 1,61 kr., eller gennemsnitlig for femåret 1930-35 1,80 kr. pr. kg. Flæsket faldt i 1932 ned til 0,76 kr. pr. kg. Det havde i tiden op til 1925 kostet omkring 2,50 kr. pr. kg. Man sagde, at man skulle binde en tikroneseddel i halen på hvert svin, man sendte til England.

Det var disse økonomiske forhold, der dannede grundlaget for L.S. Landbrugets Sammenlutning⁸. Far og jeg havde drøftet, hvorvidt far skulle melde sig ind i L.S. Resultatet blev et ja, fordi vi følte, at en faglig sammenslutning, der rummede såvel husmænd som gårdmænd kunne være på sin plads. Landboforeningerne var dengang præget af Venstre, og husmandsforeningerne var gennemsyret af radikalisme.

Det kom til flere konfrontationer mellem L.S., og de gamle foreninger ved dirigentvalgene i de landøkonomiske foreninger, og det har sikkert været bittert, at forstander Oluf Jensen (Landboforeningens formand) måtte vige pladsen som dirigent ved slagteriets generalforsamling.

L.S. nåede sit højdepunkt i 1935 ved bondestævnet på Amalienborg Slotsplads. Bent Christensen (naboens søn) og jeg besluttede at deltage i stævnet. På vej til Lindholm station råbte Ole Olsen til os: »Sørg nu for at få noget godt med hjem«. Ja, en familie med et jordtilliggende på 5 tdr. land kunne nok trænge til lidt støtte.

Mødet begyndte godt med sangen »Frem bondemand, frem«, men så slog der en fremmedartet tale igennem, og vi skyndte os hjem⁹.

Den i 1933 gennemførte lov om fordeling i svineproduktionen (svine kort) medvirkede til en nedsættelse af produktionen, så der hen imod slutningen af 30'erne var indtruffet nogenlunde normale tider, selv om man ikke nåede op på de priser, som gjaldt i 20'erne. Svinekortene blev afskaffet ved besættelsen i april 1940.

Svært at få økonomien til at hænge sammen.

Politisk set fik »Det fri Folkeparti« (senere Bondepartiet)¹⁰ ingen betydning. »Det fri Folkeparti«, som var tænkt som talerør for L.S., blev dannet ved, at nogle af Venstres folketingsmedlemmer udskilte sig fra partiet. Men det betød en svækkelse af partiet Venstre, hvilket gav sig udslag ved folketingsvalgene i 1935 og 1939. I Uvelse tabte Venstre ved valget i 1935 15 stemmer, og »Det frie Folkeparti« fik 18 stemmer.

Ved valget i 1939 opnåede Bondepartiet 25 stemmer, men i 1943 opnåede de kun 2 stemmer. Sagen var klar, landmændene havde sagt ja til en fagorganisation, men nej til yderliggående politik.

Når de fleste landmænd alligevel kom nogenlunde helskindet igennem krisen, skyldtes det først og fremmest sparsommelighed, lav gæld og det såkaldte Kanslergadedeforlig mellem Socialdemokratiet og Venstre, som foruden de tidligere nævnte svinekort også omfattede devaluering af kronen, uden særskat på landbruget, og en krisehjælpsordning¹¹. Sidstnævnte ordning, tillige med en akkordordning, der tjente til at sanere gælden, var ikke lige velset i alle landbo-kredse, især ikke hos de landmænd der havde undladt store gældsstiftelser. Men adskillige landmænd - også i Uvelse sogn - måtte gå fra

gårdene. Ser man på de tidligere omtalte priser på landbrugsvarer, vil man nærmest undre sig over, at ikke flere landmænd måtte forlade ejendommene. Det var især ejere af ejendomme over 30 tdr. land, det gik ud over, og inden for en 10-årig periode måtte ca. 1/3 af ejendommene her i sognet skifte ejere.

Gennemsnitsindtægten lå i disse år for landbrug af nævnte størrelse på ca. 2 - 3.000,- kr. pr. år. Et stort forbrug af egne og billige varer hjalp dog på selvopholdelsesdriften, dog var en luksusspise som smør bandlyst.

De her nævnte forhold spillede også ind på landbrugsmedhjælpernes forhold. Omkring 30'erne var en karls årsindtægt ca. 800 til 1.000 kr. plus kost og logi. De gifte medhjælpere havde vel endnu sværere ved at klare sig. En flink gårdmandskone kunne som regel forsøge tilværelsen lidt med flæske varer. Kartoffler og grøntsager var i haven, og de mere fastboende husmænd havde som regel også deres 200 puns grise.

For håndværkere var det heller ikke så godt. Et eksempel herpå var de skiftende ejere af Uvelse smedie. Omkring 1929 hjalp nogle landmænd den nye smed, Harald G. Petersen, med lån. Grunden til, at man viste den nye smed denne tillid, gik nok i højere grad på det hensigtsmæssige i at få en smed, fremfor det mere idealistiske.

For øvrigt kom landmændene ikke til at fortryde denne håndsækning. Der er sikkert ingen, der vil påstå, at håndværkerens priser var en medvirkende årsag til landmændenes dårlige økonomiske forhold. Et par eksempler fra regninger fra den tid viser dette:

Regning fra smeden:

4 hestesko	13,00 kr.
1 skære hvæset	1,00 kr.

Regning fra tømmeren:

1 rude i hestestald	1,25 kr.
1 rude i stue	3,00 kr.

Regning fra maleren:

Stue tapetseret incl. tapet, loft og ovnplads limfarvet 70,00 kr.

Den anden verdenskrig.

Uvelse sogns beboere var vel lige så søvnige, som beboerne i det øvrige land, da de tyske stridskræfter den 9. april 1940 overskred den danske grænse. Vognmand Axel Olsen skulle køre til København med et læs rug, som vi havde solgt til Brugsen. Han havde ikke set meget til tyskerne på turen. Uddeler Holm startede bilen og kørte til Værløse flyveplads, og han berettede ved hjemkomsten om en enlig soldat, der lå på knæ og skød op mod de flyvemaskiner, der havde ødelagt flyvemaskiner og flyveplads i Værløse.

Lige så værgeløs følte jeg mig i de følgende dage, da jeg harvede i marken og overhovedet ikke kunne høre fuglene synge, men kun hørte de tyske transportmaskiner på vej til Norge.

Befalingen om total mørkelægning havde jeg tænkt, vi skulle ignorere, men far skulle den 9. april til et møde hos sognefogeden, og da han kom derud, ringede han til karetmageren, om han ville sende bud til mig, at vi skulle mørkelægge. Så måtte jeg jo gøre det.

En oplevelse, der berørte mig dybt, var da en landmand, der kom hjem fra marken med sine heste, glad råbte: »Nu er vi da blevet tyskere«. Da kendte min harme ingen grænser.

Tiden gik, og tyskerne syntes uovervindelige, der blev rationering på mange områder. Bilerne blev opklodsede, det voldte dog ikke de store ulemper, da kun få havde fået et sådant apparat.

I 1941 blev jeg gift med Sigrid, som var datter af Kirstine og Vilhelm Andersen, »Kjeldsholmgård«, og overtog kort tid efter »Stenbygård«.

Til trods for, at der på ejendommen to gange havde været mund- og klovesyge, samt udskiftning af kreaturer på grund af smitsom kastning og tuberkulose, og at der havde været to landbrugskriser i fars tid, afleverede han alligevel et veldrevet landbrug med alle de maskiner og redskaber, som et mindre landbrug den gang

kunne tænkes at have brug for. Krigen fortsatte. Rationering på næsten alle varer og mangel på disse medførte tyverier. Den ene af vore cykler blev stjålet, og den anden blev skrællet. Vaske-tøjet blev stjålet, så vi stod på bar bund. Et gammelt sammenstykket lagen blev købt for 70,- kr. Hos Willerup, Hillerøds daværende største manufakturhandler, fik vi tøj til en kjole til min kone. Vi havde vundet i lotteriet.

Brændselsrationeringen bestod for vort vedkommende i en nedskæring i forbruget fra 12 rm. til 1 1/2 rm. Det var også lidt af en nådegave at kunne købe et læs kvas i skoven. Borgerne mødte op tidligt om morgenen hos skovfogeden og måtte stå i kø. Når skovarbejderne havde samlet kvasbunkerne, var der mulighed for at få lov til at samle de tiloversblevne kviste. Tørv blev for Uvelse sogns vedkommende købt fra nogle gårde i Nr. Herlev, som havde lodder i Attemose, samt fra en mose ved »Strenghøj«.

Såvel landmænd som husejere havde egne svin, så et væsentligt forbrug til husholdningen var sikret. Var der lidt fedt til rest, blev det forvandlet til sæbe. Nogle svin blev vel »sorte« til gavn for såvel producent som forbruger. Det kunne være til skade for eksporten, men det var jo kun til glæde for alle.

Med hensyn til Uvelses rolle i frihedskampen er det nok svært at fortælle noget positivt, i hvert fald når det gælder aktiv deltagelse. Svend Age, Olga Andreasens søn, var aktivt med, men han boede jo ikke her i byen. Peter Nielsen »Højlund«, havde sin lade fuld af våben, ellers var det vist småt med aktiv deltagelse.

Lá Cours¹² opfordring til møderække blev dog fulgt op. Lærer Christensen og jeg deltog i møder på statskolen i Hillerød, og vi på forskellig måde søgte at få sognet med i. Først med stuemøder, senere med danske møder i Lystrup forsamlingslokale (hos købmanden), alsang o.s.v. Men når folk havde svært ved at tro på tyskernes forbrydelser, skyldtes det i høj grad det officielle Danmarks stilling. Men de illegale blade og radioen (sender fra England) medvirkede dog til den rette forståelse af vor stilling.

Foruden de nævnte danske møder havde skytteforeningen eller idrætsforeningen arrangeret al-sang, og venstreforeningen havde formået den kendte præst Brovang, Jørlunde, til at læse Kaj Munks forbudte skuespil »Niels Ebbesen«. Det foregik i gymnastiksalen for fuldt hus.

På Lystrupgård blev en af gårdens medhjælpere dræbt, da han ikke lystrede Schallburgkorpsets ordre¹³. Korpset havde indfundet sig på gården og krævet ejerens bil udleveret, hvilket blev efterkommet prompte, idet Aage Olsen troede, det var frihedskæmpere han stod over for. Da han opdagede fejltagelsen, ringede han til centralen for at få vagtværnet til hjælp.

Sognerådskasserer Axel Olsen mødte alene op, fordi han ikke kunne få forbindelse med andre. Han blev sammen med sin vagtværnsstav, ejeren af gården og medhjælperne låst inde i garagen, hvor de måtte blive til næste morgen.

En morgen først i maj måned 1945 kom en del unge mennesker til Uvelse og bad om logi for natten. En af disse var en ung mand, vi havde haft som medhjælper i efteråret 1944 - umulig som landbrugsmedhjælper - men det var jo heller ikke grunden til, at han var hos os.

Det havde været svært at høre radio fra England, men den 4. maj 1945 opfangede jeg dog frihedsbudskabet. Næste morgen gik flaget til top, og jeg listede ganske stille hen til kirken, hvor lærer Christensen havde samlet elever og enkelte andre. Nogle dage efter så jeg rester af den tyske værnemagt komme sjokkende eller kørende i gammeldags fastvogne, som de formentlig havde stjålet i Polen - et sørgeligt syn - der var sket meget på fem år.

Andelsmejeri og -slagteri.

De fleste landmænd i Uvelse leverede svin til Frederikssund Andels svineslagteri, kun en mindre del landmænd til Hillerød Andelssvineslagteri. Årsagen var formentlig, at sidstnævnte slagteri var oprettet sidst. Der fandt en kappestrid sted, om hvilket af slagterierne, der kunne give den højeste pris. Den slags illoyale konkurrence er jo forlængst afskaffet. Transport af svin foregik på en fjedervogn, hvorpå der var

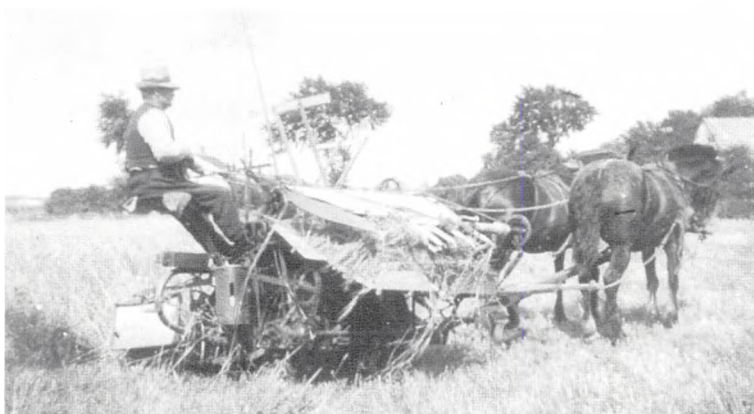
fastgjort et lad. Svinene blev læsset, nærmest proppet ind i vognen, hestene forspændt, så kunne kørslen til slagteriet begynde. Som dreng fik jeg en enkelt gang lov til at komme med på turen. Da vi kom til slagteriet, blev svinene aflæsset, når det var ens tur, hestene blev opstaldet på en gæstgivergård, og vi gik en tur hen for at se på slagteriet, som vi jo var medejere af. Dernæst fik vi pengene på kontoret. Jo, vi var andelshavere.

Fragtbilen overtog senere kørslen til slagteriet, og checken kom med posten.

Mælk blev af de fleste landmænd leveret til andelsmejeriet »Baunedal« i Lyng. Kun et fåtal leverede mælk til Jørlunde Mejeri. Før den første verdenskrig kørte Conrad mælken. Conrad boede ved »Sundholmbakken«. Alle var ifølge andelstanken lige, og skulle have mælken afhentet på deres ejendom ifølge andelsbevægelsens grundlov. Men den opfattelse delte Lyng-bønderne åbenbart ikke, og et flertal vedtog, at mælken skulle leveres på mejeriet, og dermed måtte andelshaverne slutte sig sammen, som de var venner til eller rettere tvunget til, for det medførte, at husmanden med den ene hest måtte køre for tit.

Efter års forløb blev det igen vedtaget, at mejeriet skulle sørge for kørslen. Det skete først med hest og vogn - senere med bil. Endnu en gang måtte man bide i det sure æble og transportere mælken selv. Da fandt en ny mand i sognet ud af, at vi kunne sælge mælken til et privat mejeri, og en del forlod andelsmejeriet. Ikke fordi vi svigtede, men fordi mejeriets flertal havde svigtet.

Måske har sognets landmænd ikke stået i allerførste række, når det gjaldt avlsarbejdet inden for ko- og svineavl, men man har vedrørende Frederiksborgheste gjort et stort avlsarbejde, det gælder især gårdene »Bønnevad«, »Bøllelose« og »Tilsbæk«. Oldenborgerne på »Stagnegård« bør også nævnes. Den »røde danske malkerace« plus »det danske landsvin« blev gennem mange år præsenteret på dyrskuerne fra »Højlande«. Senere var det »Strenghøjgård«'s jerseybesætning, der tiltrak sig opmærksomhed.

Den hestrukne selv binder gjorde det hårde markarbejde noget lettere.

For de fleste landmænds vedkommende kan det vel siges, at de ikke har forsøgt at nå de store toppræstationer ved overdreven brug af foderstoffer eller ved investeringer, som sjældent kommer dem selv til gode, men landmændene i sognet har i lighed med landmænd i hele landet igennem en menneskealder i samarbejde med veterinærer fået bekæmpet og udryddet T.B. og smitsom kastning inden for kvægbruget. Det er en præstation af rang, de måtte gang på gang indkøbe nye og dyre dyr. I parentes bemærket husker jeg fars rejse til Bornholm for at købe køer, der ikke havde T.B. og min egen tur til Odsherred for at købe jerseykøer, der skulle være kastningsfrie, men som alligevel ikke var det.

Kartoflerne har været en god afgrøde for landbruget her i sognet. Ikke så få landmænd benyttede sig af den mulighed, der lå i leverance af industrikartofler til Grimstrup A/S, men om kartofler i almindelighed kan det siges, at der har været meget varierende priser, lige fra et par kroner i slutningen af en sæson til en gennemsnitspris på 15-20 kr. næste sæson. Holdt landmanden sig til lidt af hvert, som Nielsen »Tvinnemose« sagde, kunne det ikke gå helt galt. Desværre blev landmændene på et senere tidspunkt tvunget til at specialisere sig.

Gennemsnitsindtægten i landbruget var steget fra mellem 2-3000 kr. årligt i 1935 til omkring 8-12.000 kr. i 1950.

I årene efter anden verdenskrig satte mekaniseringen ind, og det var især traktorerne, der skabte omvæltning. »Ferguson« i de små og halvstore landbrug, og »Volvoen« i de lidt større brug«. To-trefurede plove og mere effektive harver, gummivogne o.s.v. Kartoffeloptagere havde forlængst afløst håndens arbejde, og snart kom nye og mekaniserede kartoffeloptagere ind i billedet. Rationaliseringen og mekaniseringen satte også ind, når det drejede sig om landbrugets driftsbygninger. Hygiejnens krav var store og ubønhørlige, og gamle stalde blev forbedrede, og nye stalde bygget. Dermed blev den enkelte landmand stillet over for et valg: Køer eller svin, eller det mere drastiske, korn i hele marken og så et arbejdsmandsjob ved siden af. Sælge ejendommen eller bortforpagte jorden var jo også en udvej ligesom ejendommen også kunne drives ved en maskinstation.

Ejerne af de ialt 12 mindre gårdmandsbrug måtte i 50'erne gå ind i et andet erhverv i større eller mindre grad, eller med folkepension som supplement til indtægten. Det blev også almindeligt, at mange landmænd supplerede deres indtægter ved om vinteren at foretage snerydningsarbejde med deres traktorer. De overtog således deres fædres snekastningspligt - men til fagforeningspriser. 2 ejendomme blev solgt til større landbrug. Denne jordkoncentration kunne formentlig være undgået, såfremt

Hans Andersen på sin traktor i 1958

landbrugslovgivningen havde været mere effektiv vedr. sammenlægning af ejendomme. En animalsk produktion kan finde sted uanset ejendommens størrelse.

Køerne forsvandt langsomt ud af sognet, svine blev de traditionelle husdyr i dertil indrettede fine stalde.

En fantastisk arbejdsindsats blev gjort, ikke mindst af de enkelte landmænd der holdt ud med kvægavlen. Prisen på kartofler, svin og mælkeprodukter er i nogen grad fulgt med inflationsræset.

Mekaniseringen blev omkring 50'erne finansieret ved salg af heste og brug af lidt opsparet kapital, men yderligere mekanisering i forbindelse med forbedring af driftsbygninger eller opførsel af nye krævede et stort kapitalforbrug. Men da priserne på landbrugsejendomme var

stadig stigende, og da vurderingen hvert fjerde år fulgte med stigningen, blev der en difference mellem de faste kreditforeningslån og vurderingssummen. Dette blev udnyttet til nye lån, som pengeinstitutterne var mere end villige til at yde.

Disse lån skulle forrentes med en højere og højere rente, og dermed var landmanden presset til at forøge produktionen. Dette blev desværre ikke i første række til gavn for ham selv, idet en forfejlet økonomisk politik og skattepolitik overfor landbruget medførte stadigt stigende udgifter. Såfremt der i tide var indført en kontantvurdering på landbrugsejendomme, var de store låneoptagelser undgået. Dette ville have medført en mindre produktion til skade for landet, men stort set til gavn for den enkelte landmand.

Del 3

Sognekommunale betragtninger

Tiden fra 1930 og op til 1940 var som omtalt i tidligere afsnit i økonomisk henseende en dårlig tid for såvel arbejdere som erhvervsdrivende, og i et landbrugsområde som Uvelse ramte det særlig hårdt. Det betød, at sognerådet var tilbageholdende med at udskrive skat. De forskellige låneoptagelser til dækning af kasseunderskud vidner herom.

Sognefoged Jørgen Nielsen, der var skatteopkræver, var ligesom sognerådsformand Haselager forsigtig, når det gjaldt inddrivelse af forfaldne skatter. En ændring i disse forhold var nødvendig, da den nye sognerådsformand, Hans Granberg Petersen, trådte til i 1935. Men det føltes hårdt for mange skatteydere med den noget hårdhændede inddrivelsesmetode, der nødvendigvis måtte anvendes i sidste halvdel af 30'erne.

På baggrund af disse vanskelige år kunne det måske føles lidt overmodigt, at det daværende sogneråd i 1942 lod bygge kommunekontor, sognerådslokale, gymnastiksal, sløjdelokale m.v. i forbindelse med skolen, men noget større kasseudlæg blev der ikke tale om.

Tilskud og rentefrit lån gjorde direkte udlæg af kommunekassen unødvendigt. Eftertiden måtte så rette op på visse udeladelsessynder vedrørende skolekøkken samt installation af centralvarme, det sidste var en ret dyr foranstaltning. Men til det daværende sogneråds ros skal siges, at det at få gennemført 1937-skolelovens næsten uden penge var et økonomisk kup.

Sognerådsformand fra 1943 til 1970.

I 1942 skulle der have været holdt ordinært sognerådsvalg, og i de fleste kommuner var der allerede opstillet lister til valget, men tyskerne tillod ikke, at dette valg blev afholdt. Resultatet blev, at det siddende sogneråd fik sin funktionsperiode forlænget med et år og to måneder.

Denne forlængede funktionsperiode betød, at det sogneråd, der blev valgt i marts

1943, virkede fra juni 1943 til april 1946, og dermed var sognerådets normale funktionsperiode igen i orden¹⁴. Ved sognerådsvalget i

1943 blev følgende valgt:

Liste A (Socialdemokratiet):

Jens Sørensen, Niels Poulsen

Fælleslisten (venstre, konservative, radikale):
Hans Andersen, Bent Christensen, Axel Olsen,
Hans Axel Nielsen og O.H. Rasmussen.

Indtil 1943 blev sognerådsmøderne almindeligvis afholdt om eftermiddagen, men det nye sogneråd henlagde møderne til aften timerne, da man ikke fandt det rimeligt at bruge den normale arbejdstid til afholdelse af møder. En undtagelse var dog skatteligningen.

Kun et medlem af det tidligere sogneråd kom med i det nye råd, idet de øvrige medlemmer ikke ønskede genvalg. Det var vandrehjemsvert Jens Sørensen, hvem det var en glæde at samarbejde med. Jens Sørensen var formand for børneværnet, en post som gennem mange år blev varetaget af en repræsentant for Socialdemokratiet. Hans efterfølger var Carl Th. Rasmussen.

Niels Poulsen, der var valgt på samme liste, tilhørte den gamle Poulsenske familie i Lystrup. Han opnåede tit at få sine forslag gennemført, dels fordi de aldrig var yderliggående og dels på grund af hans taktiske evner.

De på fælleslisten valgte medlemmer af sognerådet var med undtagelse af skovfoged Rasmussen alle landmænd, hvis fædre også havde siddet i sognerådet.

Krigen havde medført rationering på snart sagt alle områder. Her skal blandt andet nævnes »Kornværnet«, som skulle sørge for, at mindre landmænd fik tildelt foderkorn. Et område som blev bestridt af Bent Christensen.

Brændselsrationeringen bestod i tildeling af petroleums- og koksmærker, sidstnævnte i mikroskospisk form. Brænde blev uddelt - endog i halve rummeteer, og der skulle næsten overmenneskelige evner til at uddele de få rummeter, som sognet havde fået tildelt. Her blev det

Hans Aksel Hansen, der fik den upopulære opgave at administrere tildelingen.

Vejudvalget var det mest udadvendte af sognerådets udvalg. I den første periode var skovfoged Rasmussen formand for udvalget, og man nød godt af hans administrationsevner. Vej-udvalgets formand måtte ofte stå for skud, når der blev klaget over dårlige veje eller mangelfuld snekastning, men navnlig en Jes Petersen, som senere blev formand for udvalget, fik det til at glide med en hjælpende hånd eller en øl.

Indad var det sikkert kassereren, der tegnede sognerådet. Der fik man penge og betalte sin skat, medens man udvekslede bemærkninger om begivenheder i sognet. Det var Axel Olsen, der var suveræn på denne post indtil 1954. Han efterfulgtes af Anker Petersen, der hurtigt blev populær blandt kommunekontorets gæster. Han bestred denne post indtil 1970.

Blandt kontorets gæster var så godt som hver onsdag Aage Juul, der en overgang havde et lille arbejde for kommunen, idet han kørte en handicappets dreng til og fra skole. Aage Juul var tidligere tjener. Han var på grund af sygdom flyttet til Uvelse. Lidt snak - lidt varme i vintertiden. Det blev til et gensidigt venskab, der medførte, at Aage Juul testamenterede sit hus til Uvelse kommune. Desværre påskønnede repræsentanterne for den senere storkommune ikke denne gave, og solgte huset.

Jeg blev i 1943 valgt til sognerådsformand og blev således den sidste formand for Uvelse sogneråd, idet jeg fungerede, til kommunen blev indlemmet i Slangerup kommune i 1970.

Det afgående sogneråd havde i fællesskab med Slangerup by- og landkommune ansat Greis Nielsen som kommunesekretær, han blev senere amsrevisor. Greis Nielsen var en dygtig og arbejdssom mand, der følte det som sin pligt at sørge for, at alle andre var lige så arbejdsomme.

Da jeg første onsdag i juni 1943 mødte op på kommunekontoret, mente han, det var nødvendigt at oplære mig i det kommunale arbejde fra bunden, og jeg blev derfor sat til at udfylde et folkeregisterkort. Han lod mig endvidere forstå, at hans stilling som sekretær i Uvelse kom-

mune gav ham næsten lige så meget arbejde, som han havde i de to Slangerup kommuner, fordi vi i Uvelse havde et børnehjem, og man skulle passe på ikke at blive opholdskommune, når fædre og andre kommuner søgte at smøge ansvaret fra sig.

Børnehjemmet var drevet på en mere idealistisk måde af dets stifter, Ellen Larsen, og den senere forstanderinde Inger Andersen. Men idealisme har ikke meget at gøre med en slunken kommunekasse, og derfor opstod der tit stridigheder mellem kommunerne, om hvilken kommune der var retlig opholdskommune. Dette var ikke alene med hensyn til alimentanter, men også når det drejede sig om mennesker, der under een eller anden form fik hjælp fra kommunen.

Mange kommuner forsøgte at smøge pligten til at være retlig opholdskommune af sig. Derfor var det at give ulovlig rejsehjælp, såfremt det blev opdaget, ensbetydende med, at en kommune, der gjorde dette, skulle refundere den nye kommune alle ydelser til den nødstedte, og det uden refusion fra staten. Såfremt en sognerådsformand af egen lomme betalte rejsehjælpen, gjaldt samme regler.

Denne strenge men retfærdige regel medførte, at der desværre blev nægtet hjælp også til personer, som i virkeligheden havde sikret sig arbejde i en anden kommune.

Men alt kunne omgås, når der var sikkerhed for, at det ikke bare var løs tale med arbejdet i nabokommunen. Vognmanden turde jo nok løbe en vis risiko med hensyn til betalingen for flytningen.

Fra gammel tid var vort hjem et fast tilholdssted for landevejens farende svende. Vi serverede aftensmad til dem der ønskede det, rent halm til natlogi og morgenkaffe. Var en ikke fast gæst en morgen syg, blev bilen startet, og han blev kørt til læge. Måske det var ulovlig rejsehjælp? Livet er trods alt ikke så enkelt, at alt kan udmøntes i paragraffer. Måske skulle jeg have været hængt ud, fordi jeg lovede en gammel mand, at han kunne blive boende i sit hus, da han indtrængende bad: »Hans, send mig ikke

på alderdomshjem«, skønt det var svært at holde med god samvittighed.

Af andre ting, der hørte med til den tids offentlige job for en sognerådsformand kan nævnes besøg ved fødselsdage, og ikke at forglemme deltagelse ved alle begravelser.

Første gang, jeg skulle til skatteligning, var i 1944. Det var snestorm, og skatterådsmedlem Chr. Petersen, Vassingerød, meddelte at han på grund af vejret ikke kunne komme. En skatteligning uden skatterådsmedlem, første gang jeg skulle have en sådan, var ikke særlig morsom, så jeg spændte hesten for kanen og hentede skatterådsmedlemmet hertil.

Disse gammeldags ligninger efter formue og lejlighed var slet ikke til at le af. Sognerådets medlemmer kendte stort set alle skatteyderne, og skulle et af medlemmerne føle trang til beskyttelse af en skatteyder, var der straks seks andre, der havde en anden mening. Det afgørende var, enten at indtægten var så stor, at man kunne leve af den, og at den svarede til gårdens størrelse, eller at formuen var faldet, så mulighed for at leve forsvarligt var til stede.

Jeg tror, jeg kan sige, at alt blev justeret lige fra fødselsdage og sølvbryllup til større indkøb.

Landbrugernes regnskabspligt ændrede ikke ret meget ved det samlede resultat, og om ligningen blev mere retfærdig er nok et spørgsmål, men sognerådet forsøgte i hvertfald ved de såkaldte »torskegilder« at gøre sit til at hjælpe retfærdighedens gudinde. Nogle skatteydere reagerede med surhed, hvad jeg godt kunne forstå, andre tog det fra oven af og nedefter. Lønningsternes indførelse gav lidt postyr i lønmodtagernes rækker, indtil de blev fortrolige med forholdene.

Samarbejdet i sognerådet.

Gennem mine 27 år i sognerådet har jeg haft samarbejde med mange af sognets beboere, som for en kortere eller længere periode har haft sæde i sognerådet. En del af dem er allerede nævnt.

Set over en lang periode er der grund til at nævne den alsidighed i form af erhverv og anskuelse, der har præget de valgte.

Liste A (Socialdemokratiet) var i det sidste årti indtil 1943 repræsenteret af barber M. Chr. Nielsen og murer August Christensen og senere vandrehjemsvært Jens Sørensen, men derefter var det i henvend 25 år udelukkende arbejdere, der repræsenterede partiet. De kunne dog godt have en vis tilknytning til andre erhverv, såsom Carl Th. Rasmussen, der havde et mindre landbrug og Aksel Petersen, der sammen med sin kone drev brødudsalget. Eigil Jønsson var vejformand, Hans Olsen jord- og betonarbejder - et hårdt job - og Arne Poulsen var tømrer. Alle var dygtige medarbejdere i det sognekommunale arbejde.

I 1966 skete der ved valget en bemærkelsesværdig ændring i Socialdemokratiets repræsentation, idet to tjenestemænd, henholdsvis lærerinde Inge Bækgaard og skovfoged Harald Vester afløste arbejderne, men med hensyn til samarbejde i sognerådet skete der ikke større ændringer.

Fælleslistens repræsentanter i sognerådet var i tiden fra 20'erne og op til 1943 nærmest landmænd, såsom husmænd, gårdejere og en enkelt proprietær. Fra 1943 ændrede fælleslistens repræsentation karakter. Medlemmerne i den første periode er allerede nævnt, senere fulgte prprt. N.V.V. Danielsen »Strenghøjgård«, fodermester Niels Pedersen, smedemester Harald G. Petersen, uddeler Leif Busk, afbgr. Hans Chr. Hansen, gdr. Anker Petersen, gdr. Poul Rasmussen og gdr. Jes Petersen.

I sidste periode fra 1966 til 1970 fik fælleslisten i lighed med liste A en kvindelig repræsentant, nemlig fysioterapeut Lisbeth Hjelm. Hun blev senere afløst af overbetjent Bent Lund. Et andet i 1966 nyvalgt medlem var bestyrer Bent Thirstrup, »Strenghøjgård«. Sognet havde befolkningsmæssigt skiftet karakter, det var ikke længere nok med, at Lystrup og Uvelse var forholdsmæssigt repræsenteret i sognerådet. Ligevægt mellem de to byområder var forudsætningen for en god liste, udtalte en gang sognerådsformand Fr. Hasselager.

Mad og drikke har i det sognekommunale arbejde spillet en ikke uvæsentlig rolle, uanset om

Uvelse nye skole blev indviet i 1925

sognerådsmedlemmerne selv betalte, eller de lod skatteyderne om det.

Ser vi på de gamle sognerådsprotokoller, er det interessant at konstatere, at der efter et sognerådvalg først blev valgt medlemmer til fattiggassen, og derefter bestemte man, i hvilken række møderne med efterfølgende spisning skulle foregå hos de enkelte sognerådsmedlemmer.

Fru Kirstine Andersen, Lyng, hvis far gdr. Hans Jørgensen, »Kjeldsholm«, i flere perioder var medlem af Uvelse sogneråd både før og efter århundredskiftet, har fortalt, at det bedste

madsted var hos gdr. Søren Olsen, »Dyrelund«, men at skomager Jens Pedersen, Lystrup, ikke stod tilbage. Spisning kunne også finde sted ved udvalgsmøder. F.eks. var der tradition for, at vejudvalget spiste kyllingesteg hos os, efter at sognets veje var gennemkørt i de otte år (1925-1933) min far, Niels Andersen, var formand for vejudvalget.

Man ophørte efterhånden med at holde sognerådsmøder privat med efterfølgende spisning. Møderne blev henlagt til klokker H. A.

Hansens stue, og spisningen blev til kaffedrikning med æbleskiver, som var noget nær det

legendariske »Lauras æbleskiver«. En undtagelse var dog ligningen, hvor medlemmerne fik serveret frokost, men ved det efterfølger de »torskegilde« måtte medlemmerne selv medbringe mad. Olga Andreasen, som i mange år renholdt skolen, sørgede også for kaffen ved sognerådsmøderne, før Andrea overtog rollen som pedel på skolen og vært ved et veldækket kaffebord.

De »gamles« eller som man nu siger de »ældres« udflugt kom på mode i trediverne.

Først kørte man med hest og vogn, de kørende havde medbragt mad. Senere blev der kørt i private biler, og fra omkring 50'erne blev der lejet bus til transport.

Ved en sådan udflugt var det »kolde bord« det helt afgørende, derefter kom sangbøgerne frem, og der var en god stemning, når turen gik hjemad. Hvem der var mest tilfreds med turen, de ældre eller sogneråds medlemmerne og deres damer er nok svært at afgøre. Diæter for en sådan tur eller for noget andet møde, var der ingen, der selv i deres vildeste fantasi kunne drømme om.

De mange år i sognets tjeneste rummer både større og mindre vedtagelser. Det at få et forslag vedtaget skulle ikke altid ses i relation til det pågældende projekts størrelse eller økonomiske betydning.

Det var i sin tid vanskeligere for mig at få bevilget kamin til førstelærerens lejlighed, end det var blot nogle få år senere at få gennemført installation af centralvarme i den samlede skole incl. kommunekontor og offentlige baderum. En vedtagelse om bevilling af et filmsapparat til skolen voldte mere besvær end vedtagelse af den første kloakeringsplan.

Opgaver, som medførte nytænkning, såsom sundhedsplejerskeordningen i 1946 og opførelse af børnehave i 1968 gennemførtes i enighed.

Den relative store opgave med restaurering af kirken, der i parentes bemærkes var een af de største udgifter for kommunen, i den tid jeg var formand, var i administrativ henseende meget besværlig. Samtaler med provsten og en personlig henvendelse til kirkeminister Bodil Koch i anledning af ministeriets krav vedrørende op-

varmning af kirken, som medførte en merudgift på ca. 50.000,- kr. Merudgiften ved elvarme i forhold til luftvarme, mente sognerådet, burde betales af staten, men denne anskuelse kunne ministeren ikke godkende. Frederik den VI's valgsprog »Vi alene vide o.s.v.« gjaldt stadig på Christiansborg.

Sognerådets ønske om luftopvarmning var baseret på erfaringer fra Sct. Bendts kirke i Ringsted, men afslaget viste tydeligt, at et besparelsesforslag ikke havde nogen mulighed for at vinde det høje kirkeministeriums bevågenhed.

Vejenes vedligeholdelse havde en høj prioritering hos de skiftende sogneråd. Her skal specielt nævnes regulering af »Sundholmbakken«.

Allerede i midten af 40'erne stod denne regulering på sognerådets ønskeseddel, og ansøgning om at få vejarbejdet udført som beskæftigelsesarbejde med vejfondstilskud blev fremsendt, men ikke imødekommet.

En halv snes år senere blev arbejdet udført i forbindelse med regulering af vejen til Slangerup fra »Bøgelundgård« til og med »Sundholmbakken«. Regulering af bakken blev dog ikke så kraftig som oprindeligt ønsket. Gennem mange år havde ægsamler Hans Rasmussen, som boede ved »Sundholmbakken«, en grusbunke ved sit hus. Når der var sne og is, grusede han bakken, så heste og senere biler kunne passere den isglatte bakke.

Ved udvidelse af veje tænkte sognerådet nok ikke så meget i »miljø« som på vejsikkerhed.

Når jeg tænker tilbage på de smukke træer ved vejen mod Nr. Herlev og ved vejen fra Lysstrup by til skoven, som er fældet på grund af vejudvidelse, så er dødsdommen faldet ud fra sikkerhedshensyn uden skelen til miljø. Ved vejudvidelsen i Uvelse by, som fandt sted lige før 1970, kunne der måske nok være taget mere hensyn til landsbyens miljø end til travle biler. Når jeg tænker på en enkelt vej - vejen fra Gørløsevej til Lysstrup - kan jeg dog endnu få dårlig samvittighed over, at træerne blev fældet for sent, så de forvoldte en ung piges død.

De mange forskellige refusionsordninger, dels fra staten, dels fra skolefonden og kommu-

nerne imellem, endte hvert nytår i en såkaldt »nytårssregning«, hvor såvel kommunens tilskud som refusion af enhver art blev opgjort. Det endte som regel med, at Uvelse kommune måtte betale til fællesskabet.

Her skal dog nævnes en refusion, som Uvelse sogn i økonomisk henseende var godt tjent med.

På grund af kommunens store vejnet på 14 km, hvilket var det næststørste vejnet pr. indbygger i amtskommunen, opnåede man en så høj refusionsprocent som 65, hvilket medførte, at vejnettet gennem årene blev sat i en forholdsvis god stand.

Men generelt blev der spekuleret i tilskud hvorfor det er godt, at denne form for udligning er afløst af bloktilskud.

Sognet fulgte med tiden, og i social henseende var vi vel også nogenlunde tilfredse med os selv, men måske manglede der alligevel noget overfor afgivere.

Var tiden efter anden verdenskrig, og indtil bistandsloven trådte i kraft, mere human end tiden efter den første verdenskrig? Var socialreformen mere end en fastsættelse af normer for hjælp til dem, der uden egen skyld var kommet i nød, eller for dem der var lidt arbejdssky? Som ansvarlig for disse ydelser kan jeg sige, at det er ikke mange af dem, som jeg har mødt gennem de mange år, jeg tør hæfte etiketten »arbejdssky« på, og efter nutidens måletok var de alle blevet frikendte.

Var dovenskab grunden til, at børnene ikke var så rene, eller var de 35,- kr. om ugen, som loven gav ret til, så lidt, at lyst og evne til at gøre sig lidt kvindelig var forsvundet. Jo, foruden den kontante hjælp fik de husly.

Københavnerne skal have vand.

En begivenhed, der fandt sted i det første år, jeg var sognerådsformand, beviser klart den gamle sandhed om, at ingen kan spå om fremtiden. Jeg tænker her på Københavns kommunes ønske om at oppumpe 17,0 mill. m³ vand pr. år i det såkaldte Vildbjergområde, som også omfattede Uvelse sogn i vandmæssig henseende. Indbyggertallet i de berørte områder var 13.000, og der

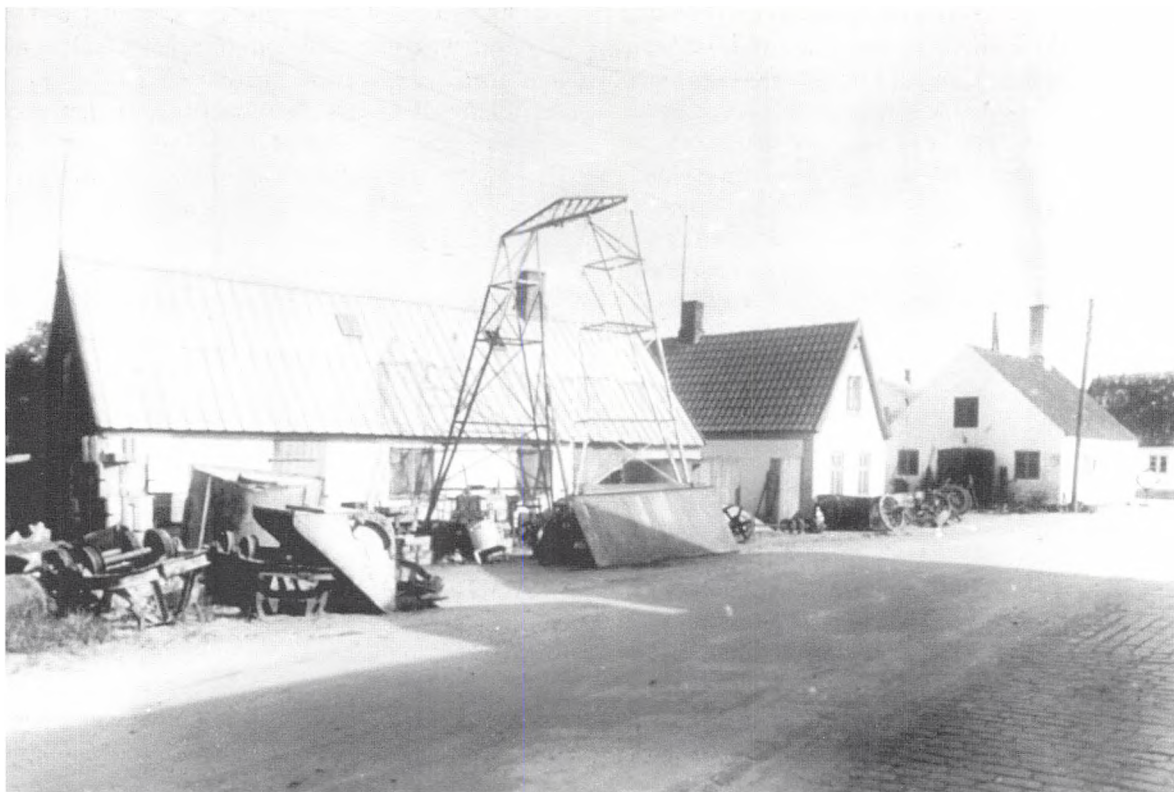
blev regnet med 40 m³ vand pr. individ, og for dyrene var det anslåede forbrug til heste og køer 15 m³ og til svin 10 m³.

Selv med en stigning i forbruget skulle der være rigeligt vand til lokalt forbrug, og indbyggertallet i området kunne fordobles, uden at der blev vandmangel. Derfor anbefalede alle, at man skulle underskrive overenskomsten med Københavns Vandforsyning, også sognerådsforeningen der var medforhandler. Ville sognerådene ikke underskrive, afsagde landvæsenskommissionen alligevel en kendelse i overensstemmelse med forhandlingsresultatet, idet grundvandet var fælles ejendom. Det lykkedes mig ikke i sognerådet at finde gehør for disse af landvæsenskommissionen fremførte betragtninger. Aksel Olsen og Bent Christensen gik imod, og et flertal af sognerådet nægtede at underskrive kontrakten. Af den senere afsagte kendelse fremgik det også, at Uvelse kommune ikke havde underskrevet.

Vand var der nok af i områdets undergrund, men i dag er det hovedstadsrådet, der afgør, om man kan få tilladelse til at pumpe af det vand, som findes her. Selv om der var taget mange hensyn i den før omtalte kendelse til såvel stigning i vandforbruget som befolknings tilvæksten, havde man ikke forventet en fordobling af vandforbruget og ej heller en flerdobling af indbyggertallet.

Aksel og Bent fik ret, men synske, tror jeg ikke, de var. Da pumpningen for alvor satte ind, gik brøndene tørre, overfladebrønde kaldte københavnere dem. Mangen en landmand måtte i flere måneder hente vand i transportspande hos naboen, der var så heldig at have en brønd, hvor vandet kom fra de dybere liggende lag. Nogle fik en boring eller en dybvandspumpe; andre modtog erstatninger, men efterhånden fik sognerådene forklaret borgerne, at man ikke uden videre skulle affinde sig med alt, hvad man fik tilbudt.

Kommunerne organiserede sig i en sammenlutning med rådgivende ingeniør til hjælp. Københavns kommune blev mere samarbejdsvillig. I de små bysamfund tilbød København nu

Uvelse byvej o. 1950 med smedien i forgrunden.

tilskud til vandværker, men forudsætningen var, at gårdene i byen var med, og at deres brønde eller i hvert fald flertallet af disse var brønde, hvor vandet kom fra de dybere liggende lag. Det var på grundlag af disse brønde, at Københavns kommune tilbød økonomisk støtte til et vandværk for Uvelse og Lystrup byer. Lystrupgård og Stangegård med deres besætninger vejede tungt.

Prprt. Aage Olsen, »Lystrupgård« gik helhjerteret ind for oprettelse af et vandværk og førte de afgørende forhandlinger med repræsentanter for Københavns Vandforsyning og opnåede et godt resultat - en boring plus 60.000,- kr. kontant.

Driften og afdrag på lån klarede med bidrag af forskellig størrelse, størst for landmændene.

I kommunal henseende fik det nye vandværk, som blev bygget i 1955, stor betydning. Der blev

indlagt vand i husene og kloakeret. Der blev opsat brandstandere, og disse kombineret med to store vandbeholdere gav Falcks Redningskorps bedre mulighed for brandslukning. Den ca. 120-årige brandsprøjte, som havde tjent Uvelse sogn godt, kunne dog stadigvæk bruges.

Smedemester Harald G. Petersen var på en måde ophavsmand til et afvandings- og kloakeringsprojekt i Uvelse i 1952. Det var almindeligt, at smedens areal (Ahlmanns værksted) stod under vand i vinter og forårsmånederne. Det samme var tilfældet på »Bøllemosegård«. I skellet ved »Stangegård« var et lille gadekær, hvor vandstanden om vinteren og foråret steg, så det oversvømmede et areal af »Bøllemosegård«. Disse vandlidende arealer var hovedårsagen til, at kloakering af Uvelse by skete på et ret tidligt tidspunkt.

Da kloakeringen af Uvelse og Lystrup byer blev udvidet i 1965, skulle kommunen stå i forskud med betalingen. Mange grundejere betalte dog kontant de 3-4.000 kr., kloakeringen kostede, men låneoptagelse fandt sted, og kommunens midler blev brugt. Midt i det hele kom regeringens stop vedrørende udlån til offentlige anlæg fra finansieringsinstituttet. Sognerådet manglede endnu 100.000,- kr. for at gennemføre projektet. Her kom »fodermesterlånet« ind i billedet, idet man privat lånte 100.000,- kr. af fodermesteren på »Stangegård«. Dette blev livligt kommenteret i tekst og billeder i pressen.

På grund af befolkningstilvæksten løb sognerådet ind i en anden krise, denne gang vedrørende skolelokaler. Vi manglede i 1968 skolelokaler, men regeringen forbød at bruge mere end 100.000,- kr. til skolebyggeri. Et skolelokale kunne med lidt god vilje skaffes for dette beløb, men vi måtte bygge ungdomslokale uden skelen til de 100.000, kr. Resultatet blev så, at der blev bygget en såkaldt »Sognegård«, som kunne bruges til såvel skole som til ungdoms- og forsamlingslokale.

I sognegården var 3 lokaler. De to lokaler blev brugt til klasseværelser og det ene lokale til ungdomslokale. Ungdomslokalet var forbundet med det ene klasseværelse med en foldevæg, så den lokale befolkning kunne bruge disse lokaler til forskelligt formål og dermed medvirke til, at ideen med en Sognegård blev ført ud i livet.

Kommunalreformen.

Gennem årene havde lovgivningsmagten pålagt kommunerne flere og flere opgaver, som i allerfleste tilfælde skulle løses efter de normer, som blev dem dikteret.

En lang række af disse opgaver kunne de små kommuner ikke løse alene. Derfor blev der indgået aftale om at løse disse opgaver kommunerne imellem. For Uvelse kommunes vedkommende kan nævnes opførsel af fælles alderdomshjem sammen med de to Slangerup kommuner og Græse-Sigerslevvester kommune og den senere mere vidtgående aftale mellem endnu flere kommuner og amtsrådet om en udvidet plejeaf-

deling »Solgården« i Slangerup. Med Lyngge-Uggeløse kommune var indgået aftale om hjemmesyge- pleje. Senere blev der med samme kommune indgået skoleforbund, så realeksamen kunne opnås.

En fælles forbrændingsanstalt med flere kommuner som deltagere havde Uvelse kommune ligeledes del i.

Kommunalreformkommissionen¹⁵, som folketinget havde nedsat, kom til den opfattelse, at når kommuner skulle løse de før nævnte opgaver med flere kommuner i fællesskab, var de for små, og dermed var dommen fældet over de små kommuner, hvor sognerådsmedlemmerne og befolkningen kom hinanden ved.

Som det fremgår af ovenstående var der, når der skulle tages hensyn til samarbejdet med nabokommunerne, kun Slangerup og Lyngge-Uggeløse, der kunne komme på tale i spørgsmålet om sammenlægning.

Hvis Lyngge-Uggeløse kommune havde fået mulighed for at bestå uden sammenlægning med Lillerød og Bloustrød, ville det have været den naturligste partner grundet de indgåede samarbejdsaftaler. Uvelse sogneråd fik af kommunalreformkommissionen valgfrihed vedrørende sammenlægning med enten Allerød eller Slangerup.

I de forhandlinger der førtes med de to Slangerup kommuner og Jørlunde kommune, ville Slangerup bys repræsentanter ikke gå med til at bevare en 5-klasset skole i Uvelse. Først en henvendelse fra daværende amtsrådssekretær Boeck fik Slangerup bys sogneråd til at erklære, at Uvelse skole skulle bevares.

Så nær en sprængning af en påbegyndt forhandling var man umiddelbart før den 1. maj 1969, hvor sagerne skulle være afgjort.

Bestemmelsen om skolen blev optaget i sammenlægningsoverenskomsten, men indenrigsministeriet ville ikke godkende den med henvisning til, at bestemmelsen kunne optages i en protokollatilføjelse til overenskomsten.

Endvidere skulle børnene fra Uvelse, som ønskede at komme i gymnasium ikke være tvunget til at søge Frederikssund gymnasium.

I et protokollat blev der også indføjet en bestemmelse om, at Uvelse bibliotek skulle bevares som udlånssted, og at hovedbiblioteket blev etableret i Slangerup. Endvidere var man i sammenlægningsudvalget enige om, at Uvelse kommune kunne optage lån til opførelse af en vedtagen børnehave og et vedtaget vejanlæg.

Disse bestemmelser blev godkendt af indenrigsministeriet den 29. januar 1970, og sammenlægningen trådte i kraft den 1. april 1970.

Samme dag tiltrådte jeg som amtsborgmester i Frederiksborg amt, men det er en helt anden historie.

Hans Andersen fotograferet på sognekontoret i 1958

Noter

- ¹ Indledningen er skrevet af Henrik A. Bengtsen på baggrund af et interview med Hans Andersen den 3. december 1997. Artiklens fotografier er alle udlånt af Slangstrup lokalhistoriske arkiv.
- ² Indtil 1932, hvor socialdemokratiet udtrådte, omfattede Fælleslisten alle de daværende partier.
- ³ Uvelse skole var en rytterskole bygget under Frederik IV, som i årene 1721 - 27 oprettede 240 skoler fordelt over hele landet. I forbindelse hermed udstedes der i 1721 bestemmelser om skolepligt og skolegang m.v.
- ⁴ Grænsen, der skrives om, er den nye grænse efter genforeningen i 1920.
- ⁵ Carl Theodor Zahle var konseilspræsiden fra 1913 - 20 og statsminister og justitsminister fra 1918. Han afskedigedes af Christian X i forbindelsen med påskekrisen i 1920.
- ⁶ Dreyfus affæren var en fransk spionsag i 1894 mod kaptajn Alfred Dreyfus, som var af jødisk slægt. Dreyfus blev efter deportation til Djævleøen benådiget i 1904.
- ⁷ Lindholm station er i dag nedlagt.
- ⁸ Landbrugets Sammenslutning blev dannet i 1930 for at forbedre landbrugets kår. I 1935 organiseredes et bondeoptog til Christian X med 40.000 deltagere, der forlangte højre landbrugspriser. 1935 - 43 repræsenteredes LS i Folketinget af Det frie folkeparti, som under besættelsen søgte forståelse med tyskerne, hvilket medførte masseudmeldelser og efter besættelsen fængselsstraf for lederne. Se også note 10.
- ⁹ Bondestævnet på Amalienborg slotsplads, se note 8.
- ¹⁰ Det fri folkeparti (Bondepartiet) opstod i forbindelse med landbrugskrisen i 30'erne. Partiet opnåede ved folketingsvalget 1935 fem mandater, 1939 fire, 1943 ti. Partiet samarbejdede under den tyske besættelse af Danmark med nazisterne, og det opløstes 1945; blandt lederne var Alex Chr. Hartel, medlem af Folketinget 1935-43.
- ¹¹ Kanslergadeforliget var et politisk forlig mellem Venstre og regeringspartierne Socialdemokratiet og Radikale Venstre, sluttet i statsminister Staunings hjem i Kanslergade 30. januar 1933. Forligets hovedpunkter var forbud mod arbejdskampe i et år, devaluering af kronen med deraf følgende prisstigning især for landbrugsvarer, skattelettelser og henstand for landbrugere, vinterhjælp til arbejdsløse og socialreform.
- ¹² Vilhelm Lá Cour la Cour var historiker; dr. phil. Lærer ved Birkerød Kostskole 1918, lektor 1931-49. Redaktør af Grænsevagten fra 1918, stærkt aktiv i arbejdet for danskheden i Nord- og Syd Slesvig, bl.a. gennem Grænseforeningens hovedstyrelse. Næstformand i Sydslesvigsk Udvalg 1945-48. La Cour sympatiserede med partiet Dansk Samling, og udgav under besættelsen en række skrifter, som kostede ham en fængselsstraf. Medarbejder ved Sønderjyllands historie, forfatter til Danmarks historie 1-2 (1937-40) og Danmarks historie 1900-45 1-2 (1950) samt til en lang række historiske arbejder, især om Sønderjylland og Danmark under besættelsen 1940-45.
- ¹³ Schallburgkorpset blev oprettet 1. april 1943 af kaptajn løjtnant K. B. Martinsen. Inspireret af den tyske SS-leder Himmlers idé om en fællesgermansk SS-organisation tog det navneforandring til Schalburgkorpset til minde om C. F. von Schalburg, der som leder af Frikorps Danmark faldt på tysk side ved østfronten i 1942. Schalburgkorpsets virksomhed blev stærkt reduceret i sommeren 1944, da Frihedsrådet under folkestrejken i København krævede korpset fjernet. Kort efter blev hovedparten af mandskabet overført til den såkaldte SS-uddannelsesbataillon, der havde kaserne i Ringsted.
- ¹⁴ Valgene under besættelsen gennemførtes med tysk accept. Kommunalvalget blev afholdt den 5. maj 1943 efter der uden problemer var blevet afholdt folketingsvalg den 23. marts.
- ¹⁵ Kommunalreformkommissionen blev nedsat i 1967 med det formål at forberede kommunalreformen, der trådte i kraft den 1. april 1970. Ved reformen blev kommunernes antal skåret ned fra ca. 1000 til 278, amtskommunerne fra 22 til 14 plus København og Frederiksberg kommuner, der hver har amtskommunal status. Ved reformen overdroges en række opgaver til kommunerne, og der skabtes gennem en ændret økonomisk byrdefordeling en støtteordning for svagere stillede kommuner. Gennem amtsskatten fik amtskommunerne mulighed for at løse deres finansieringsproblemer ved en del af deres nye arbejdsopgaver.

Sagen om Helsinge præstegårds brand i 1864

af Steen Bernichow

Om en ulykkelig hændelse, som førte andre med sig. Sagen om branden kaster lys over justitsvæsenet ved Kronborg vestre Birk omkring midten af forrige århundrede, da retsvæsenet endnu var præget af inkvisitionsprincippet.

En skæbnesvanger dag

Det var kort før jul, fredag den 16. december 1864. Selv om mørket rugede over Helsinge, og klokken kun var mellem 3 og 4 om morgenen, var en lille flok kvinder fra præstegårdsforpagter Søren Rasmussens bolig på vej op mod Helsinge præstegård. Det var hans kone Marie Christoffersdatter ledsaget af familiens tre tjenestepiger Kirsten, Pernille og Ane. De skulle op for at vaske i forpagterbryggerset, men de måtte holde godt fast i tørklæder og frakker, for det stormede fra øst.

Da de havde været i gang et stykke tid, skulle Kirsten Jensdatter, så ung hun end var, bare 14 år, også ind for at malke. Derefter tog de hjem til Søren Rasmussens for igen ved halvtotiden at vende tilbage til præstegården, hvor der skulle bankes tøj mv.

Den korte dag var allerede ved at gå på hæld, da Kirsten for anden gang skulle ind for at malke.

Hun tændte et tællelys i en temmelig lille lygte, der var forsynet med glas på de tre sider, hvoraf dog det ene glas var itu, og så begyndte hun at malke ved lygtens skær. Hun mente selv, at hun bagefter omhyggeligt pustede lygten ud,

og endda brækkede tanden (= vægen) af og lagde den inde i lygten.

Imens hun arbejdede, lagde hun mærke til nogle af Søren Rasmussens folk, nemlig hans søn Rasmus, arbejdsmand Lars Pedersen og en tjenestedreng Peder Jeppesen. De skar hakkelse.

Da hun var færdig, begav hun sig igen hjem til boligen, mens »mandfolkene« endnu arbejdede. Klokken var da ca. 5, og således havde det været en ganske pæn arbejdsdag for en ung pige.

Hele vaskeprocessen var forberedt allerede om torsdagen, da man første gang fyrede op under kokekarret, hvorefter der blev hældt lud i til tøjvasken. Afslutningsvis slukkede Ane og Pernille ilden, men kun delvis, og således fik den lov til at gløde natten over til fredag morgen, da vasken skulle finde sted.

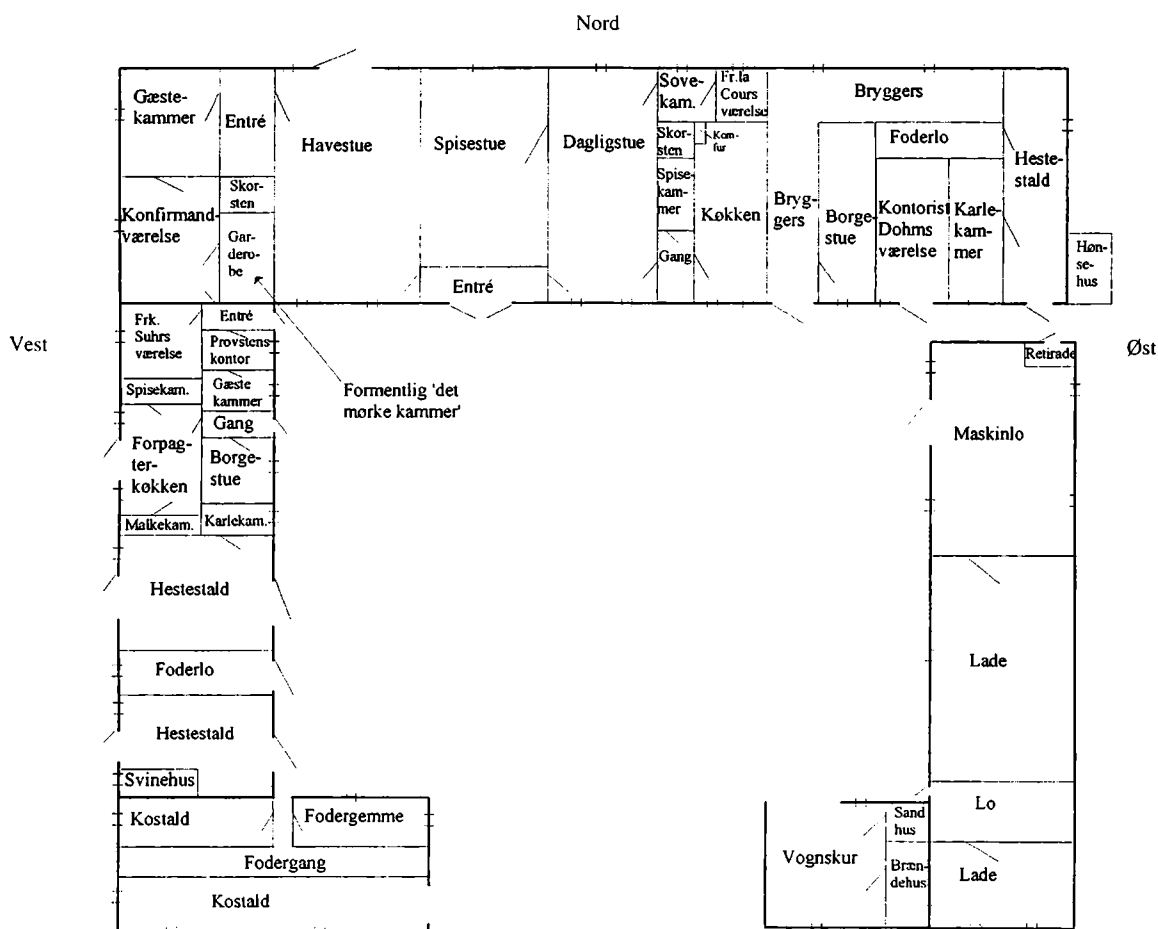
Mandfolkene forblev som nævnt endnu et stykke tid på gården. Efter at de havde været inde hos pigerne i køkkenet for i en tilstødende mælkekælder at fodre nogle duer, var de gået ud i foderloen for at skære hakkelse. De havde tændt en lygte med nogle »svovlstikker«, og havde også med regelmæssige mellemrum »pudset tanden« med fingrene for at få den til at lyse klarere. Lars Pedersen havde engang sagt til dem: »Lad os tage os i agt for det lys,« og advaret mod at pudse det. Efter skæringen fordelte de foderet i hestekrybberne og gik til kostalden for at tilse en ko, der skulle til at kælte. Ved udgangen slukkede Peder Jeppesen lygten ved at puste den ud og bryde tanden af og lægge

den inde i lygten. Dette skete efter Rasmus Sørensens mening lige ved en stor foderkasse, der var fyldt med hvedeavner. Derefter gik de til Søren Rasmussens bolig lige i nærheden for at spise nadver.

Bryggerset mv. lå i den firlængede præstegårds vestre længe. Den nordlige var forbeholdt præsten, i dette tilfælde provst la Cour. Hans hustru havde noget ængsteligt iagttaget vaskeforberedelserne. Hun havde derfor sendt sin tjenestepige Karen Pedersen over for at »beordre« pigerne til at være forsigtige med ilden, hvilket

de lovede at rette sig efter. Provstinden var fortsat ikke helt tryk ved situationen og besluttede, at hun og pigen sammen skulle gå over og efterse, om ilden var ordentligt slukket, når pigerne var væk. Forinden blev Karen sendt over til købmand Jensen efter varer.

Bedst som hun var på vej tilbage fra købmanden og gik ad alleen, der førte op til præstegården, opdagede Karen til sin rædsel »den klare lue stikke gennem stråtaget lige ved skorstenspipen« fra bryggerset. Hun satte i et skrig af forfærdelse og stormede ind på gårdspladsen rå-

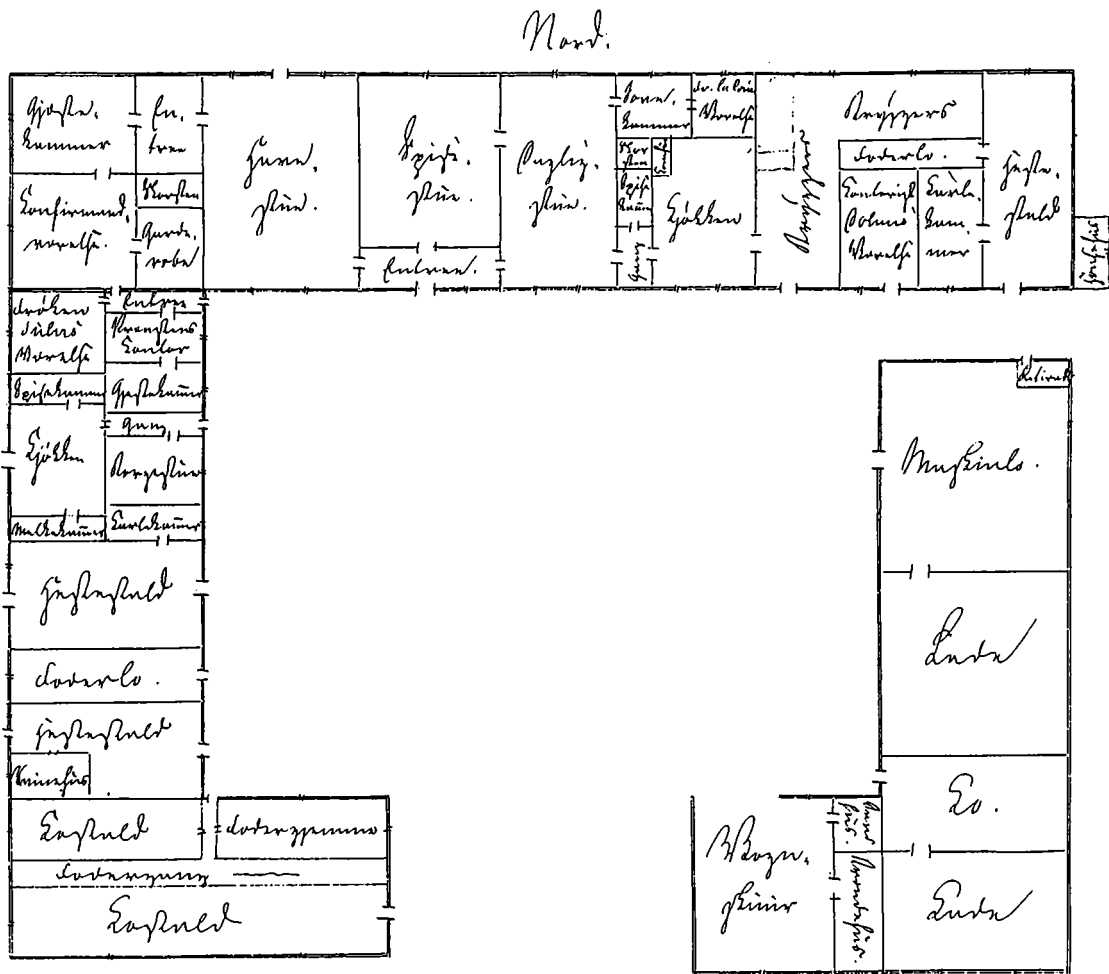

Oversigtsplan over Helsinges præstegård inden branden d. 16. december 1864. Originalen tegnet af Birkedommer Peterson ved brandforhøret. Uoverensstemmelsen mellem originalen og nærværende plan, forsåvidt angår stuelængens borgestue, skyldes forfatterens tolkning af den bevarede kladde, som på dette sted angiver en borgestue, hvilket også forhøret antyder

bende på hjælp. Provsten og husets damer blev derved hidkaldt, og opdagede, hvad der var sket. Selv løb Karen ind i borgestuen, fordi hun der havde sit tøj liggende.

Provstefamilien havde siddet inde i dagligstuen sammen med kontorist Dohm. Da de op-

dagede, hvad der var løs, gik de omgående i gang med redningsarbejdet. Provsten råbte til Dohm, at han skulle redde sine ejendele på sit værelse i stuelængen, bl.a. tøj og en seng, hvilket han skyndsomst gjorde, hvorefter han sammen med en anden fik befriet provstens heste. Nu gjaldt

Plantegning over Helsinge præstegård, tegnet til brandforhørene

det hundene, som han også fik reddet. Men køerne stod ikke til at redde. De indebrændte alle. Dohm mente, at branden var opstået i bryggeret og måtte skyldes Søren Rasmussens unge pigers uforsigtighed med lys.

Snedker Jens Andersen var kommet tidligt til brandstedet, da han boede i nærheden. Han mente, at branden måtte være opstået i kostalden, hvor ilden stod i lys lue på loftet. Kreaturerne måtte være omkommet på et tidligt tidspunkt på grund af røgen.

Ildløs. I Aftens observerede herfra i nordvestlig Retning en stærk Ildbrand. Efter Sigende Skal det have været Præstegaarden i Helsingø, der brændte. **Fredstraktaten.** Den østerrigste Delegerede,

Frederiksborg Amtstidende den 17/12

Smed Gustav Malmberg var ligeledes en af de første, der på grund af sit hjemns nære beliggenhed, ankom tidligt i brandforløbet. Han så luerne slå op på to steder i den vestre længe, nemlig over kostalden og ved skorstenen ved forpagterkøkkenet. Da han nåede ind til gården, kom husjomfruen frøken Suhr ham i møde og bad ham tage vare på noget sølvtøj, som han anbragte i et hus nærved. Da han kom tilbage, så han, at også Lars Pedersen var i fuld gang med redningsaktionen. Han må også være kommet tidligt til stede. Efter eget udsagn gik han først hen til stalden for at se, om nogen dyr kunne reddes, men skønt han mente at have hørt et skrig fra stalden, måtte han konstatere, at det var for sent. Folkestuen, også kaldet borgestuen, var aflåst, så han ikke kunne redde Peder Jeppesens kiste. Han udbar sammen med andre en sofa fra stuelængen og reddede nogle klæder for frøken la Cour fra et klædeskab helt inde på hendes værelse. Fra provstens borgestue udbar han nogle sengeklæder, samt et livré tilhørende

provstens karl og en fodpose. Så brasede stuelængens loft ned, og herfra kunne ikke mere reddes.

På et tidspunkt løb Lars Pedersen hjem. Han forklarede selv, at hans søn var kommet for at bede ham fra moderen om at komme hjem, da hun var ængstelig for deres egen bolig. Han tog træskoene af og bar dem i hænderne, mens han løb hjem, hvor han kun skulle have opholdt sig et øjeblik. Men vidner, som havde set ham, mente at vide, at han bar på noget, måske sølvtøj. Nogen påstod endda, at han bar det i et forklæde.

Branden var så kraftig, at den kunne ses helt til Hillerød, og underretningen om, at det var

Ildbrand. Ved den voldsomme Ildbrand, som man bemærkede her i Fredags Aften, afbrændte Helsingø Præstegaard, og under den stærke Storm var der Fare for Byen, som dog reddedes. Den her fra Byen afsendte Sprøite Hjørde i den Retning god Nytte. Efter Følende Skal det være brændt 3 Heste, 13 Hønder og flere Svin.

Frederiksborg Amtstidende den 20/12

præstegaarden i Helsingø der brændte, nåede også frem så betids, at man fra byen kunne afsende en sprøjte til Helsingø. Den gjorde efter sigende god fyldest, vel især fordi mange huse var i farezonen under branden, hvis farlighed forøgedes ved den kraftige østlige storm, der herskede på branddagen. Præstegaarden stod ikke til at redde, den nedbrændte totalt.

I Præstegaarden

Helsingø præstegaard havde en anselig alder. Det var et firlænget anlæg, som forskellige præster havde formet efter deres smag og pengepung. Præsten Morten Hammer (fra 1765 til 1809) havde således ladet store renoveringer foretage. Af materialer fra det ved Frederiksborg Slot ned-

brudte kinesiske hus havde han fornyet vinduer, døre og paneler i stuelængen, som var 15 fag lang, 12 ½ alen dyb. Han omtaler selv præstegården som den største på Sjælland. Haven var »mageløs, sired med grotter, ægte forgyldte postamenter og porcelænspotter«. Samme Hammer havde suppleret Jørgen Friis' versificerede

skoleinteresseret. Han tacklede vækkelsesbevægelserne på en klog måde, således at der stedse var en god tilslutning i menigheden, selv om nogle gik deres egne veje.

Præstegårdens indretning lige inden branden var præget af den dobbelte funktion, både at skulle rumme forpagterens afdeling og provst-

Præstegården i nutiden, opført i 1865

vægdekorationer med sine egne mere ubehjælpssomme, men alle disse inskriptioner gik nu tabt ved branden. Efterfølgende præster havde omformet haven, så den på denne tid havde et mere romantisk udseende.

Provst la Cour (* 2/8 1808, † 13/12 1880) var en dygtig provst. Han var kommet til Helsingør Kirke i 1847 og var blevet provst i 1856. Biskop Mynster var særdeles tilfreds med ham ved visitatsen i 1850, hvilket sikkert var baggrunden for hans udnævnelse til provst. I 20 år ledede han det kommunale styre og var meget

ens egen. Denne udgjordes af selve stuelængen, hvor der også i den østlige del var en hestestald, og i sydlængen var der vognskur, hvor provstens vogn sikkert stod. Da provsten både havde karl og pige var der en såkaldt borgestue, en folkestue. Karlen, som fungerede som provstens kusk, havde eget liberi.

På gården var der også ansat en husjomfru, der sørgede for husholdningen, samt en kontonist Dohm, som efter koncept affattede provstens breve. Det er bl.a. gennem Dohm, de omtalte inskriptioner er overleveret. Han var post-

ekspeditør og blev senere Helsinges første postmester.

Forpagteren af præstegårdens »avling« siden 1856, Søren Rasmussen, havde den vestlige, østlige og sydlige længe til sin disposition. Der var også en borgestue til forpagterens folk, men den var ikke i brug til formålet, men anvendtes som opmagasinerings- og tørverum. Nogle af Sørenns karle havde sovested i tilknytning til - eller i kostalden. Det angives nemlig, at der over kostalden kun var stængetræer, med undtagelse af et enkelt sted, hvor der var bræddeloft, under hvilket karlenes senge stod.

Forpagteren

Forpagter Søren Rasmussen (*6/7 1815, †10/2 1887) havde ikke været hjemme under branden, da han var på en af sine utallige forretningsrejser, denne dag til København. Han var født i Helsing, hvor faderen var slagter. Fra beskedne kår havde han slået sig op som slagter og gårdmand.

Han var 170 cm høj med blå øjne og var virkelig solidt bygget, hvilket jo passede til det fysiske krævende arbejde som slagter. Boglege færdigheder hørte ikke til hans stærke sider. Han må have kunnet regne, og i beskedent omfang læse og skrive, men når det virkelig gjaldt, måtte han søge professionel hjælp.

Det begyndte at gå rigtig godt allerede i Slettelte, en lille landsby nordøst for Helsing. Her havde han i 1847 købt Toftehøjgård, der var ansat til godt og vel 3 tdr. hartkorn. Gården lå lidt uden for landsbyen, 5-600 meter fra Valby Hegn med Slettelteleddet som nærmeste indgang. (Den nuværende Toftehøjgård ligger længere mod nord). Senere udvidede han med nabogården Ærterøjlegård, overtaget 31/12 1855. Det var en god kombination at drive landbrug og samtidig sælge de slagtede dyr. Han og hans folk tog rundt i området og solgte fra vogn. Han havde bestandig udestående med folk, mest nogle han skyldte det ene eller andet. Men han tog det ikke så nøje, tit fik de *ikke* deres penge, hvor meget de end tiggede eller bad. De kunne jo bare føre sag mod ham.

Og det var der så også nogle, der virkelig gjor-

de, selv om hans ry som hård benægter må være nået rundt til folk. Retten i Esrum kendte han fra adskillige besøg. Hvis der ikke forelå bevis i sagen, så kunne man fri sig ved at aflægge ed. Det var noget, han forstod sig på. Ligegyldigt om det var sandt eller falsk, sværge det kunne han, og på den måde kvittede han mangan en tyngende udgiftspost.

I Sørenns øjne var det besynderligt så megen vægt, man lagde på edsaflæggelse. Selv kunne han godt stå i retsbygningen og aflægge den ene højtidelige ed efter den anden foran den strenge dommer med tre fingre på højre hånd strakt opad, vel vidende at det han svor på, var en lodret løgn. Andre betragtede det at aflægge ed, som en alvorlig sag. I hvert fald kunne det koste dyrt at sværge falsk.

Da hans første kone Helene Dorthea døde i januar 1847, fandt han hurtigt en ny. Vi ved ikke, hvordan han kom i forbindelse med Johanne Marie Christoffersdatter fra Annisse Overdrev, men blot nogle få måneder efter dødsfaldet blev Marie gravid og fødte deres første barn, der naturligt nok kom til at hedde Lene Dorthea. Forældrene forblev dog ugift indtil barnets dåbsdag. Det må have været en skandale på den tid, selv om det ikke var helt så usædvanligt, som man skulle forvente.

Søren havde bestemt ikke noget imod en stor børneflokk. Vi har opnoteret ti børn, men han må have haft flere, for nr. 7 fik bl.a. navnet Dousine. Man fornemmer rent ud hans stolthed ved at kunne sætte dusinbetegnelsen på hende. Han legede med fantastiske navne til børnene: Islaura, Fentine, Anine og så Dousine.

Krybskytte

Som slagter i Slettelte var det meget bekvemt at kunne stikke over i det nærliggende Valby Hegn efter et stykke vildt. Sporene efter krybskytteriet kunne han som professionel slagter hurtigt skaffe af vejen.

Han delte almuens ret afslappede holdning til krybskytteri og skovtyveri. Derimod forsøgte myndighederne med indsats af hegns mænd og skovfogeder at bekæmpe ulovlighederne. I Grib-

skov med tilliggende hegn gik der utallige historier om berømte krybskytter og skovtyve.

Mest berømt var Jens Omgang, der huserede på nogenlunde samme tid. Han er blevet foreviget i Georg Nordkilds roman: Folket bag Skoven, 1932. Søren var måske ikke så snedig, men han var også med, hvor det foregik.

Den 10. februar 1852 havde han - sin vane tro fristes man til at sige - endnu engang været ude i Valby Hegn og skyde et dyr, denne gang en hare. Men ikke mere end 30 skridt fra stedet stod hegnsmændene Jens Rasmussen og Christen Johansen, samt en husmand på lur. Da Søren kom frem med sin bøsse i den ene hånd og haren i den anden, opdagede han, at han var gået i en fælde. Han tog resolut flugten den modsatte vej. Undervejs kastede han først haren fra sig, og lidt efter også bøssen, vel vidende at det gjaldt om at skaffe sig af med »kosterne« og »værktøjet«.

Han var blevet tiltalt ved Kronborg vestre Birk og stedet for dommeren. Mon ikke han ved sig selv har grinet smørret over sin forklaring: 'Jo, han havde skudt genvej gennem hegn, fordi han skulle aflægge Ole Pedersen, Laugø Mark, et besøg. Han havde ligesom hegnsmændene godt nok hørt skuddet og var af nysgerrighed gået i retning deraf og havde set en person »ilsomt fjerne sig«. Han havde taget haren op for at aflevere den til skovfoged Lund. Men da han så folkene, blev han bange for, at de skulle mistænke ham, og var derfor løbet derfra.

Den historie troede selv ikke retten på, og kun fordi han ikke tidligere var taget på fersk gerning, slap han med en - om end skrap bøde på 35 rbd. + sagsomkostninger på over 6 rbd. Han har sikkert bandet over den dyre hare, som han end ikke fik med hjem.

Som sagt havde der været en del andre tilfælde, og han havde endog lært sin karl, svogeren Niels Christoffersen den samme trafik. Også han blev den 20. februar 1854 set af en hegnsmænd og kunne, som Søren så ofte gjorde, fri sig ved at sværge sin »dyrebare« ed på, at nok var han antruffet i skoven uden for almindelig

vej med gevær i hånd, men det havde absolut ikke været hans agt at skyde noget dyr.

Store forhold

Det var en stor dag for Søren, da han i 1855 ved auktion erhvervede Kongens Gave, en stor, udflyttet bondegård i den østlige del af Helsing.

Den havde et herskabeligt stuehus, bygget 1848 af handelsmanden Rundin, men noget af pladsen på 1. sal var udlejet til ingen ringere end dommeren ved Kronborg vestre Birk. Så ironisk det end lyder, var det rent faktisk her, man holdt ret i Helsing fra 1854, indtil det nye domhus blev bygget 1857/58.

En stor del af familiens liv udspillede sig i den høje kælder, som bygningen var forsynet med, men også udlængerne var af imponerende størrelse, og han havde bl.a. et tærskværk på gårdspladsen.

Ikke alene besad han nu Toftehøjgård og Kgs. Gave, men han havde også på denne tid Ærterøjlegård. Dertil kom et par huse, et ved Højbjerg Hegn og et ved Slettelteleddet ind til Valby Hegn, hvor hele to familier boede til leje. Desuden ejede han et teglbrænderi ved Græsted.

Han havde mange mand i sit brød, og endnu flere var afhængige af ham. Han gik med tilnavnet »Slagteren«, og så godmodig og venlig han end kunne være, var nogle folk bange for ham. Han omgav sig med mennesker fra samfundets nedre lag, mange af dem var påfaldende nok tidligere straffede. Det gjaldt først og fremmest hans tjenestekarle, men også nogle af hans lejere, mænd som kvinder, havde været inde at sidde på vand og brød for tyveri. En af hans brødre blev endda idømt forbedringshusarbejde på Christianshavn. En slægting til Søren, Lars Pedersen, var hans håndgangne mand. Han var til enhver tid villig til at begå mened for Sørenns skyld. Han havde været straffet med 2 år i Forbedringshuset for en bred vifte af brugstyverier og kreaturtyveri, og hørte afgjort ikke til Guds bedste børn. Man kan ikke befri sig for indtrykket af, at Søren sikkert helt fra barneårene har levet i et miljø gennemsyret af uhelderlighed og kriminalitet.

Kongens Gaves hovedbygning i dag

I forbindelse med overtagelsen af Kgs. Gave skulle der præsteres en købesum på 23.000 rdl. Han optog et lån i Østifternes kreditforening på 7500 rdl. og lånte desuden ved obligationsudstedelse til private f.eks. 8500 rdl. af Madam Penina Wolff, København, dog mod pant i alle tre gårde, han besad, og af grossererne Henriques i alt 3500 rdl. Efter overtagelsen fulgte en mængde mindre lån, således at f.eks. hæftelserne på Toftehøjgård for hans periode fyldte over 1½ side i realregistret, noget der var helt usædvanligt. Det var således store forhold for lånte penge.

Heraf fulgte så evindelige bryderier med kreditorer. Der var ustandselig skatterestancer med

tilhørende tvangsinddrivelser. Der var bøvlet med handlende og håndværkere, som ikke umiddelbart ville udlevere deres varer. Således måtte Søren selv den 7/8 1855 opsøge smeden Malmberg i Helsingø og bede denne om dog at udlevere hans plov, som var til reparation.

Til trods for den ydre glans kan det ikke have været særlig behageligt hverken for ham selv eller Marie. De var uafbrudt på farten fra den ene gård til den anden. Søren var næsten aldrig til at træffe. Han lå i konstant rutefart mellem sine gårde og andre aktiviteter, eller han tog til København. Marie fulgte efter fra gård til gård. Hun skulle jo lave mad til de mange karle og

tilse de øvrige huslige aktiviteter. Hun udtalte selv i 1855, at hun ikke lagde så meget mærke til sin mands forehavender, »da hun havde så meget i hovedet«.

Teglbrænderiet var ved at koste ham 1½ år i Forbedringshuset i 1855. Han havde i Valby Hegn beordret to af sine tjenestekarle til at bortkøre noget brænde til teglværket. Han regnede som ved krybskytteriet med, at sporene af brændet hurtigt ville forsvinde, eftersom en bræn-

fæstede overretten dommen, men mirakuløst nok: Højesteret frikendte ham. Dog måtte han betale sagsomkostningerne, som sammenlagt med opholdet i Kulhytten alligevel svarede til en ganske pæn straf. Nogen erstatning kom slet ikke på tale.

Nedtur

Det begyndte at gå dårligt for Søren i 1860'erne. Han måtte indgå det ene forlig efter det andet

Domhuset i Helsingør

ding lige var begyndt og krævede meget brænde. Men uheldigvis for ham havde det netop dagen forud regnet, og hjulsporene pegede lige i retning af hans gård. Det medførte en langvarig retssag, hvor Søren havde siddet arresteret mange måneder i Kulhytten, birkets arrest i Esrum. Han blev dømt skyldig ved Kronborg vestre Birk, men ankede og klagede mv. Alligevel stad-

med sine kreditorer under trussel om udpantning ved kongens foged. Den 8. marts 1861 måtte han indgå forlig om 2 af de største gældsposter, hhv. til madam Penina Wolff og grosserer Henriques. De to gældsposter blev lagt sammen til én fordring på i alt 7096 rdl, men kreditor var nu den stedlige dommer, kongens foged, den person, der skulle foretage eventuelle

tvangseksekutioner, nemlig birkedommer Peterson i egen høje person. Han må have overtaget obligationerne, og det var da også ham, der til sidst overtog Kgs. Gave.

Peterson skulle nok få inddrevet gælden, og som antydnet ovenfor forberedtes tvangsauktionen allerede i slutningen af 1863. Den 26/8 1864 afholdtes så auktion over besætning og effekter på Kgs. Gave. Auktionen indbragte 2393 rdl., og selv om Søren formelt stod som ejer af gården, måtte han fraflytte den. Endelig tvangsauktion foregik først den 7/9 1866, men Søren havde en klage kørende over dommeren pga. dennes behandling af den første auktion.

Søren var ikke sådan at holde nede. Efter den første tvangsauktion boede han i forpagterdelen af Helsingø præstegård. Men fra november 1864 fik han stillet et hus til rådighed i nærheden af præstegården af en af sine svogre. I det lånte hus begyndte han at indrette et slagteri i en tilbygning, som han havde under opførelse, hvor der også var afsat plads til heste- og kostald.

Dyr skaffede han sig ved leje og anbragte dem - midlertidigt - i præstegårdens stalde. Lånet af huset skal nok ses som en proformaordning, idet Søren som fallent sikkert ikke kunne besidde nogen nævneværdig form for ejendom, som kreditorerne ikke straks ville gøre krav på.

Dommeren

Siden 1848 havde det oprindelige Kronborg rytterdistrikts Birk været delt i Kronborg vestre og østre Birk. Men i den første tid foregik retshandlinger stadigvæk i Esrum. I 1854 lejede, som allerede nævnt, vestre birks første dommer Christian Norbom Petersen sig ind på Kgs. Gave, og fra 1854-1858 holdtes retten her. I 1858 stod den nuværende rets- og tingbygning færdig med tilbygget fængsel. Navnlig det sidste havde man savnet hårdt, da alle varetægtsarresterede indtil da enten blev anbragt i Esrum, Frederiksværk eller Hillerød.

Siden 1859 hed dommeren Peter Lauritz Peterson (*22/2 1819, † 25/8 1877), som - navnet til trods - var dansk. Han var ugift, skarp og energisk og Søren's diametrale modsætning. Han

havde haft en flot karriere inden for kirke- og justitsministeriet, før han blev udnævnt til birkedommer. Ligesom provst la Cour blev han ridder af Dannebrog, og efter tidens pengeværdi blev han en holden mand, der ved sin død efterlod sig en formue på 143.578 kr. Han oprettede et legat for embedsmænds enker og døtre.

Han ejede fra 1866 Søren's tidligere gård Kongens Gave, der var udstyret med en repræsentativ hovedbygning. I mange år derefter bestod der en forbindelse mellem retten og denne gård, idet de efterfølgende dommere (Hammerich, Sveistrup, Jacobæus) boede til leje i hovedbygningen. I 1942 blev arresten nedlagt, og en dommerbolig indrettet i bygningen.

Birkedommerens virkefelt var omfattende. Det stedlige justitsvæsen var lige til 1919 lagt i hans hænder. Han udøvede såvel domsmyndighed som politimyndighed i alle afskygninger.

Selv ansatte han af egen lomme fuldmægtige og skrivere til at hjælpe sig. Derudover var der af det offentlige ansat to politibetjente, hvortil kom, at han kunne trække på den stedlige sognefoged. Denne sammenblanding af den dømmende og udøvende myndighed var i længden uholdbar, men der skulle gå 70 år efter grundlovens ikrafttræden, før den blev ophævet. Retsplejen var præget af inkvisitionsprincippet, hvor dommeren som undersøgelsesleder for lukkede døre skulle finde frem til den skyldige. Man anvendte i vid udstrækning varetægtsfængsling som pressionsmiddel under forhørene, hvor end ikke mistænkte forsvarer måtte være til stede.

Brandforhør

Da ilden ud på aftenen var døet ud, skyndte dommer Peterson sig at indkalde til brandforhør i tingbygningen. Kl. var 2 om natten, da retten blev sat, og de forvågede, sortsværtede vidner mødte op. Det var ved sådanne forhør af største betydning at få fastslået brandens årsag. Men trods mange vidneafhøringer stod det hen i det uvisse.

Nogle mente, at ilden måtte være opstået i kostalden, og at den derfor måtte skyldes Kirsten Jensdatters uforsigtighed med ild. Men her-

fra kunne kritikken vendes mod Søren Rasmussen, der lod så ung en pige, ja som dommeren betegnede hende: et barn på kun 14 år, malke alene i mørket, og endelig var lygten desuden defekt, hvilket den havde været i hele 8 dage.

Søren kunne ikke i første omgang tage til genmæle, da han ikke var til stede. Han var i København eller på vej hjem. Senere svarede han dog på kritikken med, at han havde været ganske uvidende om de kritiserede forhold. Han havde altid formanet sine folk til forsigtighed med lys.

Andre vidner mente, at ilden måtte være opstået i forpagterkøkkenet efter ildens udbredelse at dømme. I så fald havde der været et eller andet i vejen med kedlen eller optændingen. Ilden havde ulmet uden at have været helt slukket fra torsdag til fredag. Man var inde på, at døren ned til mælkekælderen kunne være blevet opvarmet, ja nogle havde talt om en revne i røret fra vaskekedlen. Johanne Marie blev som den ansvarlige husmoder indkaldt og foreholdt mulighederne.

Hun mente ikke, at døren kunne blive opvarmet fra vaskekedlen, da den ikke vendte direkte mod kedlen, men i en skrå retning, når den stod åben. De gløder, der henlå både om natten mellem torsdag og fredag, og endelig efter at vasken var afsluttet, skulle der være sikring imod, da der var en jernlåge til at skyde for fyrrullet, samt derved at gulvet var stenbelagt. Hun blev også bebrejdet, at hun havde ladet Kirsten malke alene, men forsvarede sig med, at det kun var sket yderst sjældent ved lygtens skær, og den defekte lygte var hun ikke forud blevet gjort opmærksom på.

Den tredje mulighed, at ilden var påsat, blev ikke nævnt under forhøret, men den lå alligevel og lurede i baghovedet på nogle af hovedpersonerne.

Kirkesølv

Næste morgen gik oprydningsarbejdet i gang, og man koncentrerede sig især om kirkens sølv-tøj. Det drejede sig om en stor og en lille kalk, og ditto fade, som man i første omgang intet spor fandt af. De havde stået i »det mørke kammer«, som stødte op til en skorsten. Kammeret

havde været uaflåset, og sølv-tøjet stod på en fyrretræshylde. Nogen havde været derinde, for en temaskine og 2 kaffekander var blevet reddet derfra.

Provsten gav ordre til, at stedet, hvor kammeret havde befundet sig, meget nøje skulle gennemses. Området var opfyldt med murstensbrokker fra den nedstyrtede skorsten, og evt. genstande ville ligge gemt under ruinerne og kunne ikke være fjernet efter nedstyrtningen.

Provsten gav Søren Rasmussen og hans bror Mads Rasmussen besked om, at alle fund skulle afleveres til provsten selv, men Søren drejede forholdsordren derhen, at folkene skulle aflevere til ham.

Man fandt intet, og provsten konstaterede, at så måtte kirkesølv være stjålet på brandnatten, hvilket han meddelte dommeren.

Mistanken for tyveriet faldt prompte på Lars Pedersen. Han havde jo oprådt mistænkeligt på brandnatten, og så var der det forhold, at han et par år tidligere havde siddet i Forbedringshuset for kvægtyveri m.m., og han var, som dommeren bemærkede, en meget mistænkelig person.

Desuden havde Lars samme lørdag morgen, som præstegården endnu henlå i rygende ruiner, begivet sig til København. Han berettede senere, at det var på opdrag af Søren Rasmussen. Han skulle egentlig have været med toget fra Hillerød, men var kommet for sent, hvorfor han var gået til Birkerød, og derfra havde taget toget ind til staden. Her havde han besørget nogle ærinder for Søren, nemlig hos en jernhandler Meldahl og to slagtere. Navnlig synes førstnævnte at virke interessant, for her kunne en omsmeltning have fundet sted.

Lars Pedersens hjem blev gennemsoget, hvorefter han selv blev arresteret. Dog af sølv var der stadig intet spor. At mistanken var meget stærk imod ham, er der ingen tvivl om, og dommeren brugte, hvad han kunne finde. Det viste sig, at der i hans besiddelse var en and, som han ikke kunne gøre fyldestgørende rede for. Desuden fandt man nogle pakker med søm og spigre.

Disse effekter havde man ham mistænkt for uretmæssigt at have sat sig i besiddelse af, så

findes ved Opløst, nemlig uallene færdige Gjenstande, saa som,
 naar Klasse fælt. — for at ikke færdigt eller Præsent,
 for at ikke færdigt eller Præsent, med det nemlig Lars Peters,
 naar Kongen drøjer. (Færdigt)
 Alene der Paly i det nye nye færdigt.
 for L. R. færdigt færdigt N. 1 og for den færdigt, at det nye Paly
 og at Loren nuværende færdigt det.
 færdigt den færdigt færdigt færdigt det færdigt, der nuværende
 færdigt nye Præsent, — for Loren færdigt den færdigt
 at nuværende det færdigt færdigt det færdigt færdigt færdigt
 og færdigt det det færdigt, — for Loren færdigt
 færdigt, — for færdigt færdigt færdigt, over den færdigt færdigt,
 det færdigt, og færdigt for den færdigt færdigt.
 færdigt færdigt færdigt færdigt færdigt; færdigt, — for
 det færdigt, at Opløst færdigt; det færdigt og det i
 færdigt ind det færdigt, — for færdigt færdigt.
 færdigt det det færdigt i færdigt færdigt færdigt færdigt
 færdigt, — for alene Loren og det færdigt færdigt
 færdigt, — for det den færdigt, færdigt det færdigt
 om.
 færdigt færdigt færdigt at, færdigt det færdigt at det færdigt
 færdigt, nemlig færdigt færdigt det færdigt
 den færdigt.
 Alene det færdigt om færdigt færdigt og det færdigt
 det færdigt.

varetægtsfængslingen syntes retfærdiggjort, og dommeren skrev til Københavns politi om hjælp til at efterspore sølvet og evt. sætte Lars Pedersen i forbindelse dermed.

Lars Pedersen var blevet arresteret juleaftensdag, og muligvis har Søren Rasmussen villet hjælpe sin tro væbner, for på et tidspunkt henvendte han sig sammen med sin broder Mads Rasmussen til dommeren og meddelte, at de i nærheden af præstegården havde fundet nogle blystykker, som de nu ville indlevere, da de havde fået formodning om, at det kunne være sølv.

Dommeren mente helt afgjort, at mindst to af stykkerne, under sagen betegnet no. 2 og 3, helt utvetydigt for enhver måtte være af sølv. Alene dette forhold forekom dommeren mistænkeligt, og han gik videre med sagen. Politibetjent Hans Christoffersen havde meddelt, at Søren, hans svoger, skulle have sagt, at hvis fundet af disse metalstykker kunne fri Lars fra fængsel, »var det jo synd at tie stille hermed«. Metalstykkerne havde imod provstens forholdsregler i et stykke tid været opbevaret af Søren og Mads.

Nu indsendte dommeren til Københavns politi de fundne genstande sammen med nogle af provstens personlige sølvsager, nemlig nogle sølvgafler og sølvlyseplader, ved forsendelsen betegnet no. 5 og 6, der var blevet beskadiget af ilden, med det formål at få undersøgt, om nr. 1, 2 og 3 var af sølv. Desuden ønskede han en erklæring om, hvorvidt disse genstande kunne være smeltet under branden eller ved en senere lejlighed, eftersom de forekom betydeligt mere uigenkendelige end gaflerne og pladerne, og desuden indeholdt de heller ikke nogen fremmede partikler, hvad man ellers skulle formode ville være tilfældet, hvis smeltningen var foregået under branden, bl.a. partikler fra den fyrretræshylde, de havde stået på. Det virkede, som om de havde været underkastet en omhyggeligere smeltning. Det sorte overtræk, no. 2 og 3 havde, mente dommeren kunne hidrøre fra de jernskovle, man normalt smeltede genstande i, idet de sædvanligvis var overtrukket med en sort lak.

Spørgsmålet om sædens assurance

Ved en ulykke opstår mange usædvanlige situationer. Folks konduite, hæderlighed og retskaffenhed bliver sat på prøve. Selv provsten kom i knibe. Ved branden var nemlig alt indhøstet korn opbrændt. Nu var spørgsmålet, hvem der ejede dette korn, og hvordan erstatningen skulle udredes.

Provsten, der i første omgang var flyttet ned på kroen, konstaterede, at hans assurance også omfattede evt. ham tilhørende korn. Nu var spørgsmålet imidlertid, om kornet var i provstens eje på brandtidspunktet. Der var just ingen tvivl om, at sæden var indhøstet af Søren som forpagter, og i første omgang tilhørte ham. Men i den nys indgåede forpagtningskontrakt af 1/4 1864 havde provsten fået indføjet den nye bestemmelse, at dersom forpagtningsafgiften ikke var erlagt senest 14 dage efter forfaldstidspunktet, den 1. oktober hvert år, overgik al sæden til provstens ejendom. Denne bestemmelse var indføjet, fordi Søren ikke havde kunnet skaffe kaution for beløbet, og fordi - som provsten skrev til dommeren - »Forpagteren altid havde været en slet betaler«. Provsten havde derfor selv ladet sæden forsikre, da han »forudså, at forpagteren ikke ville betale i rette tid«, og trods påmindelser ikke selv havde fået sæden forsikret.

På et eller andet tidspunkt, hvorom der opstod uenighed, tilkaldte han Søren Rasmussen og oplæste og forklarede en deklaration, opsat af provsten selv og nedskrevet af kontorist Dohm, der lød som følger: »Da jeg ikke i rette tid havde erlagt forpagtningsafgiften for 1864 af Helsingø Præstegårds Mark, har provst la Cour i overensstemmelse med forpagtningskontraktens ordlydende i begyndelsen af november f.å. sat sig i lovlig besiddelse af al den indavlede sæd med foder, hvortil jeg altså må erkende ham som retmæssig ejer«.

Erklæringen blev underskrevet af Søren den 2/1 1865, men undervejs i forhørene fragik han, at han havde fået den oplæst og forklaret. Han påstod at have troet, at det var en attest på, hvor megen sæd der var brændt, og han bestred, at

dommeren i Kronborg bys rets skikdoms d. 8 Juli 1865
Søren Rasmussen

Da jeg blev i retten ved første aflysningssag, af
den 10/5 1865 af Helsingørsk Provstens Skikdom, som blev af den
sædvanlige med aflysningssag om den 10/5 1865
Lagretten af November d. 10/5 1865 i Lovlig Skikdom, af al
den indtænkte Ord med Ord, som jeg selv med at gøre
for og ved skikdoms Skik.

Helsingørsk Provstens 1865. -

Søren Rasmussen

Lagretten af Helsingørsk Provstens med.

Erklæringen om Søren Rasmussens afkald på sæden. Bemærk hans markante, men uskoledede underskrift

avlen var taget i besiddelse af provsten, ligesom han også kraftigt anfægtede tidspunktet for dokumentets underskrivelse, idet han hævdede at have været syg på det af provsten angivne tidspunkt.

Det omtales af Søren under et forhør, at underskrivelsen havde fundet sted, da provsten boede på Helsingørsk Kro, og det må siges, at tidspunktet virker påfaldende.

Dertil kom, at dommeren i en række notater og skrivelser klart påviste overfor provsten, at hans egen assurance ikke kunne få retsgyldighed for sædens vedkommende, da forsikringen heraf påhvilede forpagteren i henhold til forpagtningskontrakten. Provsten havde imidlertid fået assurancebeløbet for sæden på i alt 650 rdl. ud-

betalt af det gejstlige assurancesocietet, og stod nu i en noget delikat situation, ikke mindst som gejstlig.

Provsten var bestemt ikke glad ved situationen. Han havde opsøgt dommeren privat en dagstid eller to efter branden og spurgt ham, om der kunne være noget i vejen for at gøre sin egen forsikring gældende for kornets vedkommende, og nu den 10/5 1865 skrev han til ham og mindede ham om besøget. Søren Rasmussen var blevet hans modstander, og provsten mente, at det var en taktisk manøvre fra Sørenns side beregnet på at svække provstens eget vidnesmål i sagen om de af Søren borttagne mursten på brandtomten, hvorom senere. Han udtrykte følelsesfuldt, hvor belastet han var af sagen: »Om

dette (den muligt fejlagtige tidsangivelse for underskrivelsen) kan styrke en person som Søren Rasmussens påstand om ikke at have hørt Declarationen oplæst, ved jeg ikke, men vist er det, at jeg er træt, uendelig træt af denne sag. Jeg frygter ikke for de jærtegn, som SR truer med at skulle kalde frem under denne sag; jeg er mig ingen handling bevidst, som jeg ikke skulle kunne forsvare, men jeg ville dog inderlig håbe, at denne sag snart er bragt til ende.

Lad kun Søren Rasmussen føre sine vidner og indstil så, i fald Deres Velbårenhed måtte finde anledning dertil, sagen angående assurance af avlet. Har jeg handlet formstridigt, så skal jeg finde mig i at betale den tilbage og bære dette tab med de andre, som flyder af branden, men vist er det, at jeg har handlet bona fide, og at jeg ikke i så henseende er mig nogen brøde bevidst«.

Provsten kunne gentagne gange nøjes med at indsende skrivelser for at undgå at møde i retten, ligesom han skriftligt efter et retsmøde kunne uddybe dette eller hint, og han og hans familie blev ikke i første omgang afhørt under brandforhørene, men derimod alle de tjenende ånder.

Ildspåsættelse?

Hvis man så nøgternt på branden og gjorde op, hvem den ville kunne gavne, måtte man nok komme til det resultat, at den eneste, der kunne profitere deraf, var Søren Rasmussen. Ildspåsættelse kunne på den tid altid foreligge som en stiltiende trussel mellem en ejendomsbesidder og en ansat.

Søren havde mistet sin ret til sæden, hans besætning og løsøregerstande var - som vi senere skal se - overforsikrede, og tilmed for dyrenes vedkommende lejet af en gårdmand. Han var netop ved at opføre et slagtehus, samt en heste- og kostald på det nye sted, han havde fået stillet til rådighed af en svoger, og ville følgelig blive uafhængig af præstegårdens faciliteter. På brandtidspunktet befandt han sig i København og var således udenfor mistanke, men det var Lars Pedersen ikke. Der er ingen tvivl om, at denne

person var gennemhæderlig og kunne meget vel, mens han på et tidspunkt var alene nede i mælkekælderen for at fodre nogle duer, se sit snit til at anlægge og antænde en brand.

Som han forklarede i et forhør om anledningen til, at de tre karle gik over til køkkenet, hvor pigerne opholdt sig: »og var anledningen dertil, at komparenten (Lars) skulle fodre nogle duer, som var i en til køkkenet stødende mælkekælder. Døren der fra køkkenet førte ned til mælkekælderen, var stedse aflåst, og ved komparenten også, at han efter at have fodret duerne, aflåsedede døren og tog nøglen til sig«.

Ingen ville med andre ord kunne komme derned, mens ilden langsomt udviklede sig, og uden at mistanken ville rettes mod anstifteren, snarere mod pigerne. Det må vel også siges, at det var fra køkkenområdet, at ilden mest sandsynligt havde spredt sig.

Hvorom alting er, provsten havde en mistanke til, at ikke alt var gået naturligt til. I et brev til dommeren af 28/4, da forhørene var ved at afsluttes, ymte han derom som følger: »Med hensyn til den af mig sidst afgivne forklaring angående en samtale med S. Rasmussen må jeg bemærke, at jeg naturligvis ikke har tænkt mig noget umoralsk end sige strafbart i de under samme fremførte ytringer, lige så lidt som jeg har kunnet tænke mig undersøgelsen angående ildens opkomst ledt ind i et urigtigt spor derved, at et moment holdtes borte fra sagen, som efter min fuldeste overbevisning indeholdt en uting, eftersom ilden efter min formening især i så kort en tid umuligt kunne slikke sig igennem en revne op i en løsholdt og derfra op i loftet, og så gå hen over flere fag under stråtaget, og det uden at antænde samme, for derefter at slå ned i heste- eller kostalden, hvilken sidste var fjernet 9 fag eller over 20 alen fra skorstensrøret«.

Selv dommeren kunne ikke undlade i et nærgående forhør af Søren, ironisk at hentyde dertil, idet talen faldt på den bolig, Søren havde fået stillet til rådighed »Det blev foreholdt komparenten (Søren), at det måtte anses for et stort held for ham, så vidt dommeren vidste, at han havde fået den ommeldte bygning næsten op-

ført, da præstegården brændte, og at han fra præstegården kunne erholde en del af de manglende materialer,.....«

Intet kunne imidlertid bevises, og følgelig kom der ikke noget ud deraf. Men at Lars Pedersen og Søren Rasmussen stod i rettens skarpe søgelys, er hævet over al tvivl.

Arrestationerne

Lars Pedersen var blevet sat fast pga. en and, han havde tilvendt sig. Anden var blevet jaget af Sørenns hunde ude på gaden og havde søgt tilflugt på gårdspladsen ved hans hus. Det var her, man var ved at opføre stald og slagtehus for Søren, og en tækkemand, der var i færd med sit arbejde, var lige kommet ned på gårdspladsen, hvor en slagtersvend Niels Jensen og Lars Pedersen opholdt sig. Da Lars så anden, sagde han til Niels: »Jeg tager anden«. Hvortil Niels svarede: »Det kommer ikke mig ved«. Lars bragte den under en spand og tog den med sig hjem ved arbejdstids ophør. Lars hævdede i retten, at han havde fået den af Niels, og ville i øvrigt betale ham derfor, men det afviste Niels som det pure opspind. Dommeren brugte den stakkels and som løftestang for en arrestation af den formodede tyv af kirkesølvet og måske brandstifter, selv om det ikke blev nævnt. Nogle søm og spigre fundet i hans besiddelse, blev også brugt mod ham, angiveligt stjålet fra ingen ringere end Søren Rasmussen. Man udfoldede stor ihærdighed i udredningen af disse to sekundære småforhold. Anden var taget i rettens besiddelse og blev fremvist for adskillige vidner. Man ville bevise, at den var blandt de 16 ænder, der i vinterens løb var stjålet fra bager Nielsen. Det kunne antage helt groteske former: »Efter tilsigelse var mødt tjenestepige Ellen Madsen tjenende hos bager Nielsen i Helsingø Tofte. Efter at den ved den ovenanførte ransgning forefundne and, der var indleveret i retten af politibetjent Besthorn og sognefoged Ole Jensen og var til stede i retten, var forevist Komparentinden, erklærede hun, at den, som hun udtrykte sig, udmærket lignede en af de ænder, som tid efter anden i løbet af indeværende vinter er frastjålet bager

Nielsen. Uagtet komparentinden må erkende, at den pågældende and, der er grå med hvidt ansigt, hvide slagfjer og hvide striber op ad siden, er tegnet på en særegen måde, som ikke findes blandt ænder i almindelighed, tør hun dog, da ænder ligner hinanden meget i tegningen, ikke driste sig til med bestemthed at erklære, at den i retten tilstedeværende and er en af de bager Nielsen frakomne. Efter at anden, der var sat på gulvet i tingstuen, havde lagt vingerne på ryggen i den almindelige stilling, erklærede komparentinden, at anden så nøjagtig lignede en af de bager Nielsen frastjåle ænder, som en and efter hendes formening kan ligne den anden«.

Lars skulle også have stjålet nogle søm, nemlig 8 stk. 4" søm og en pakke med 3" søm, samt 3 spigre. Han hævdede selv at have købt sømene i Rundins butik.

Dommeren indkaldte smeden Malmberg, som efter at have været hjemme og efterset sine regnskaber returnerede med file og et nageljern, som påvist nøjagtig at passe til 2 af spigrene. Det sidste spiger, som var lidt rustent, måtte efterprøves på et andet - af Malmberg efter endnu en tur til smedjen afhentet - nageljern.

Spigeret passede nøjagtig, og det var ifølge regnskaberne smedet til Søren Rasmussen, ergo måtte de være stjålet.

Sagen om anden fik videre følger, for undervejs i forhørene kom det frem, at Søren Rasmussen havde forsøgt at påvirke Niels Jensen, som jo var ansat hos ham, til for retten at sige, at han havde givet Lars Pedersen anden. Også gårdmand Hans Andersen havde han forsøgt sig med. Det var ham så helt åbenbart magtpåliggende at frelse Lars, og sønnen Rasmus Sørensen og tjenestedrengen Peder Jeppesen havde også i retten udtalt, at de mente, Niels Jensen havde sagt, at han havde givet Lars anden, hvilket de kom i knibe for, som retssagen skred frem.

Dommeren så straks mulighed for arrestation af Søren og dikterede til forhørsprotokollen: »Det blev foreholdt komparenten, at det, efter hvad der under nærværende forhør er oplyst, synes at fremgå, at komparenten har søgt at bevæge andre til at afgive forklaringer, der

kunne bevirke, at arrestanten Lars Pedersen blev fritagen for straf for en i hans besiddelse forefundet and«.

Søren prøvede at undsige Lars for at modbevise, at han skulle have forsøgt at hjælpe ham.

Lars var en »lumpen karl«, der havde stjålet mange ting fra ham. Det kunne Søren se deraf, at der nu, mens Lars havde siddet i arrest, ikke var forsvundet noget fra ham.

Men hans undsigelse hjalp ham ikke. Han blev »indsat i arresthuset kl. 2 eftermiddag« den 22/2 1865. Dommeren vidste fra tidligere sager, at Søren var ekspert i at påvirke vidner, som sikkert mod betaling udtalte hvad som helst til støtte for Søren eller hans venner, og der var netop nu ved at dukke et langt alvorligere forhold op, som sikkert var den bagvedliggende årsag til arrestationen, nemlig assurancesvig.

I kachotten

Søren sad i Helsingør arrest til domfældelsen. Hans fængselsophold har sikkert ikke været alt for behageligt. Bl.a. var fangerne iklædt fangedragt, der var fremstillet af et meget ru og stikkende stof.

Den 31/5 stak Søren af fra arresten. Han var om morgenen blevet lukket ud i en af arrestgårdene, og i et ubevogtet øjeblik var han steget op på en træblok, der blev brugt til at banke tovværk på. Her ovenpå havde han anbragt et træstykke, der også havde ligget i gården. Fra blokken hævdede han sig med fodfæste på træstykket op på den øverste kant af arrestplankeværket, hvorfra han kunne komme ud på »den forbi-løbende landevej«. Det var ret imponerende af en 50-årig, men han har åbenbart været i god form.

Dommeren foranstaltede i sin egenskab af politimester en større eftersøgning. Først blev politibetjent Besthorn afsendt til København og ligeledes senere den anden politibetjent, Hans Christoffersen, som sikkert ikke har fundet denne opgave særlig behagelig. Han skulle rejse med toget fra Hillerød til København for om mulig at pågribe Søren, hvis han steg på undervejs.

Sognefoged Ole Jensen blev sendt til Helsingør, da man anså det for en mulighed, at han kunne have søgt til Sverige, fordi han dér havde bekendte. Selv tog dommeren til Hillerød, dels for om muligt at pågribe ham, dels for at underrette Frederiksborg birks politi.

Altimens opholdt Søren sig i den lille skov Højbjerg Hegn ved Helsingør og var »en af de første dage« søgt til sin bolig efter mad og tøj, som han fik af sin kone. Men da der blev sat vagtpost ud ved hans bolig, må han have fået mad udbragt i løbet af de tre døgn, hans undvigelse varede. Pinselørdag blev han pågrebet af sognefoged Ole Jensen ude i skoven.

Allerede godt 1½ måned senere den 20/7 undveg han igen fra arresten. Denne gang havde han stukket en træpind ind mellem to sten i muren, og ved således at have fået fodfæste kunne han komme højere op, hvor der var et mellemrum mellem nogle brædder i plankeværket ind til en anden gård, hvorved han kunne få en fod ind og derfra krybe over muren.

Men friheden varede kun kort. Han havde søgt skjul i en havremark, var åbenbart blevet set, og i overværelse af dommeren pågrebet med hjælp fra en sadelmager, der også var retsvidne, og en slagter, og atter indsat i arresten.

Hele to undvigelser lyder dramatisk. Hvorfor mon Søren næsten for enhver pris ville bort? Man vægrer sig ved at tro, at det var en spontan frihedstrang, der drev ham. Snarere var det fra hans side et desperat forsøg på at nå til København for at kontakte sine forbindelser, først og fremmest sin prokurator. Han havde jo erfaring for, at det var forbundet med de største vanskeligheder at komme i kontakt med sin forsvarer, når han sad arresteret, og han måtte forudse, at det blev nødvendigt at anke sagen til overretten. Hans dom ville nemlig blive afsagt den 29. juli, altså kun 9 dage efter den sidste rømning.

Assurancesvig og Tyveri

Tidlig var dommeren kommet på sporet af misligheder i forbindelse med forsikringskravene. Ved en minutiøs granskning af Søren's erstat-

Søren Rasmussen

Dom N° 61 1866 Forbedringshuset Fange N° 99
Ifølge *gængs* Dom af 20 Marts 1866 inddømt til
Straffearbejde i *Forbedringshuset* paa 2 Aar
Dømt i 1ste Instants ved *Kronborg* og fra *Præs. G. 29/4 65*
afleveret til Straffeanstalten den *28 Marts 1866*
Straffetiden udløber den *28 Marts 1868*
afgaaet *den 28 Marts 1868*

Signalment.	Høide: <i>65 Tommer</i>	Figur: <i>gode</i>	Værnepligtig eller Söindrulleret.				
	Lemmer: <i>gode</i>	Haar: <i>blond</i>	District.	Ant.	Lægd.	M	Anmærkning.
	Øine: <i>blau</i>	Næse: <i>den</i>					
	Ansigtifarve: <i>gul</i>	Taler: <i>deut.</i>					
	Særdeles Kjendemerker:						

Fangeprotokollen for Forbedringshuset på Christianshavn med Søren Rasmussens stamblad

ningskrav til forsikringselskabet fandt dommeren ud af, at Søren havde gjort sig skyldig i assurancesvig. Søren og konen havde været på tomt, da to vurderingsmænd og en sekretær fra Frederiksborg Amts Brandforsikringsforening umiddelbart efter branden var mødt op. De måtte i høj grad støtte sig til Søren og Marias angivelser af tabet, og Søren opgav f.eks. alt for mange køretøjer som tabt, og hestenes værdi ansattes alt for højt. Det kom senere frem, at de ikke havde været meget mere end huderne værd. Der var mange andre effekter, som var for grådigt ansat, således nogle seletøjsæt, hvoraf et var så gammelt, at det havde måttet bindes sammen, hver gang det skulle bruges. Dertil kom anklagen for tyveri fra brandtomten. En del brændte mursten besad en værdi og kunne genanvendes.

Når arbejdet med rydningen hver aften var til ende, beordrede Søren sine folk til at læsse en vognladning med beskadigede mursten og »rå« (ubrændte) sten, og køre den til hans bolig, hvor opførelsen af stald og slagteri var i fuld gang. At der også kom en del hele mursten med, synes at fremgå af vidneforklaringer. I alt blev der henkørt omkring 2000 sten til hans bolig. En gårdmand ved Helsingø fik ligeledes gennem Søren glæde af nogle af præstegårdens sten.

Søren hævdede, at provsten var vidende om denne trafik og havde givet tilladelse til at bortkøre de beskadigede halve sten, samt de rå, hvilket provsten bestred. Han havde kun givet Søren en begrænset mængde af de sidstnævnte. At provsten på et tidspunkt havde søgt at regulere bortkørslen, synes at fremgå af, at han under

oprydningsarbejdet lod de hele og nogle halve mursten opsætte i stablet på tomten. Alligevel forså Søren sig på nogle af disse stable, og lod også sten herfra bortkøre.

Søren hævdede som sin undskyldning, at han i tidens løb havde tilført mange sten til præstegården, men dette argument blev fejlet af bordet. Disse sten kunne jo ikke udpeges, og tilførslen kunne ses som en foranstaltning foranlediget af beskadigelser, som var forårsaget af hans egne folk.

Alle disse mislige forhold blev af dommeren oprævlet i foråret 1865, mens Søren sad arresteret. Da dommen faldt, som nævnt den 29/7, blev han kendt skyldig i tyveri af murstenene og assurancesvig vedrørende en del af forholdene. Endelig blev han frikendt for at have forsøgt at forlede andre til at afgive falsk forklaring for retten.

Han blev dømt for assurancesvig, ikke med henblik på en enkelt genstand, men som et gennemgående forhold »i en kendelig grad«. For dette blev han idømt 2 års forbedringshusarbejde. Ved samme lejlighed fik Lars Pedersen 4 x 5 dage på vand og brød i Helsingør arrest for ulovlig omgang med hittegods, (den stakels and, der var værdiansat til 4 mark). Rasmus Sørensen og Peder C. Jeppesen blev frikendt for at have afgivet falsk forklaring under retssagen. Dog skulle samtlige betale sagens omkostninger ved en vægtet fordeling. Søren og Lars Pedersen ankede dommene, men overretten stadfæstede underrettsdommene, og nu var det anklagemyndighedens tur. Dommene blev anket til højesteret med henblik på skærpelse eller stadfæstelse. Det var sikkert en hel normal procedure, når den anklagede i første omgang ankede.

Dommen faldt den 20/3 1866 og blev en stadfæstelse. Indtil da havde Søren siddet arresteret, og først fra nu af, den 28. marts, da han blev afleveret til afsoning i Forbedringshuset på Christianshavn, begyndte afsoningen på 2 år. I realiteten fik han dermed over 3 års fængsel.

Det var ikke småbeløb der skulle udredes i sagsomkostninger. Søren's andel løb op i en pæn

sum. De tunge poster var salærer til forsvarer og anklager ved alle tre instanser, transport til Forbedringshuset og politibetjentenes rejser under eftersporingen af den undvegne fange. I alt beløb omkostningerne sig til 197 rdl.

Lars Pedersen slap billigere. Han kunne nøjes med 73 rdl. En sum han sikkert ikke kunne udrede. En af hans udgiftsposter var »Foderløn for den under sagen omhandlede and.....2 rdl«.

Fængselsopholdet og tiden derefter

Søren afsonede i det delvis nyopførte Forbedringshus på Christianshavn. Han forholdt sig stille og roligt, såvidt det kan ses af hans stamblad, der ikke er påført en eneste straf for forseelser. Det fremgår ligeledes heraf, at han - fange nr. 99 - under sit fængselsophold havde 5 besøg i alt, de fleste af konen. Den 6/7 1866 - på hans fødselsdag - får han besøg af sin svigersøn, ikke af andre. Det virker noget mærkeligt, men denne var måske i København i andet ærinde, og en helt ubetydelig rejse fra Helsingør til Christianshavn var det jo ikke for en kone med adskillige børn og sikkert også arbejde at passe.

Marie alene

Marie må have gennemlevet sit livs sværeste tid under mandens fængsling. Familien var sikkert totalt ruineret, og i 1866 havde hun fem børn på 14 år og derunder at tage vare på. I den første lange tid boede hun i Helsingør, vist i et stykke tid hos provsten, men fra november 1867 havde de ophold hos købmand Andersen i Hillerød. Fra Søren's løsladelse den 28/3 1868 taber vi sporet af dem.

Først 19 år senere træffer vi parret igen. De boede da i København hos deres datter Caroline Petrine gift Hilbert på Vesterbrogade 143, 2.sal. Datteren - 34 år gammel - var blevet forladt af sin mand, og Marie og Søren havde fået ophold hos hende, hvor længe vides ikke, men den 10. februar 1887 døde Søren Rasmussen i lejligheden. Den »fhv. landmand« døde af kræft 71½ år gammel og blev begravet 16/2 på Vestre Kirkegård fra Mathæus kirke.

Boet opgjordes til værdien af hans gangklæder, kr 50, og Marie underskrev skiftet »med påholden pen«, andet evnede hun ikke.

Nu kunne historien så godt ende her, men den fortsætter uventet. Året efter, den 1/8 1888, udvandrede Marie nemlig som 66-årig enke til USA, og i 1891 får vi et livstegn fra hende, idet hun 5/11 kvitterer for modtagelse af arven efter storesøsteren Stine på kontant kr 57. Post-

anvisningen var underskrevet af Dohm. Vi må formode, at hun boede hos en datter eller søn, og vi kan sikkert ligeledes gå ud fra, at hun døde derovre. Men da var la Cour og Peterson for længst stedt til hvile.

Sandheden om brandens opkomst og kirkesølvets skæbne tog de implicerede formentlig med sig i graven.

Anvendte kilder:

Utrykte (alle på Landsarkivet f. Sj):

Forbedringshuset på Christianshavn: Mandfanger, 1865-1869

Kronborg vestre Birk:

Politiprotokol, 1854-56, (skovtyveri)

Domprotokoller, 1842-1863 (skovtyveri og krybskytteri, m.m.)

Diverse sagelister, 1854-1907

Fogeddokumenter, 1850-1911 (tvangseksekutioner)

Politiprotokoller, 1860-66, 1864-65, 1865-66. (brandforhørene)

Politidokumenter, 1864-65 (Petersons lister og tegning)

Domprotokol, 1865 (S. Rasmussens dom)

Skifteprotokol 1882, (Petersons bo)

Kbh.s Skiftekommission, Forseglingssprotokol 1887, (S.Rasmussens bo)

Trykte:

Gunnar Olsen: Kronborg vestre Birk

Jep Lauesen Frost (red.): De gamle Byfoged-Birke- og Herredsfuldmægtige

Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie 1849-1949

Fra Arkiv og Museum, 1903-1905

Falbe-Jensen og Hjorth-Nielsen: Danske jurister 1736-1936

N. Th. Nielsen: Helsingebogen

Frederiksborg Amts Historiske Samfunds beretning 1997

Det har været et travlt år i Frederiksborg Amts Historiske Samfund. Vi har afholdt fire udflugter for medlemmerne samt den ordinære generalforsamling i marts måned. Vi har udgivet fire FAHS-blade og en meget flot årbog, og bestyrelsen har ihærdigt arbejdet med både kortsigtede og langsigtede projekter. Men om alt dette lidt senere.

Historisk Samfund kom ud af 1997 med flere medlemmer end ved sammen tid året før. Vi havde pr. 31. december 439 medlemmer. Jeg må indrømme, at bestyrelsen synes dette er skuffende. Skuffende både set på baggrund af de mange aktiviteter vor forening har haft i 97, og skuffende på baggrund af de initiativer der har været rundt om for at hverve flere medlemmer. Fremgangen i medlemmer dækker over en tilgang på 28 nye medlemmer og 37 der ikke har fornyet deres medlemskab. Som bestyrelsen før har gjort opmærksom på, så er vort medlemstal kritisk lavt, når man tager vor forenings høje aktivitetsniveau i betragtning, bl.a. trykning af årbogen vejer tungt på budgettet. Men indtil nu har vi holdt skindet på næsen.

Bestyrelse har i 1997 arbejdet videre med udgangspunkt i den handlingsplan, bestyrelsen lagde i 1996 for de kommende års arbejde.

I bestyrelsens handlingsplan er et af de centrale punkter et tættere samarbejde med de lokalhistoriske arkiver, foreninger og museer til gavn for både Historisk Samfund og for de aktuelle samarbejdspartnere. Samarbejdet med de lokalhistoriske foreninger er da også fortsat og udbygget i beretningsåret.

I forbindelse med kystbanens 100-års jubilæum tog en række lokalhistoriske foreninger, arkiver og museer langs banen initiativ til det store stillede arrangement, der løb af stablen den 2. august. Historisk Samfund blev som en naturlig samarbejdspartner inviteret med til at skrive en artikel i den flotte lille bog, som sammen med de mange arrangementer og veterantogkørslen kom til at markere den smukke dag.

Vort samarbejde med de lokalhistoriske foreninger er også i år fortsat gennem vort turudvalg, som altid inddrager lokale folk, når vi tager rundt i amtet. Dagens arrangement her i Farum er et godt eksempel på dette samarbejde.

Endvidere har bestyrelsens skriftudvalg en række spændende samarbejdsinitiativer igang, som blandt andet omfatter en fælles bogudgivelse om teglværker i Frederiksborg Amt. Bestyrelsen forventer meget af dette samarbejde, og det er en særdeles stor tilfredsstillelse at kunne konstatere, at FAHS på denne måde kan være med til at samle lokale forskere om så spændende et emne.

Både teglværksprojektet og det øvrige samarbejde har været meget tidskrævende, men bestyrelsen har målrettet brugt megen energi på at gøre Frederiksborg Amts Historiske Samfund til »medlemmernes bedste valg«, om man så må sige.

Men også på en række mere synlige områder er der blevet arbejdet med profileringen. Bl.a. kan nævnes, at vi har forbedret vor information til medlemmerne gennem FAHS-bladet samt ved at udsende medlemsinformationer i forbin-

delse med kontingentfornyelse og ved årbogsudsendelsen. Og vi har for nye medlemmer gennem lidt over et år haft den service, at de nye medlemmer straks efter, at vi har modtaget deres kontingentbetaling, får tilsendt et velkomstbrev fra foreningen vedlagt det nyeste FAHS-blad og en årbog af ældre årgang. Dette sikrer, at medlemmerne ikke skal vente flere måneder på at høre nyt fra Historisk Samfund, og mange af de nye medlemmer har da også straks deltaget i en af vore udflugter.

Kort før sommerferien udkom så endelig den meget flotte dobbeltårbog om Esum kloster. Det er udstyrmæssigt en af de fornemste bøger, Frederiksborg Amts Historiske Samfund har været med til at udgive, og årbogen har læsestof til mange spændende timer. Hans Kongelige Højhed Prins Henrik har som Protektor for »Projekt Esum Kloster« skrevet forordet til bogen, som i 11 selvstændige artikler gennemgår klosteret fra dets grundlæggelse, til det blev hovedsæde for Frederiksborgstut-terierne. Bestyrelse har tidligere i FAHS-bladet redegjort for arbejdet med bogen og samarbejdet med folkene bag Projekt Esum Kloster. Den flotte dobbeltårbog var værd at vente på, og årbogen 1996-97 følger på glimrende vis op på vor 1989-årbog om Esum klostets godsdrift.

Som nævnt tidligere er det med Historisk Samfunds nuværende størrelse også klart, at vi i årene fremover må se samarbejde med andre foreninger som en hovedvej i forbindelse med vore årbogsudgivelser. Klosterbogen er et godt eksempel på, at vore medlemmer får meget for deres kontingent gennem et aktivt samarbejde med andre foreninger og institutioner.

Også i år har vi kunnet udsende fire FAHS-blade. Bladets redaktion har flere gange i løbet af året været nær ved at opgive at udsende bladet. Det skyldes, at det er utroligt tidskrævende at fremskaffe stof til bladet, som rent stofmæssigt er i skarp konkurrence med de foreningsblade, de lokalhistoriske foreninger udgiver. FAHS-bladets redaktion og bestyrelsen tog derfor i sommerferien den beslutning, at FAHS-bladet også fremover skal udkomme

med 4 numre årligt i de annoncerede terminer med det stof, der nu er til rådighed for redaktionen på det givne tidspunkt. Eller sagt med andre ord betyder beslutningen, at FAHS-blads redaktionen ikke skal få grå hår af at tænke på, at der til et givent nummer måske kun er foreningsmeddelelser og tur-annoncering. Bestyrelsen er af den opfattelse, at det er vigtigt for foreningen at have en løbende kontakt til vore medlemmer gennem FAHS-bladet. Og vor kasserer har da også fortalt os, at det er billigere at udsende fire numre af FAHS-bladet gennem avispostkontoret end at sende tre individuelle breve til medlemmerne. Så en fortsat udgivelse af bladet med den nye redaktionelle linie er en både billigere, lettere og bedre løsning.

FAHS-bladet er medlemmernes blad, så kære medlemmer, hjælp os med at gøre det endnu bedre og mere aktuelt. Send redaktionen en lille artikel, en boganmeldelse eller en omtale af noget spændende fra dit lokalområde.

Som en ny medlemsservice bringer FAHS-bladet i samarbejde med Helsingør bibliotek fremover en liste over de senest udkomne bøger og tidsskrifter om historisk - topografiske emner af interesse for vort område. Det er et flot initiativ og en god medlemsservice, bladets redaktion her har taget initiativ til.

Historisk Samfunds turudvalg har i 1997 arrangeret ikke mindre end fire velbesøgte udflugter. Det er et fornemt stykke arbejde udvalget her har lavet, og heldigvis er denne fordobling af Historisk Samfunds turaktiviteter blevet særdeles godt modtaget af vore medlemmer.

Årets nyskabelse var to aftenarrangementer på hverdagsaftener. Det var lidt af et forsøg, men det viste sig, at vore medlemmer syntes, at denne form for sammenkomst var et godt supplement til de vanlige udflugter, og udvalget vil også i det kommende år søge at finde egnede steder, vi kan besøge om aftenen.

I slutningen af april måned åbnede Den Danske Bank velvilligt dørene til Erichsens Palæ på Holmens Kanal. Palæet er normalt ikke tilgængeligt for offentligheden, og de 50 pladser blev revet væk. Det blev en hyggelig og spæn-

dende aften i det gamle palæ, som i dag både tjener som en moderne bank og som repræsentationslokaler for bankens gæster. Efter en rundvisning i det smukt restaurede palæ med de fornemme interiører, blandt andet efter tidens pompejanske forbillede, bød banken på et let traktament, som blev indtaget i den tilstødende Peschiers Gaard. Aftenen sluttede med film og foredrag, og vore medlemmers spørgelyst var stor.

Forårsturen i slutningen af maj gik til udlandet. Nærmere betegnet til Hven via København, da det i vore dage ikke er sådan at komme til den gamle danske ø fra Frederiksborg Amt. Vejr-guderne var med os denne lørdag i en ellers våd forsommer. Det gode vejr var der også brug for, for turudvalget havde lagt et stramt program. Vel ankommet til Bäckviken kørte deltagerne til Sct. Ibbs kirke i Kyrkbacken. På grund af et bryllup i kirken, blev der kun lejlighed til et kort besøg i den, men i øvrigt kunne man nyde den flotte udsigt fra kirkegården ud over Øresund og til vort hjemlige amt, inden vi med »traktorskrinda« kørte til øens midte. Her spiste vi først frokost på »Vårdshuset Smedejærgården«. Derefter kom en lokal guide, som viste os det nyanlagte anlæg, hvor Tycho Brahes slot Uranienborg har ligget, samt det, der er tilbage af hans observatorium Stjerneborg.

I øvrigt fortalte guiden levende om Tycho Brahes spændende liv. Til sidst besøgte vi det lille Tycho Brahe-museum, hvor vi så en video-film, der er lavet om hans liv. Derfra blev vi kørt tilbage til vort skib, og godt trætte lagde vi så til kaj i København sidst på eftermiddagen.

I slutningen af september gik efterårsturen til Hørsholm. Efterårsturens udgangspunkt var det netop genåbnede Hørsholms Egns Museum, hvor museumsinspektør Lisbeth Hein viste rundt i de nyopstillede samlinger og lagde op til den efterfølgende vandretur rundt i det område, hvor det hedengangne vældige Hirsch-holm Slot i sin tid lå. Efter et besøg ved den smukke kirke, der nu ligger på det nedrevne slots plads, og en lille tur rundt i det smukke Hørsholm, vandrede de mange deltagere mætte af historien til musik-

huset Trommen, hvor den tiltrængte kop kaffe blev indtaget. Borgmester Hanne Falkensten havde velvilligt stillet sig til rådighed under sammenkomsten i Trommen, og borgmesteren afsluttede den hyggelige eftermiddag med et aktuelt indslag om kommunen i dag og om planerne for fremtiden.

Årets sidste arrangement var ligeledes lagt i Hørsholm kommune, hvor Karen Blixens hus en novemberaften åbnede dørene for vore medlemmer. Museets leder Marianne Wirenfeldt Asmussen var aftenens inspirerende guide gennem Karen Blixens liv og rundt i huset. Hos de 40 deltagere var spørgelysten stor, men tiden skulle holdes, da der var bestilt en særdeles lækker middag i museets hyggelige restaurant. Det er første gang Historisk Samfund forsøger sig med, at der kan købes en god middag i forbindelse med et arrangement. Kort sagt. Det var en succes. Det var en utrolig hyggelig aften, som satte et fornemt punktum for et meget aktivt år med Historisk Samfund.

1997 har været et travlt år med mange arrangementer og møder. Vor kasserer vil senere gennemgå regnskabet, så det vil jeg ikke kommentere her, men jeg vil nævne, at uden lidt økonomisk hjælp udefra, havde udgivelsen af den flotte årbog samt de mange nye aktiviteter ikke kunnet lade sig gøre. Fra bestyrelsen og fra medlemmerne skal der derfor lyde en meget stor tak til Unidanmark Fonden og til antikvarboghandler Carl Julius Petersens hjælpefond, som har ydet Frederiksborg Amts Historiske Samfund nogle særdeles rundhåndede tilskud i det forløbne år.

I dag på generalforsamlingen er det jo formanden, der tegner Historisk Samfund. Men sådan er det sandelig ikke i hverdagen. Jeg vil til mine kolleger i bestyrelsen sige dem tak for et godt samarbejde i 1997 og jeg håber, at også 1998 vil blive lige så sprudlende idérigt som 1997 var det. Uden en meget aktiv bestyrelse er det meget vanskeligt at få udviklet og afviklet alle de aktiviteter, vi nu har i Historisk Samfund. En tak skal også lyde til personalet på Helsingør Teaterkontor og til Teaterkontorets le-

der Bent Jeppesen, som også i år har gjort en stor indsats for at vedligeholde og forbedre vor medlemservice, samt til vore revisorer, der atter i år har grebet deres revisionsopgave an med vanlig omhu.

Men ingen forening uden en aktiv medlemskreds. Jeg synes, den store opbakning omkring Frederiksborg Amts Historiske Samfunds mange udflugter samt den gode modtagelse vor årbog og FAHS-bladet får i de små hjem viser, at vi har et godt udgangspunkt for vort arbejde.

Jeg vil derfor her til slut bringe et tak fra bestyrelsen til vore medlemmer for deres interesse og engagement i vor forening.

Regnskab for Frederiksborg Amts historiske samfund 1997 er aftrykt i FAHS-blad nr. 2, 1998.

P.b.v.
Henrik A. Bengtsen
Formand
14. marts 1998

Frederiksborg Amts Historiske Samfund

Bestyrelsen 1997

Formand, Sektionsleder
Henrik A. Bengtsen,
Kofod Anchersvej 46,
3060 Espergærde, 49134331

Næstformand, Overlærer
Gudrun Lund Meyer,
Vejgårdspark 11,
3520 Farum, 42953205

Kaserer, Fhv. bankdirektør
Bent Laurents,
Orøvej 14,
3140 Ålsgårde, 49707745

Museumsinspektør
Flemming Beyer,
Frederiksværksgade 65,
3400 Hillerød, 42267714

Museumsinspektør
Lars Bjørn Madsen,
Eremitvej 2 B,
3000 Helsingør, 49212375

Museumschef
Kenno Pedersen,
Lindestien 20,
3000 Helsingør, 49211215

Dorrit af Rosenborg,
Kirketorvet 6,
3550 Slangerup, 47335358

Bibliotekar
Eva Stennicke
Styrbjörn Starkes Gata 14,
25362 Helsingborg, Sverige
0046 42298111

Farmaceut
Aase Zinck
Platanvej 36
3600 Frederikssund, 47311385

Arkitekt MAA
Anders Alsløv,
Øvej 26 A ,
3550 Slangerup, 47333056

Sekretariat
Alle henvendelser vedr.
medlemskab bedes rettet til:

Helsingør Teaterkontor
Havnepladsen 1
3000 Helsingør
telf. 49200811

Salg af Samfundets årbøger

*Samfundets årbøger sælges ved
henvendelse til:*

Helsingør Kommunes Museer
Hestemøllestræde 1
3000 Helsingør
telf. 49210098

